

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TAKÁCS ZSUZSA verse 617
VISKY ANDRÁS: Escadrila Albă (*regényrészlet*) 618
G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 623
SAJÓ LÁSZLÓ versei 624
DARVASI LÁSZLÓ: Játszótér, csúszdával (*novella*) 629
FARKAS ARNOLD LEVENTE: A valóság (*prózarészlet*) 633
RÉKAI ANETT: Komplex (*novella*) 641
ANN BEATTIE: Janus (*novella*) 647
PATAK MÁRTA: Dohánytermelő őseim faluja, Vajszló (*dokumentumpróza*) 651
CSORDÁS GÁBOR: Milosz. A kristályos idő (*fordítói előszó*) 660
CZESŁAW MIŁOSZ versei 661
BABICZKY TIBOR versei 667
DOMJÁN GÁBOR versei 668
SZÉKELY MÁRTON verse 670
STUMMER ATTILA versei 673

*

- SCHEIN GÁBOR: Az *Abigél* műfaji kódjai és emlékezetpolitikája
(*tanulmány*) 676
LŐCSEI PÉTER: Weöres Sándor „falra mászott” fogkeféi, elhagyott írásai,
szövegváltozatai (*tanulmány*) 683
SZALAGYI CSILLA: Vissza a kezdetekhez (*Takács Zsuzsa A Vak Remény*
című verseskötetéről) 699

*

- LAPIS JÓZSEF: Mint a diófa (*Takács Zsuzsa: Spirálfüzet.*
Kamaszlányversek 1987–2021) 708
OWAIMER OLIVER: Arany-szeminárium (*Milbacher Róbert: Arany-metszés.*
Esszék, tanulmányok Arany Jánosról) 712
WEISS JÁNOS: „Erkölcs, hol laksz a krízis idejében?” (*Bertolt Brecht: Állítsátok*
meg Arturo Utit!) 718
ZSEMBERY BORBÁLA: Billegő egyensúlyok (*Douglas Stuart: Shuggie Bain*) 724
GYÜRKY KATALIN: Összezárt sorsok (*Kira Jarmis: Zárka*) 727
MÁTÉ ZSUZSANNA: „Magyar filozófia van is meg nincs is”
(*Perecz László: Reneszánsz – kezdet és vég. Magyar filozófiatörténeti írások*) 730

2022

JÚNIUS

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

6. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

LAPSZÁMBEMUTATÓK. A *Jelenkor* áprilisi számát április 26-án mutatták be Veszprémben a Művészetek Házában a szerzők, *Balázs Attila*, *Fekete Richárd*, *Fenyvesi Ottó* és *Ladányi István*, valamint a moderátor, *Ágoston Zoltán* közreműködésével. – A májusi szám bemutatójára május 18-án került sor a pécsi Trafik étteremben. A szám szerzői közül *Havasréti József*, *Király Kinga Júlia*, *Méhes Károly* és *Szálinger Balázs* vett részt az esten, a moderátor *Ágoston Zoltán* volt.

*

PÉCSI KÖNYVBEMUTATÓK. A Prae Kiadó két kötetét május 3-án mutatták be a Művészetek és Irodalom Házában. *Pintér Tibort Hangok és szavak erdeje* című, zenei tárgyú könyvről *Weber Kristóf*, *Láng Orsolyát Személyes okok* című verseskötetről *Mohácsi Balázs* kérdezte. – Másnap ugyanott *Bognár Péterrel* *Hajózni kell, élni nem kell* című regényéről *Z. Varga Zoltán* beszélgetett a Magyaros Szakhét keretében.

*

HÁRY JÁNOS. A Bóbita Bábszínház és a Pannon Filharmonikusok együttműködésében meg-

valósított, eredetileg tavaly, a Bóbita alapításának 60. évfordulójára kitűzött, de a járvány miatt elhalasztott produkciót május 12-én mutatták be a pécsi Kodály Központban. Az előadásról *Apró Annamária* írt a *Jelenkor Online-on* (www.jelenkor.net).

*

NAPPÉNYES TAVASZ. A Pannon Filharmonikusok pécsi koncertjén Johannes Brahms, Robert Schumann és Clara Schumann művei hangzottak el, zongorán közreműködött *Bogányi Gergely*, vezényelt *Bogányi Tibor*.

*

SZÍNHÁZI PREMIER. Max Frisch *Biedermann és a gyűjtögetők* című darabját május 12-én mutatta be a pécsi Janus Egyetemi Színház *Mikuli János* rendezésében.

*

IRODALMI DÍJAK. A Libri-díjat idén *Krasznahorkai Lászlónak* ítelték oda *Herscht 07769* című regényéért. A közönségdíjat *Bödöcs Tibor* vehette át *Mulat a Manész* című könyvéért. – A Sziveri János-díj ez évi kitüntetettje *Száz Pál*.

Szerzőink

- Takács Zsuzsa** (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Visky András (1957) – költő, drámaíró, dramaturg, Kolozsvárott él.
G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.
Sajó László (1956) – költő, író, Budapesten él.
Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.
Farkas Arnold Levente (1979) – író, tanár, Pócsmegyeren él.
Rékai Anett (1999) – költő, Budapesten él.
Ann Beattie (1947) – amerikai író.
Liska Enikő (1995) – szerkesztő, könyvtáros, irodalmár, Pécsen él.
Patak Márta (1960) – író, műfordító, Leányfalun él.
Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a *Jelenkor* Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.
Czesław Miłosz (1911–2004) – lengyel költő, író, esszéista.
Babiczyk Tibor (1980) – költő, Budapesten él.
Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.
Székely Márton (1990) – az ELTE iranisztika szakos doktorandusza, Budapesten él.
Stummer Attila (1974) – jogász, író, Budapesten él.
Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.
Lőcsei Péter (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Kőszegen él.
Szalagy Csilla (1975) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.
Lapis József (1981) – kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia könyvtárosa, Sárospatakon él.
Owaimer Oliver (1995) – az SZTE magyar-történelem szakos hallgatója, Szegeden él.
Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.
Zsembery Borbála (1987) – író, kritikus, Budapesten él.
Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.
Máté Zsuzsanna (1961) – esztéta, irodalmár, az SZTE Művészeti Intézet oktatója, Szegeden él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

9 770447 1642002

2 2006

TAKÁCS ZSUZSA

A maradás szégyene

Wirth Imrénék

1.

*Elvörösödsz, de ez mégsem látszik,
sápadt vagy inkább, nagyon is,
Gregor Samsa. Egy reggel arra ébredsz,
hogy valaki ül az ágyad szegélyén, de
párnáid közé nem hanyatlik vissza, nem
utolsó órái ezek, nem bevezetés a titkos
tudományba: a maradás szégyene, a reggel.*

2.

*Reggel, bocsáss meg! Fény-ujjaiddal
takard el alakom, ne látsszon,
ha fúródik a járvány-sújtotta
Város üres utcáin keresztül.
Kiűzetése terhét ne kelljen
viselnie keresztül.
A Paradicsumot add neki házoá.*

Escadrila Albă

580

a Nadia-barakk keletre néző falán nagyméretű ikon derengett, a kép a megfeszített Krisztust ábrázolta, teljesen meztelenül, sem a kötelező gyolcs *colobium*, sem a hófehér *subucula* nem rejtette el a Megváltó szelíd ágyékát, a fejét viszont barna bőr, fülhallgatós pilótasapka védte a dögevő madaraktól, a kereszt körül senki sem állt, sem a tanítványok, sem Mária, sem a kegyes asszonyok a balzsamozásra előkészített kenőcseikkel, a kereszt alatt sok-sok fehér koponya világított, kicsik, nagyok, közepesek, nem lehetett megszámolni őket, virágba borult ördögszekér bokrok, iringók és katángok emelkedtek ki közülük, a felhőfoltos kék égen fehér színű repülők hasították az eget, pilótalányok integettek a szenvedő Pilótajézusnak, a gépek törzsére Nadia a lányok nevét is felfestette, Marina Ştirbey, Virginia Duţescu, Irina Burnaia, Victoria Pokol, Maria Adam, a Megváltó pedig mintha kifejezetten őket kémlelte volna, és nem a hallgatásba burkolózott Atyaistent, aki nem tudta megválaszolni neki, mármint a saját fiának élete utolsó kérdését, nevezetesen hogy miért hagyta el őt, és miért engedte, hogy ártatlanul kivégezzék a koponyák és az ördögszekerek fennsíkján

581

itt fogunk aludni az ikon alatt, adta ki az utasítást Nadia, amíg vissza nem tér Júlia, visszatér?, kérdezte Péter testvér mohón, ha magától nem, mi fogjuk visszahozni, válaszolta ellentmondást nem tűrő határozottsággal Nadia, ki ez a te Jézusod?, kérdezte Lídia nővér, én festettem, tetszik?, mondta Nadia, szépen festesz, mondta Lídia, Jézus miért meztelen?, kérdezte Máriamagdolna, mert így feszítették meg, anyaszült meztelenül, jött a válasz, meztelenül?, kételkedett Máriamagdolna, igen, letéptek róla minden ruhadarabot, mielőtt megkínózták és megölték, mondta Nadia, sohasem láttam Jézust meztelenül, mondta Lídia nővér

582

Nadia gyertyát gyújtott, az ikon elé tette a földre, amikor felállok, ti is álljatok fel, amikor meg keresztet vetek, vessetek ti is keresztet, mondta, ima közben az ikont nézzük, de nemcsak a szemünkkel, hanem minden porcikánkkal, és ha teljes szívünkben imádkozunk, Krisztus ránk mosolyog a keresztről, és megbocsát mindenkinek, aki magára hagyta, mindenkinek?, kérdezte Ferenc testvér, kivétel nélkül mindenkinek, válaszolta Nadia, és belefogott az imába

583

az ima végtelenül hosszúnak tűnt, Nadia néha kiszólt nekünk a kötött szövegből, ez volt az első konták, mondta, most pedig a ráfelelő ikosz jön, *aliluia, aliluia*, keresztvetés háromszor, majd leborulás, Nadia imája az istenszülő Szűzmáriát szólongatta, aki hiányzott az egész falat betöltő ikonról, az óarany fakeresztben függő Jézus közvetíti Szűzmáriának a rajongó szavakat biztosan, a gyertya lángja ide-oda ugrált a szavak előtt, amikor egyszerre mondtunk áment, majdnem kialudt, de nem, mégsem, újult erővel tört fel a vérvörös mécsesből, Krisztus végigtáncolta az imát a gyertyafényben, hol fölfelé ugrott egy nagyot, hol oldalra, csak amikor Nadia leoltotta a gyertyát az utolsó ámen után, nyugodott meg végre valahára

584

mi egyre türelmetlenebbül vártuk a hosszú ima végét, már sem az ámeneket, sem az *aliluia*t nem mondtuk, és keresztet sem vetettünk, Nadia biztosan megfedkezett rólunk, forró hullámokban törtek fel belőle a szent szerelem szavai, ebben a lágerben mindenki szerelmes és mindenki hosszan imádkozik, gondolta Lídia nővér, még Marin pungás és Livezeanu szekusórnagy is, ők is szerelmesek és ők is imádkoznak, ráadásul ugyanahhoz a szenvedő istenfiúhoz és az anyjához, aki titokban, szalmába bújva szülte meg törvénytelen gyermekét, Péter és Ferenc testvér nem bírták tovább, elaludtak szépen a szalmán, a lányok Nadia holmijai között turkáltak, maguk elé emelték a ruhadarabokat, a csipke szegélyű fehérneműket, kalapokat próbáltak fel, királyi kitüntetések tűztek egymás mellére, Pál testvér fölrakott az asztalra mindent, ami ehető, láttátok, mondta Nadia az ima befejeztével, milyen kedvesen mosolygott le ránk Jézus?, de mi nem láttunk semmit

585

ezt az egy imát tudom, mondta Nadia, mint aki nagyon messziről tér vissza közénk, akathisztosz, így hívják, ő írta, ez a férfi, aki a kereszten függ, nézzétek meg jól, pilóta volt ő is, mint én, tanított is engem Bukarestben, egyszer leszállás közben leállt a repülőgépe motorja, a gép meg lezuhant, szikrázva csúszott a kifutópálya betonján, amikor meg végre leállt, ő csak kilépett a roncsok közül, mint egy madár, Băneasán történt, mindenre emlékszem, rohantunk a repülője után, hogy kihúzzuk a roncsból, de mire odaértünk, ő már az egyenruháját tisztogatta, repülsz még, Alexandru?, kérdeztem tőle, ezután már csak repülni fogok, Nadia, leszállás nélkül, mondta a férfi, az enyedi börtönben ölték meg a kommunisták, pedig angyal volt már, mire letartóztatták, semmi hús meg vér, csak csont és Lélek, és mégis meg bírták ölni, mondta Nadia, ki érti ezt?

586

a lányok megtalálták Nadia fényképeit, kirakták őket szépen sorba a földre, és az ébredező Ferenc testvérnek magyarázták, mit ábrázolnak, Ferenc testvér, mióta fölrobbant a kezében a karbid, hiába meresztette a szemét, csak fekete-szürke és vörös foltokat látott, arcát fénylő fekete varratok szabdalják, alig ismertük fel,

szemgolyóján élénk piros pöttyök virítottak, ide-oda ugrált a két kicsi, lakatlan bolygó, mintha a körülötte felbukkanó képeket üldözné, hogy jelenjenek meg végre benne is

587

milyen szép vagy, Nadia, mondták a lányok, kibe voltál úgy igazán szerelmes?, kérdezte Lídia, a férjembe, Saša Russóba, de belőle nagy nehezen kiserettem, miután elhagyott, Alexandruba, ebbe a drága Sandu Tudorba szerettem volna szerelmes lenni, mutatott az ikonra, de ő kolostorba vonult, előled, Nadia?, kérdezte Lídia, biztosan nem, kolostorba önmaga elől vonul az ember, és utána?, az én szent Sandum után Antoine jött, egyenesen az égből, jött és ment, mintha csak álmodtam volna, de mégsem tudtam elszakadni igazán tőle, azt hiszem, még most sem, Antoine de Saint-Exupérybe bolondultam bele, így hívták ezt a francia gyönyörűséget, itt van, mutatott rá egy fényképre, mellettem áll, a bukaresti Királyi Repülőklubban pezsgőzünk éppen, Antoine, Antoine, ismételték a lányok, és Nadia ruháiban bókoltak egymásnak, milyen szép név, legalább olyan szép, mint a tied, Nadia, mesélj nekünk Antoine-ról

588

titokzatos férfi volt, nagyon félnék és hallgatag, a klubban minden nővel kezet fogott, és ez nagyon imponált nekünk, sokat hallgatott az asztalnál, és alig emelte fel a fejét, mintha valakivel állandóan beszélgetne magában, a vacsora után odalépett hozzám, engedélyt kért, hogy bemutatkozzon, kezet nyújtott, én is bemutatkoztam neki, a leánykori nevemet mondtam, Mademoiselle de Brjzovszkaja, pedig akkor még nem is váltam el hivatalosan Russótól, mademoiselle?, kérdezte Antoine, igen, válaszoltam, azaz majdnem, hamarosan mademoiselle megint, most még madamme, de csak papíron, és Antoine a szemembe nézett, és nem akarta elengedni a kezemet, igen, igen, én vagyok az a Madame de M., akiről a naplójában írt, rólam írt és a szerelemről, azt írja, a szerelem nem az embernek való, biztosan elhibázta az Örökkévaló, amikor az embert megajándékozta a szerelemmel

589

ez az utolsó kép, a felszállás előtt, én fényképeztem, már forogtak a Lockheed F-5B propellerjei, mielőtt elindult volna, még elővette a zsebéből a jegyzetfüzetét, kitépett belőle egy lapot, írt rá valamit és ledobta nekem, megvárta, amíg felveszem és elolvasom, amikor fölnéztem rá, máris intett, a motor felbőgött, a repülő rohanni kezdett a kifutópályán, én meg szaladtam utána, mintha az eszemet vesztettem volna, a repülő felszállt, nyugat felé fordult, és eltűnt a felhők között, én pedig ott álltam, és nem tudtam elmozdulni, csak sírtam és sírtam, vajon mit csináltam rosszul?, kérdeztem magamtól, végül Mariana főhadnagy jött értem, ő volt a parancsnokom, elolvasta Antoine üzenetét, „a mi fajtánk, Nadia édes, csak olyan nővel csókolózik, akibe szerelmes”, ennyi állt a füzetlapon, őrizd meg, mondta Mariana, és ne mutasd meg senkinek, majd átölelt és visszavezetett a hivatalos búcsúztatásra kivezényelt bajtársaimhoz, ott voltak mind a pilótalányok, Marina, Virginia, Irina, Victoria, Maria, és mindannyian

engem sirattak, de én nem a sírást, hanem a repülés boldogságát festettem az arcukra az ikonon, ki tudja, melyik lágerben vannak, ha élnek még egyáltalán

590

én akkor már az Escadrila Albă repülőszázad egyik repülőjét vezettem, egy lengyel RWD 13-ast, itt van, ez én vagyok, kicsikék, megismertek?, *Doamne sfinte!*, mi ez a mosoly az arcomon!?, hagyjuk, hagyjuk, arra készültünk, hogy sebesülteket szállítsunk a frontról a hátsószálgba, ha kitör a háború, a háború persze kitört, naponta többször is felszálltunk, ott repülök én, nézzétek, a kereszt felett éppen, mögöttem a repülőszázad kutyája ül, Moț, így hívták, ha ismeretlen jelzésű vadászgépet pillantott meg, ugatni kezdett, nagyon jól képzett, kedves kutya volt, felváltva repült a lányokkal és a fiúkkal, még bevetéseken is részt vett a fronton, végül Adrian Carppal zuhant le a mi Moț kutyánk, valahol Szentpétervár közelében lőtték le a gépet, soha nem találtuk meg őket

591

egy egész éven át festettem ezt az ikont, nem is emlékszem, hányszor vakartam le a falról a Pilótajézus testét, valahogy mindig hazugra sikerült mindene, de leginkább a szenvedése, míg egyszer fölrémlett bennem, hogy Odessza mellett, egy páncéltörő árkában láttam először megcsonkított és kivégzett katonákat, az egyiknek kettéhasították a fejét, hófehér agya a koponyája mellett derengett a sötétben, olyan elevenen élt bennem a kép, mintha tegnap láttam volna, akkor éreztem, hogy megtaláltam a megoldást, ők a megoldás, ezek a szerencsétlen ukrán katonák, meztelenek voltak mind, volt, akinek a lábkörmői, az ujjai vagy a mellbimbói hiányoztak, katonalányok is voltak közöttük, még szinte gyermekek, hogy világított a fehér testük!, *Doamne!, Doamne!*, ennyi Jézust egy helyen sohasem láttam még

592

a háború után engem a bukaresti lakásomon tartóztattak le, a Lascăr Catargiu téren laktam, tudtam, hogy én következem, Alexandrut már elvitték, Romanescu tábornokot és George Polizut a nyílt utcán fogták le, ők ketten tárgyaltak angol diplomatákkal a lakásomon, háború, titkos tárgyalások a szövetséges hatalmakkal, és a remény, a remény, a remény, hogy jól ki lehet jönni ebből az őrületből, ó igen, legelőször mindig a reménnyel kell leszámolni, kicsikék, boldogok, akik kiűzték a szívéből a reményt, mi jártunk végül is a legjobban, akik itt vagyunk ebben a lágerben, mások meg börtönben vannak, mint az apátok, ők is jól jártak, a lágerben is és a börtönben is azok lehetünk, akik vagyunk, kicsikék, legfeljebb karcerbe zárnak vagy megölnék, mint Alexandrut, ő is jól járt Enyeden, egyenesen a szentek közösségébe emelkedett a véredek közül, fel, fel, a hetedik égbe

593

mielőtt idehoztak volna Lățești-re, én is ültem hét évet, Romanescu tábornokot és Polizut azonnal kivégezték, hazaárulással vádolták őket a hazaárulók, ki más, én Csíkszeredában voltam börtönben, képzeljétek, még magyarul is tudok, csak egy mondatot, igaz, de a legfontosabbat, azt tanították meg nekem a lányok,

hogy ember küzdj és bízva bízzál!, ennyi, de ez elég volt, sokat segített rajtam, valaki elkiáltotta a cellában, ember küzdj és bízva bízzál!, mire mindenkiből kitört a röhögés, a cella kövén fetrengtünk, és nem bírtunk leállni, bejöttek ránk az örök, gumibotokkal vertek, egyszerre tört rátok a havi vérzés, az úristeneteket!, de mi tovább kacagtunk, nyerítettünk és visítotunk, ott a börtönben tanultam meg teljes szívemből és teljes lelkemből nevetni, bizony, ott számoltam le egyszer és mindenkorra a reménnyel

594

vége az esti mesének, gyerekecskék, lefekvés, egy-kettő, jó, jó, de előtte ígérd meg nekünk, Nadia, hogy igent mondasz ennek a Guy Bossynak, mit számít az, hogy tíz évvel fiatalabb, mint te, már hányszor megkérte a kezedet, és kidíszítette a barakkját a kézfogóra, rajong érted, Nadia, ne kosarazd ki szegény fiút, meglehet, hogy rajong értem, de nem biztos, hogy szeret, mondta Nadia, inkább csak magának, mint a lányoknak, na elég legyen, ezt is megbeszéltük, még az is megtörténhet, hogy igent mondok neki, Lídia és Máriamagdolna nővérek Nadia mellé bújtak a deszkaágyon, a fiúk meg ahol értük a szalmán, Nadia eloltotta a gyertyát, csend lett, mintha mindenki azt figyelte volna, ki alszik el leghamarabb, Ferenc testvér szólalt meg elsőnek, ember küzdj és bízva bízzál, huhogta a szellemek hangján, erre kitört belőlünk a nevetés, kukorékolva kacagtunk és nyerítettünk, mint a csíkszeredai fegyencányok, fetrengtünk a szalmán, Nadia is nevetett, mint egy gyermek

595

csend!, csend!, kiáltotta Nadia, valaki veri az ablakot, felkelt, meggyújtotta a gyertyát, és az ablakra tapadt archoz emelte, Marin vagyok, doamna Nadia, Marin a pungás, tudja, hallatszott kívülről, mit akarsz itt ilyen későn, Marin?, a fecioara üzenté, fecioara Marika, tudja, hogy segítségre van szüksége, doamna Júliát egyenesen a halottasházba rakták, hova?, *la morgă*, igen, valamit tenni kellene, ennyit üzent, gyere be Marin, invitálta Nadia a pungást, ülj az asztalhoz és egyél, mi addig összeszedjük magunkat és indulhatunk Fetești-re, a kölykök is jönnek, doamna Nadia?, kérdezte Marin pungás, mindenki, válaszolta Nadia, készüljetek

Ros Hasana

*Az óvodai gumikerék üreges
belsejében félig megállt a víz.
Úszkál benne néhány pöndörödött
levél és egy lepattogzott műanyag
homokozó öntőforma, a néma
kék hal. Fejbőrszag. Karamellás kipárolgás
a pórusokon. A mini vécésészék
liliputi öblében haj és vatta, eltömíti
az érzékeket. Szerelmes vagyok
az óvónőbe, akit gyűlölök. Minden
tisztátalan, mint sófárfújás előtt
a zsírtól megtisztítatlan ajak.
Akármennyire emelem föl a szívem,
elhájasodik. Új év előtt
a semmibe hullik, álomtalan
alvásba a szem, hogy megfényesedjen
a hely, ahol élünk. Ettől lesz ároaház.*

Engesztelés napja

*A fenyőfa törzsén végigmászó
hangyák csikja műtéti vágás, örökmozgó,
összevarrhatatlan. Apró bűnök
láncából épülő émely. A kéregvájaton
megjelenik egyetlen gyantacsepp.
Nem tudok megbánni semmit.
Elég, ha a szemedre gondolok, és
minduntalan a saját szememet bámulom
egy tükör foncsorán, a gyantacsepp
vas-amalgám fénytörésében.*

Szegény Yorick Nakonxipánban

*Nakonxipánban hull a hó
Nakonxipánban hó szakad
még élni volna kurva jó
arcom püspöklilára fagy*

*vonszolnak piros delfinek
akkor most meghalok szívem
tengerbe omlott partfala
Nakonxipánban hull a hó*

*Nakonxipánban hó szakad
a sírásó
a hó alól
elevenen ment holtakat*

*villanytűz végig örmezőn
jégkocka süllyed el panel-
lakás tüzem nem őrizem
a mondhatót hallgattam el*

*anyám szölongat Pistika
azt hittem már sose jössz föl
alámerül Normandia
hull a hó kezdjük előlről*

*hull a hó Nakonxipánban
Nakonxipánban hó szakad
bizony halott föl nem támad
szemtükrein foncsor a nap*

*nemzeti gyásznap halálom
most ősz de tél hó csöndje lesz
úrrá Nakonxipánon
no de hát ne röhögjeteK*

*önemésztő tűzben porig
ég testem de koponyámat*

*delfinek vonszolják Yorick
nem szegény nem kell sajnálat*

*hó szakad hó alatt Nakonxipán
égig ér Istent betemette
kezében pohár koponyám
iszik az egészségemre*

(A szövegben Kormos István-idézetek, József Attila-parafrázis.)

Rémálomballada

*Úgy jár itt a mentő, mint a villamos,
Csak most ért véget, kezdődik az új nap,
„Várom az éjszakát, mikor nem vagyok,”
Mikor a patkányok beszabadulnak.
Szatyorban, mint egy ponty, csecsemőhulla,
Amikor világra jött, már halva volt,
Mozog, mintha semmi sem történt volna.
A temetésemre vegyél egy zakót,*

*Mondja anyám. Vonattetőn hasalok,
Magamba kapaszkodom, egyre gyorsabb,
Kanyar, repülök, kisiklik a vagon,
Álmomban ébredek, férgek mozognak,
Fejük, arcuk is van, mind felém hemzseg,
Megint a vonattetőn, anyám mondja,
Vegyél egy zakót a temetésemre.*

*Kis üveget találok, egyre nagyobb,
Széttörök, kígyó csúszik a plafonra,
Utcára siklik, kit utolér, halott,
Kit nem, a tömeg halálra tapossa.
Aluljáró, egymásból lakmároznak
Egy kutya, egy macska, már egyik sem él,
Melyik melyik? Kettőnek egy a gyomra,
Ha öltönyt nem, legalább zakót vegyél.*

*Lakótelepen minden ház ingadoz,
Fekete dominók, egymásra, sorra
Dőlnek, nézem, hiszen én is itt lakom,
És éjszaka, most mindenki otthon van,*

*Semmi és senki a kavargó porban,
Meg kellene nézni, mi történt, neten,
Egy kislány és kutyája jönnek, honnan?
Anyám, bolt sincsen, ahol zakót vegyek.*

*Menzán, földön patkány-? egér-? darabok,
Fölszedem, tányérokra, asztalokra.
Anyám kúpot nyom belém. Átharapok
Csuklót. Valami mozog a sarokban.
Miért keresed élők közt a holtat?
Jön apám, felém tart, ide ne gyere!
Fölém hajol, megsimogat és ott hagy.
Megvettem, vedd fel a temetésem.*

*Pince? barlang? sír? föld alatt, valahol,
Kislány, kislány egy földgömböt tolnak
Talicskán, nem jönnek ki a föld alól,
Van? s ha, hány kijárata a pokolnak?
Elbújtam, üldözöm a nyomomban.
Négykor lesz a kivégzésem, délután.
Elnyomtam, szétkelve száll a poloska.
Anyám, kinőttem temetési ruhám.*

*Polcokról belepnek betűkukacok,
Kétajtós szekrény tetején, dobozban
Valami állat kaparász, mi az ott?
Apám belenéz, ne mozogj, halott vagy,
Gyerek mászik ki, karácsonyi rothadt
Narancs a feje. Az öngyilkosokat
Összeszámolják a parton, mind gyerek,
De legalább ők nem szenvedtek sokat,
Tengerrel, az éggel szemben fekszenek.*

AJÁNLÁS helyett

*Anyám a tengernek üvölti nevem
szólongat
mondd hol vagy
mintha mi se történtünk volna
anyámmal beszélgetek
hívtalak de nem
vetted fel
fekete
telefon tenger
Isten veled
most leteszem*

*nem süllyed el
lebeg
most és mindörökkön
fiam menni kell öltözz
kagylóban lüktető csönd*

2020–2021

(A szövegben Wirth Imre-idézet.)

Utószó

*Nem mondhatom el senkinek,
Elmondom hát mindenkinek.*

*Tulajdonképpen költő vagyok, vagy mi,
Tisztelt publikum, kéretik kacagni*

*Ebben a Cirkuszban, röhögjünk önfeledten,
Vagy én rúgok, vagy engem rúgnak seggbe.*

*A nagy verset megírni! s a szív belereszket...
Gyártottam tárcát, karcolatot, humoreszket,*

*Színművet, novellát, mikor mi volt könnyebb,
Regényt, még verset is, mittudom hány könyvet,*

*De nem dicsekszem, kinek is mutatnám,
Hol van?, kérdezik, késik a mutatóány,*

*Minek is jöttem ki a fényre, porondra,
Főnt nem hegedülök, arccal a fűrészporba*

*Bukom, magam rúgom seggbe,
Hogy a publikum, ezredszer is, nevéssen,*

*A bolondját járatom magammal,
Nagy Frigyes, hol marad a nagy dal?*

*Nem futotta, csak gúnydalokra,
Kiröhögtem, de én vagyok Szabolcska,*

*Hol vagyok én Adytól, Dezsőtől?
Ügyes Frigyes, én, ők a költők,*

*Én az örök, visszamaradt, bukott diák,
Nem írtam meg a Nagy Enciklopédiát,*

*Vagy legalább egyetlen nagy versem.
Nem ismer meg a fiatalember sem,*

*Szégyenemben előle hova is bújhatok?
Nyomomban fércnél sem maradandóbb gúnydalok,*

*Meghajlok, még egyszer rúgjatok seggbe a porondon,
Hol komoly költők között játszottam a bolondot,*

*Járok körbe, vak, virslinek való parádés ló,
Magam rabja, testemen koponyám a béklyó,*

*Köztettek lettem bolond, én, az édes
Úri, muris zsúrfiú, hát nem nevetséges?*

*Babér? ugyan! Siker, pénz, nő, mi kell nekem,
Pihent agyam agyvérzésig pihentetem,*

*Siófokon egy különös nyár-éjszakán,
A hold ma oly kerek!, ér az agyhalál,*

*Még megírom, fejben, nagy halotti versemet.
De néma a szám, ne röhögjétek, ne röhögtessetek.*

*„Ez a marha volt köztünk az egyetlen zseni.”
És egy más kávéházban, mely mennyei,
Megírom halhatatlan versem.*

*Amit nem mondhatok el senkinek,
Amit majd elmondok mindenkinek.*

(A szövegben Karinthy Frigyes-, József Attila-, Ady-, Radnóti-idézetek.)

Játszótér, csúszdával

*Szülőknek,
akik szeretnek játszótéren időzni,
és szívükön viselik a hazájuk sorsát.*

Azt is mondták, hogy Koltai apuka nem élte túl, a nyakát törte. Legalább nem szenvedett. Születtek azonban más, magukat bennfentesnek hirdető értesülések is, ahogyan az ilyenkor lenni szokott. Több lehetőség vetekedett egymással, amelyek azonban egyetlen dologban megegyeztek: az eset súlyosságához nem férhet kétség. Nem is fért. Az is egy föltevés volt, hogy Koltai apukának csak a nyaka sérült, a csigolyák mozdultak el, mint annak idején a miniszterelnöknek. Nem, mert deréktól lefelé megbénult, egész teste mozdulatlan lesz most már. Mások szerint megnémult, mert a zuhanás következtében leharapta a nyelvét, több foga kiesett, és az állkapcsa is úgy mozdult el, hogy nem lehetett rendesen a helyére illeszteni, pedig egy állkapocs visszahelyezése nem olyan bonyolult eljárás, csak rettenetesen fáj. Úgy beütötte a mászóka legalsó, pirosra festett rúd-jába a halántékát, hogy az ütés következtében keletkező kiterjedt és masszív belső vérömleny hatására megvakult. Nyílt sípcsonttörése lett, egy bordája, nem, kettő, átfúrta a tüdőt. Egyébként kinyílt az aranyeső, sárga hullámzásba borítva a játszótér kerítését. A tavasz mindenki menyasszonya. És vőlegénye, természetesen. Kutya baja sincsen Koltai apukának, néhány napja látták az uszodában, új úszószemüvege van.

Az imponzáns játszótéri építkezéseket a Brenner és Brenner és Brenner Kft. végezte, és amikor sikeresen megpályázták a közeli temető elhanyagolt téglafala körüli bukszusok és tujafák újrakültetésének, illetve a növények öntözőrendszerének a reszortját is, akkor az egyik jól értesült édesapa azt állította, vége a történelemnek. Egy másik azonban határozottan rácafolt, most kezdődött el csak igazán, azt is hozzáfűzve, hogy civilizáció önmagában nincsen, a civilizáció mindig is relációk és viszonyok összessége. A berlini fal helyett jött az iszlám, és a békét kikezdte a terrorizmus szörnyetege, a globális civilizáció belső erőterei és ellentmondásai mindig is kisebb és nagyobb eszkalációkhoz és robbanásokhoz vezetnek, így van ez most is, nincs kétsége afelől, hogy Potyikát hamarosan újra látják, és lesz még meglepetésben részük. Potyika Koltai apuka kisfia volt, és a többi gyermek, valamint a szülők többsége úgy utálta, mint a szart. Az is megfontolandó, ha ilyen ellenszenv kialakul, majd pedig tartósan meghatározza egy alkalmi közösség életét, hogyan is lehetne vége a történelemnek vagy bármi más olyan cselekménynek, amely az emberi társulások múltbeli eseményeit veszi számba historikus módozatok alapján.

Mindig az történt, ha a játszótérre érkeztek, hogy Potyika nem szállt ki a babakocsiból, amit már régen száműzni kellett volna, de Potyika kitarthatóan benne maradt, az édesapja hiába könyörgött és fenyegetőzött, illetve a köztük zajló egyolda-

lú diskurzus végén még köpött is. Potyika nem vegyült. Koltai megannyi átgondolt és kiértékelt lehetőség után azt találta ki, hogy egy igazán *váratlan* eseménnyel billenti ki a mindinkább megkövesedő viszonyok relációját, ő maga fog lecsúszni azon az átkozott csúszdán, ami az ország legnagyobb ilyen típusú szabadtéri játéka volt, és ha ezt mint hős, de legalábbis önfeláldozó apa megteszi, akkor Potyika is méltóztatik kifáradni a kocsjából. Potyika nem köpött az ajánlatra, és ezt a nagyvonalúságot az apa beleegyezésként értékelte. Határozottan megkönnyebült. Koltainak tériszonya és klausztofóbiája volt, a múltkor egy MR-vizsgálatra is be kellett injekciózni, de még kábán is ki akart jutni a pittyes vashenger tébolyító szorításából. Ám ezt a vállalkozást meg kellett beszélni a többi szülővel, azzal a sok anyukával és apukával, akiket ismert és akiket nem, mindenesetre jelentette mindenkinek, hogy le fog ereszkedni a csúszdán, a város legmagasabb ilyen jellegű emelvényéről. Körülbelül öt méter magasról indul, kanyarogva siklik a gyermeke érdekében, a végén nagyot huppan, talán a protézisa is a szájában marad, nevetett Koltai, és akkor Potyika szociálisabb lesz, játszani és szórakozni fog a többi kisgyerekkel, nem gubbaszt a babakocsijában, a kivételesen szép, erős, terepen és hepehupás úton is biztonságos, dudával ellátott járgányban, amit az apósa vett, egy kerékpár ára, jegyezte meg az egyik apuka, úristen, százezer forint?, nem, mondta a másik apuka, inkább vagy négyszáz, egy ilyen babakocsi ennyit kóstál, ha fejre áll vele a gyerek, csak vihogni fog, leguríthatja a Gellérthegyről akár, értethető, hogy Potyika nem akar kiszállni belőle, kurva kényelmes lehet.

Gyere, Potyika, játssz a többiekkel, nógatta Koltai a kisgyereket, aki négyéves lehetett, és rá se hederített. Az apa nem esett kétségbe, legalábbis nem mutatta, mindjárt ő következik.

Ne haragudjon, Koltai úr, de van a kicsinek édesanyja?

Már miért ne lenne?!

Még nem látták itt. Csak az jutott az eszükbe, ő is megkérhetné Potyikát, hogy szálljon ki a babakocsiból. Olyan jól ellenne a többiekkel.

A felesége, mondta Koltai, épp az ellenkező véleményen van. Maradjon csak benne, amíg szeret ott. Addig se téved el.

Hol tévedne el?! Itt?

Nem figyel az ember, el is vitte a gólya.

Az hozni szokott, nem?

Változnak az idők, kérem, mondta Koltai apuka. Ennyiben maradtak, Potyika édesanyja a misztika világának titokzatos tündére maradt, Koltaiiban viszont fölgyülemlett a tettvágy. Míg a babakocsihoz hajolt, ivott egy kis teát. Aztán neki-gyürkőzött, és fürgén fölmászott a játékszerre, ott imbolygott a magasban, mindenki, az egész játszótér drukkolt, hajrá, ügyes, fantasztikus, bravó, bravó, tapsoltak, mire ő beleült az alágörbülő piros és sárga műanyag vájatba, valaki még hátranézett, de addigra Potyika elaludt. Koltai markolta a két peremet, ám sehogyan sem csúszott, viszont óvatosan megemelte az ülepét, kitámasztotta magát, hogy nekiindul, de nem indult neki, hanem egyszerűen kifordult a csúszdából, és öt méter magasból fejre esett.

Volt reccsenés.

Egyéb hangmegnyilvánulás, jajkiáltás, sikoly, nyögés nem volt. A szülők és a gyermekek is dermedten, hang nélkül figyelték, mi történt, majd valaki végre fölkiáltott, kis tétova szaladgálás után hozzákezdtek a mellkas heves nyomogatá-

sával járó újjáélesztéshez, aminek egyesek vitatták a jogosságát és a szükségességét, tekintve, hogy nem csak a csigolyák további elmozdulásának a veszélye lesz nagyobb, a repedések is növekedhetnek például, de a jelentékeny mozgás a már megtört gerinc állapotát is súlyosbíthatja. Beszéltek hozzá. Hogy hívják? Hányat mutatok? Érti a lábát? A karját? Koltai apuka nem nagyon válaszolt. Lélegzik egyáltalán? Én nem hallom! Fektessek az oldalára, le ne nyelje a nyelvét, mint az a futballista. A gyerekek addigra éppúgy, akárcsak a szülők körbeállták a szerencsétlenül járt embert, így tanúi lehettek annak, és bizonyára okultak is belőle, hogy a csúszdán, amit a három generációs Brenner família épített, és a kerületi polgármester avatott föl egy híres játékpszichológus társaságában, nem szabad bravúroskodni, meggondolatlan mozdulatokat elkövetni, mert könnyen így jár az ember, nem, az emberen itt a gyermek is értendő, a kislány, a kislány is leeshet, elharaphatja a nyelvét, kitörheti a nyakát, habozhat a szája, örök időkre lebénulhat, höröghet, fehérbe fordulhat a szeme, ahogyan áll a helyzet most Koltai apukával.

Végre megérkezett a mentőautó, és a férfit már vitték is, végig sikoltott az utcán a sziréna.

Akkor jutott az eszébe valakinek Potyika. A gyermek ült a babakocsiban, talán látta, hogy elviszik az édesapját, talán nem, mindenesetre az összes játék a birtokába került valamiképpen, labdák, autók, plüssmacik, babák, homokozókanalak, -formák, úgynevezett akciókatonák, valamint több cumi. Megpróbálták visszavenni ezeket a játékszereket, nem sikerült. A gyermekek többsége sírt, elnyújtott, vékony hangon panaszkodott. Potyika nem adott vissza semmit. Kifejezetten ellenséges tekintettel bámulta a gyülekezetet, amely néhány perccel ezelőtt még az édesapja életéért aggódott és küzdött, most azonban, és ez nyilvánvaló volt, ellene fordult.

Egy kisgyerek megpróbálta visszarántani a maciját, Potyika hasba rúgta. Egy másikat a homokozóvdörrel vágott fejbe, egy harmadiknak Amerika kapitány-nyal ütött az arcába, az áldozatok keservesen jajgattak.

Egy férfi megindult Potyika felé, picsába, elég volt ebből.

Utánaszóltak, János, ne, ezt így nem lehet, kérlek. Most vesztette el az apját. Lehet, hogy árva lett. Kérlek szépen!

Vérzik a gyerekekünk feje, bazmeg.

János, azt mondtam, állj!, és a férfi megtorpant.

Egy kedves arcú, enyhén őszülő anyuka lépett előre, leguggolt Potyikához, közel hajolt, igazán barátságosan beszélt hozzá, szinte duruzsolt, bársonyos volt a hangja, gyere, drága Potyika, nézzük meg, mi van az édesapáddal, nem tudom, láttad-e, hogy mi történt veled az imént, beülhetünk az autóba, elmegyünk hozzá, vagy elmegyünk hozzád, haza, a szobádba, biztosan szép szobád van, sok játékkal és a plafonra festett napocskával, minek is neked ezek a babák, hogy kerültek hozzád, csak nem szálltál ki titokban, na jó, fogjad még egy kicsit őket, ja igen, a címed megvan-e, biztosan benne van a meseszép babakocsidban, valamelyik rekeszben vagy zsebben, itt vagy emitt, nem, itt, a hálóban, ahol a teásüveged van, igyál egy kis teát, szagolgotott a nő, istenem, de hiszen ez rum, mégse igyál, Potyika, adjunk a macinak inkább, ő is szomjas, ha mondjuk, én tolnálak, hazatalálnál-e, nem abban a szép új, nyolcemeletes, sarki házban laktok, amelyik tavaly lett kész, Potyika a neved, milyen szép, kifejező név, honnan kaptad, az én kisfiamat Barnának hívják, ő az, akinek bevitted a fejét, Potyika,

tudod, az az igazság, ez nem éppen szép dolog, biztosan véletlen volt, gondold bele, ha veled történik, látod, Barna most sír, nagyon szomorú, de ha a tulipános vödöröskét visszaadod neki... körülbelül itt tartott, amikor Potyika arcon köpte ezt a szépen őszülő, megnyerően beszélő édesanyát. Megragadt a szem táskája alatt, majd lassan csorogni kezdett alá a sűrű, sárga nyál.

Mit csinálnak a gyerekekkel!

Ezt egy csinos, jól öltözött kosztümös fiatalasszony kérdezte erélyesen, aki éppen behajtott a maga után a játszótér kapuját, és visszaejtette a kallantyút.

Bocsánat, mi ... a férjét, a férje ugye... elvitte a mentő.

Mit csinált már megint?

Lesett a csúszdáról, mondta valaki.

A Hunor?

Igen, a Koltai apuka.

A nő, aki addigra közel ért, fürkészte a magasságot. De miért mászott föl oda?

Hogy a gyereke, a Potyika is kimerészkedjen a babakocsiból, és lecsússzon esetleg, ez már eléggé bizonytalanul hangzott.

Azt akarta a Hunor, hogy csússzon le a gyerek? Onnan?!

A Barna bármikor lecsúszik, mondta az előbb megállított férfi. Le se lehet venni róla. Most adta a feleségének a harmadik zsebkendőt.

Mentő vitte el Koltai urat fél órája.

Negyed.

Leszarom, érted, mondta Potyika anyukája annak a másik édesanyának, aki még mindig törölgette az arcát. A megfázott gyerekek slejmje sűrűbb és jobban ragad. Hogy a picsába lehet valaki ilyen barom, hogy oda akarja fölküldeni a gyereket?! Legalább négy méter!

Brennerék szerint öt.

Ki az a Brenner. Akkor öt. Maga lecsúszna onnan?

Mondom, hogy az ötéves Barna bármikor.

Az anya lehajolt Potyikához, te itt vagy biztonságban, érted? Eljön az idő, a te időd, amikor mászhatsz, csúszhatsz, szabadon futkározhatsz, de még a kerítésem kívül is, kimutatott a nagyvilágot jelentő utca felé, ahol valóban mindenféle emberek jártak, hatalmas autók tolakodtak, de most még maradj csak itt. Ez a legjobb hely. Biztonságos, nyugalmas, békés. Nem visz el a gólya, nem bánt a többi kisgyerek, akik csak arra várnak..., hogy, mindegy. A Barnával nem kell barátkozni, de ezt már súgta.

Potyika, aki ölelt vagy száz játékot, bólintott, érti. Ez az ő helye, itt van biztonságban, itt van otthon. Amíg a nő telefonált, a többiek szinte körbevették, ellenőrzően bámulták Potyikát.

Holnap bemegyünk apához a kórházba, mondta az anya visszafordulva.

Apa él, tette hozzá.

Jó, mami, válaszolt Potyika, aki ezek szerint beszélt is, amit eddig nemigen hallottak. Amikor az anyukája eltolta a Brenner család által épített és fölújított játszótérről a mesés babakocsival a kisgyereket, Potyika még kedvesen rámosolygott az édesanyára, akinek addigra nagy nehezen sikerült letisztogatnia az arcát.

A csúszda használatát másnapra betiltották. Piros-fehérral körbe szalagozták jelezve, hogy használata tilos és veszélyes. Harmadnapra pedig, mintha ott se lett volna soha, eltüntették a faszba.

A valóság

Pócsmegyer, tizenhat november tizenegy, péntek.

Závada Pál *Harminchárom szlovák népmeséjét* azért vettem meg annak idején, mert Závada Pál nem Illyés Gyula, a harminchárom nem hetvenhét, a szlovák pedig nem magyar, ezzel szemben viszont daganat a daganat, isten az isten, népmese a népmese. Egy másik változat szerint ajándék lett volna ez a könyv Jadviga keresztlányom számára, aztán a dolgok valahogy úgy alakultak, hogy a feltételes mód bizonytalan állapot maradt csupán.

Ki ennek a könyvnek a szerzője? A népmeséről azt tanultuk, hogy szájról szájra terjed (mint a csók vagy a népdal), több változata van, orális irodalmi műfaj. Kérdés tehát, lehet-e népmesét írni, mint ahogy kérdés az is, hogy lehet-e orális irodalmat olvasni. A válaszom így hangzik: a copyright-jel mellett Závada Pál neve olvasható, nem pedig az, hogy a nép.

A hátsó borítón arról olvasunk, hogy a szerző újramondja legkedvesebb szlovák népmeséit. Teszi ezt úgy, hogy Samuel Czambel és Pavol Dobšinský (feltételezem) szlovák nyelven lejegyzett népmeséit mondja el nekünk magyarul.

Hol volt, hol nem, volt egyszer egy herceg, vagyis princ.

Az első népmese első mondata ez.

A princ tehát herceget jelent, a klobúk egyfajta kalap, a klamár pedig szélhámos.

Az egyik legszomorúbb mese talán éppen ez, a tizenharmadik, ami egy klamárról szól.

Szentendre, tizenhat november tizenyolc, péntek.

A szélhámos című mesében a szélhámos azt hazudja, hogy ő az égből pottyant erre a földre. Közeli rokona ez a fikcionista fiktív fickó Jézustól a kis hercegig sok irodalmi figurának. Voltak, akik igyekeztek megérinteni a ruhája szegélyét a gyógyulás reményében, mások azonban keresztre feszítették. A róka barátkozott vele, a kígyó azonban megmarta.

Elég az hozzá, hogy találkozik ez a klamár egy asszonnyal, akinek a fia már meghalt. Azt mondja, ha sikerül visszaugrania az égbe, szívesen átadja a fiúnak a pénzküldeményt.

Nem tudom, van-e valami kapcsolat a szlovák klamár és a magyar kalmár szó között. Mindenkinek meghal a fia.

Első üres oldal.

Pócsmegyer, tizenhat december huszonhat, hétfő.

Ezen az oldalon semmi nincs. Fáj a gyomrom és a tüdőm. Ezen az oldalon a semmi neve sem olvasható. Ez az oldal teljesen fehér, mint a hóember lábnyoma. Ezen az oldalon nem látszik az üresség.

Talán nekem is játszanom kellene. Ittam egy bögre tejet. Nem tudja semmi gondolat, hogy nem volna szabad használni a szavakat. Ezt a töltőtollat most felrakom a polcra, aztán többet nem írok.

Szentendre, tizenhét január öt, csütörtök.

Elolvastam a *Parazitákat*. Elolvastam, és most nem tudom, mit mondjak. Ha nem félnék, hogy hallgatásomat súlyos ítéletnek tartanád, nem vállalnám a szavak kockázatát.

Más volna a helyzet, ha borozás közben takarnálak be hallgatásommal. Időnként már-már hajlamos vagyok azt gondolni, hogy te vagy az én egyetlen barátom. Ülnénk pohár boraink fölött a hús alkonyatban, ízlelgetnénk a borok, a szavak és a csöndek zamatát, megtisztult szánkkal így tapadnánk az örökkévalóság emléihez. Ez a tökéletes állapot persze több okból is illúzió marad, s az okok közül az egyik éppen az idő mulandósága.

Második üres oldal.

Pócsmegyer, tizenhét január nyolc, vasárnap.

Ez a szöveg az olvasó megtévesztését szolgálja csupán. Szegény olvasó! Kétségbeesve lapozgat előre-hátra, fejvesztve töri a fejét azon, hogy melyik lehet az első, ha ez a második. Ráadásul egy üres oldaltól azt várná az ember, hogy nem talál ott semmit, még egy feliratot sem, ami azt hirdeti, hogy ez az oldal üres. Olyan ez, mint amikor egy ember egy mezőre érkezik, ahol aztán belebotlik egy táblába, amin ez áll: Itt aztán nincs semmi fű! Csupa nagybetűvel természetesen.

Persze az olvasó bizonyára olvasott már üres könyveket, amik nem azért voltak üresek, mert nem volt bennük egyetlen szó sem.

Szentendre, tizenhét január kilenc, hétfő.

Hiányzik belőlem a naplóírók minden erénye. Reggel azt mondta Gellért, hogy álmában úrlényekkel találkozott, akik nem tudtak beszélni, csak annyit tudtak mondani, hogy pik-pik.

Jöhet-e bármi jó Názáretből, kérdezte Natanael Fülöptől, aki Betszaidából származott, Péter és András városából. János nevezi egyedül Natanaelnek, a másik három evangélium Bertalannak (Tolomai fia) nevezi. Láttalak a fügefá alatt, mondja Jézus, Natanael pedig megvallja, hogy Jézus az isten fia. Vajon mit csinált Natanael a fügefá alatt?

Szombaton levágtuk a disznót. Ez volt az utolsó. Néhány hét múlva megint vesznek majd négy malacot.

Harmadik üres oldal.

Pócsmegyer, tizenhét január tizenegy, szerda.

A valóság bizonytalan állapot, azt hiszem. Füst Milán *A feleségem története* című regényéből származik ez a mondat, csak ott valóság helyett boldogság szerepel. Állapot helyett talán helyesebb volna a körülmény kifejezés használata, helyesebb helyett a kívánatos. Persze lehet, hogy egyszerűen csak dolognak kellene nevezni azt a dolgot.

Galsai Pongrác szerint Füst Milán egyszer azt mondta, hogy Déry Tibor regényének, *A befejezetlen mondat*nak egyedül a címe jó, az is tőle származik, mármint Füst Milántól. Az élet olyan, mint a füst, pedig még boldog se voltál.

Negyedik üres oldal.

Pócsmegyer, tizenhét január tizenhárom, péntek.

A „négy” és a „tizenhét” összege „huszonegy”. A „tizenhét” és a „tizenhárom” összege „harminc”. A „négy” és a „tizenhárom” összege „tizenhét”. A „huszonegy” és a „tizenhárom” összege „harmincnégy”.

Egy „üres oldal” olyan, mint egy „hőfödte táj”. A „hó” alatt „betűk” alszanak. Holnap „bábszínházba” nem megyünk. Inkább „hőembert” nem építünk.

Első prédikáció.

Pócsmegyer, tizenhét január tizenhárom, péntek.

Nyugalom helyére nem jutnak el. Kik nem jutnak el? A hitetlenek. A hit tehát a nyugalom forrása. Ha hiszek, nem lehet gondom semmire, a hit tehát a nyugalom maga. Ki juthat el tehát a nyugalom helyére? Aki hisz, üd्वüzül. Aki nem hisz, elkárhozik. A nyugtalanság maga a kárhozat.

A.

Pócsmegyer, tizenhét január tizenhárom, péntek.

Nyugtalanságot szül a szó, mert a gondolat, ami a szó szülőanyja, maga is nyugtalan.

Meglehetősen szokatlan latin betűk a lengyel betűk. Például az 'l'-t időnként áthúzzák egy ferde vonallal. Így valahogy.

Nyugalom helyére nem jutnak el. Ki mondja ezt? Talán az isten, aki a szelőkben lakozik? Lehetséges volna tehát, hogy a szélvihar istentelen, a szellő pedig a nyugalom helye?

Például az a meg az e időnként hosszabb farkat kap, mint az a meg az e.

Talán a zsoldár szerzője teremtette a nyugalom helyét?

Második prédikáció.

Szentendre, tizenhét január harmincegy, kedd.

Pap vagy te mindörökké Melkizedek rendje szerint.

Melkizedek neve három ízben fordul elő a Bibliában. Először a Teremtés könyvében találkozunk vele: Ábrahám tizedet ad neki mindenből. Másodsor valamelyik zsoldár említi. Harmadszor A zsidókhoz írt levél idézi a zsoldárt megmagyarázván nevének jelentését: az igazság királya. Továbbá: Szálem (vagyis a békesség) királya.

Micsoda tehát Melkizedek?

Allegória.

B.

Pócsmegyer, tizenhét február egy, szerda.

Havazik. Panka reggel látott két rigót az almafán. Panka volt az ablakban, a rigók voltak az almafán, a reggel pedig az ablakban és az almafán foglalt helyet és időt egyaránt.

A reggel pedig helyet és időt foglalt az ablakban és az almafán egyaránt.

– Foglalt ez a hely? – kérdezte Panka a reggelt reggel az ablakban.

– Igen, hiszen itt vagyok, de azért még te is ideférsz – felelte a reggel reggel az ablakban.

Panka matekpéldát gyártott a rigókra az ablakban.

– Először nem volt rigó az almafán, aztán odarepült egy rigó, nulla meg egy az egy. Volt egy rigó az almafán, aztán hozzárepült még egy rigó, egy meg egy az kettő. A két rigó közül az egyik elrepült, kettőből egy az egy.

Aztán Panka reggelizni ment, a reggel pedig átadta helyét a délelőttnek.

Most a délelőtt ül az ablakban és az almafán. A hó is megül az almafán. Az ablakban nincs hó, csak kívül. Az almafán van a madáretető, még sincsenek rigók az almafán, kettőből kettő az nulla.

A madáretető fedett. Olyan, mint egy kis házikó. A madáretető teteje olyan, mint két szárny, ami megóvja a hótól a magokat. Madár e tető.

Panka a vajaskenyeret ette meg reggelire, a rigók a magokat, a délelőtt pedig a reggelt.

Harmadik prédikáció.

Pócsmegyer, tizenhét február egy, szerda.

Melkizedek kenyér és bor, allegória. Melkizedek Jézus allegóriája a kenyér és a bor miatt. Ábrahám, aki még nem Ábrahám, tizedet ad neki mindenből. Ez is allegória: legyél a béke és az igazság hűbérese.

Pap vagy te mindörökké Melkizedek rendje szerint. Kiről mondja ezt a zoltár? Jézusról. Melkizedek a Felséges Isten papja volt.

Persze Ábrahám is allegória, hiszen feláldozza a fiát, Izsákot. Mi a különbség a kos és a bárány között? A bárány tökéletes. Ha Jézus, a Felséges Isten fia (tehát azonos a Felséges Istennel) Melkizedek, a Felséges Isten papja, akkor a Felséges Isten megöli önmagát. Jézus egyszerre pap és áldozat.

Negyedik prédikáció.

Szentendre, tizenhét február kettő, csütörtök.

Pap vagy te mindörökké Melkizedek rendje szerint.

Ugyanezt a zoltárt idézi Jézus is. Mondja az Úr az én Uramnak: ülj az én jobbjomra. Vajon mit jelent az Úr és az Uramnak a héberben? Vajon hogy hangzik az Úr és az Uramnak a görögben? Mert választott nyelv a nyelvek között a görög. Megesküdött az Úr és meg nem másítja.

A bárány pedig tökéletes.

Ötödik prédikáció.

Szentendre, tizenhét február három, péntek.

Heródes szívesen beszélgetett Keresztelő Szent Jánossal annak ellenére, hogy gyakorta zavarba jött. A Keresztelő helytelenítette testvére feleségével való kapcsolatát. Gyakran érzünk mi is úgy, mint Heródes, ha feddhetetlen emberekkel beszélgetünk.

Vannak-e szentek körülöttünk? Ha példájuk zavarba ejt, miért nem leszünk szentekké magunk is?

Vajon mit csinált Heródiás a Keresztelő fejével? Tanítványai csak a megcsontított testet temették el?

Jézus úgy beszél a Keresztelőről, mintha ő lett volna Illés, akinek a Messiás fellépése előtt el kell jönnie. Ez azonban nem lélekvándorlás, hanem allegória.

Illés a próféták, Mózes a törvény allegóriája. Mert be kell teljesednie mindenkinek, mondja Jézus.

Nem azért jöttem, hogy eltöröljem a törvényt, hanem azért, hogy teljessé tegyem.

Be kell teljesednie mindennek, ami rólam írva van a törvényben, a próféták-nál és a zsoltárookban. Jézus a történelemmel nem foglalkozik, mert ő az idők teljessége.

Amikor egyesek úgy hiszik, hogy Jézus Illés, Keresztelő Szent János vagy valamelyik próféta a régiek közül, akkor a feltámadást hiszik, nem pedig a lélek-vándorlást.

C.

Szentendre, tizenhét február három, péntek.

Bizonytalan vagyok, mint a végtelen, ha a lélek vándorol. Elnehezíti az anyag a gondolatot.

Nem szabad félni a haláltól. A halál se fél tőlünk. Rettegek. Amikor C-t meggyilkolták, C még meg se született. A születés a halál előszobája.

Vannak olyan mondatok, amik nem tartalmaznak szavakat. Ezeket a mondatokat nem érzékeljük.

A tehetségtelen azonnal, a tehetséges másnap, a zseni harmadnap adja el magát.

Milyen különös, gondolta a tehetségtelen azonnal, ebben a szóban kétféle n-betűt használtam. A másodikat akár u-nak is lehetne olvasni.

Pócsmegyer, tizenkilenc december tizenöt, vasárnap.

Biztatás alázata.

Először talán tisztázni kellene, mi az az alázat. Az alázat az, amikor úgy tesz a jó, hogy nem ünnepeled magad. Persze ha a nyelvtan felől közelítjük meg a dolgot, azt mondhatjuk, az alázat az a főnév, amiből az alázatos melléknevet képezzük.

Nem feltétlenül az az alázatos, aki az alázatról ír.

Kopogtak egyszer a kolostor kapuján. Egy éhező koldus kért alamizsnát a szerzetesektől. A barátok üres kézzel bocsátották el. Miért nem adtatok neki semmit, kérdezte az egyik szent. Azért, mert semmink sincs, felelte a másik szent.

Pócsmegyer, húsz április tizenegy, szombat. Nagypénteken a gyerekek Örkényegyperceseket adtak elő az udvaron. A *Hogyléte*mről címűben Lócika volt az, aki nem húzta maga után a beleit, Gellért volt az, aki húzta, Panka pedig Gellért beleit alakította. A *Pecsét* címűt úgy adták elő, hogy Lócika úgy tett, mint aki felemel egy pecsétnyomót, Gellért volt maga a pecsét, Panka pedig megsértődött, mert nem kapott szerepet, én lehettem volna a papír, mondta. A *Gondolatok*

a pincében című színpadi változatában Lócika elrúgott egy labdát, Panka a labda után szaladt, közben cicának nevezte Gellértet. Nagyon ügyes patkány voltál, mondtam az öltözőben Gellértnek.

Pócsmegyer, húsz június négy, csütörtök. Amikor az ember naplót ír, az első mondat elválik a többitől. Tegnap azt mondtam Juditnak, sokáig úgy éreztem, háromféle könyv van, amit *A sziget* előtt olvastam, amit *A sziget* után olvastam és *A sziget*. Úgy volt, hogy áprilisban beszélgetek Patat Bencével. Nem sikerült. Elvittem a könyvtárból két doboz könyvet az iskolába. Az egyik dobozban voltak a mesék, a másik dobozban pedig azok a könyvek, amik hazudnak. A halállal nem lehet mit kezdeni, pedig nekünk, élőknek, dolgunk volna a halállal. Betettem a fiókomba valami fölöslegeset. A sok kacat között megtaláltam azt a könyvet, amit Elena utoljára olvasott.

Pócsmegyer, húsz június tizenegy, csütörtök. Semmi sem lehet több, mint önmagá. Ha valami megváltozik, más lesz, mint ami volt, kizárólag azért lehetséges, mert magában hordozza a változás lehetőségét. A mi munkánk a feltámadás. Életben kell tartanunk a jószágot. Mivel semmi sem létezhet a valóságon kívül, valamiképp a lehetőség is valóság. Létezik olyan nyelv, ami nem tesz különbséget valóság és igazság között. Hogyan lehetséges egy ilyen nyelven hazudni, hiszen a hazugság az igazság ellentéte, nem tudom, de ha a valóság a mindenséggel azonos, a valóság része a valóság ellentéte is. Nem azt állítjuk tehát, hogy a hazugság azonos az igazsággal, csupán azt, hogy alkotórésze.

Pócsmegyer, húsz június tizenkettő, péntek. A digitális oktatás olyan, mint a digitális társadalom, személytelen. Ha valaki azt állítja, hogy a digitális oktatásban örömét lelta a gyermek, a szülő és a tanár egyaránt, az az illető nem mond igazat. Kárhozott az a társadalom, amelyik a szépre, a jóra és az igazra neveli gyermekeit. Mert a társadalom nevel, nem az iskola. A társadalom pedig csúnya, rossz és hazug. Azon is érdemes elgondolkodni, hogy az etikaoktatás éppen társadalmunk etikátlanságát hivatott leplezni. A valóság azonban az, hogy nem létezik társadalom. Emberek léteznek vágyakkal és lehetőségekkel, képességekkel és döntésekkel. Döntéseink, nem pedig képességeink határozzák meg, kik vagyunk.

Pócsmegyer, húsz június tizenhat, kedd. A valóság az, hogy keveset beszéltem a tényekről. A tények elfedik a valóságot, idézi Rilket Pilinszky. A tényekről való hallgatás talán abból fakad, onnan ered egy másik változat szerint, hogy kerülni szeretném a konfliktusokat. A konfliktus a dráma sajátja, én inkább lírai alkat vagyok. Minden osztály kényszerközösség. Arra kényszerítjük a gyerekeket, hogy közösséggé kovácsolódjanak. Ismerjük jól a rég elkoptatott metaforát, a pedagógus a kertész, a gyerek a virág, az iskola a kert. Il faut cultiver notre jardin. A kertész egyetlen ékessége a türelem, ugyanakkor a jó kertész nem fél használni a metszőollót vagy akár a fűrészt a megfelelő módon a kellő időben. Nekünk illatozik a kert.

Pócsmegyer, húsz június huszonhárom, kedd. Pénteken még találkoztam a gyerekekkel. Úgy volt, hogy szalonnát sütünk a Duna-parton, de időközben elnyelte a Duna a partot, az esőnek meg folyton lóg a lába. Akkor azt mondtuk, kapjanak palacsintát. Játszottunk, beszélgettünk, a szülők már mentek volna. Éppen Schwarcz Ágival beszélgettem, amikor megjelent mellettünk egy idős hölgy. Megkérdezte tőlem, hogy én vagyok-e a főnök, dadogtam valami olyasmit, hogy én vagyok az osztályfőnök, ezek itt gyerekek, mire a kezembe nyomott egy tízezerest, hogy vegyek palacsintát a gyerekeknek. Azt mondtam a gyerekeknek, mindenki kérhet három palacsintát, a végén még vettem három kakaósat.

Pócsmegyer, húsz július öt, vasárnap. A szoborra gondol a férfi, a szobor hallgatására a nő. Átvonulnak a mondatok a szövegen. Amikor kórházban volt, találkozott egy lánnyal a templom udvarán, elásom *A titkos kert* a kórház udvarán. Kitépte abból a könyvből az első lapot, amit a barátjától ajándékba kapott. Minden kegyelem. Jézus Krisztus zizeg folyton, romok között énekelnek, pötytyök híján a rab borton, mélyén érez sötétséget. Caesar non est supra grammaticos. Ez az egyetlen mondat, amit Kanttól loptam. Mindenki költőnek készül, a legtöbben azonban szónokként végzik. Megszólítás, felkiáltójel, szünet. Az anyagok megtapasolják a teremtést. Az x a k és az sz találkozását jelöli.

Pócsmegyer, húsz július huszonnégy, péntek. Az ember alapvető élménye a félelem és az unalom. Tegnap voltunk a kar atyján. Az unalomtól való félelem. A félelemtől való unalom. Ez nehezen értelmezhető. Uram, menj el tőlem, mert bűnös vagyok. Szégyen és őszinteség. Busszal mentünk. Aludtam a parton, aludtam a buszon, aludtam a saját ágyamban is. Az ágy közös. Éhes vagyok. Nem fér bele az időbe az örökkévalóság. Szerdán bementünk Gellérttel az iskolába. Este ájtott Mihály. Összetegeződtünk. Az ember alapvető élménye a hiúság. Az ember megtapasztalhatja a dolgokat, a dolgok nevét, a dolgok nevének illatát. Ájtott Endre is Lívivel meg a gyerekekkel. Türelem. Ismétlődő szavak lenyomata. A valóság megelőzi a valóság nevét.

Pócsmegyer, húsz október huszonnégy, szombat. Tegnap mutattam Gellértnek, a tuhafát kopogtatta két madár. Először azt hittem, harkályok, de aztán láttam, hogy cinkék. Nem értek a madarakhoz. A nandut is összekeverem az emuval. Éppen készültünk Szentendrére, van ott egy állatkert a skanzenhez közel, a Tegez utcán. Panka a kocsiban felvetette, hogy a tegez, a toboz, a doboz és a degesz talán ugyanaz a jelentésmező. A jelentésmezőn nyílik az értelem, fölötte elsuhan a szagos ártalom. Nekem a hiúz tetszett a legjobban, persze lehet, hogy nem is a hiúz, csak a hiúz fogalma. Az egyik kecske a deszkák között kidugta fejét. A másik is. Lócika lelkesen etette a lámát, a szurikáták szemmel tartották a fogvatartókat.

Pócsmegyer, húsz október huszonöt, vasárnap. Gyermekekkel találkozunk az erdő mélyén az arctalan vándorok. Az egyik gyermek szerint kétféle gyermek létezik. Az egyik típusba tartoznak a világmegváltó gyermekek, a másik típusba tartoznak azok, akik gombnyomásra felnőtté változnak. Lócika rajzán Szörnyeteg

Lajosnak három feje van. Gyermekkoromban láthatatlan akartam lenni, de nem úgy, mint a szellemek, úgy akartam láthatatlanná változni, hogy közben látható maradok, csak éppen nem lát és nem hall meg senki. Panka a *Gergő és az álmofogókat* olvassa. Amikor a *Gergő és az álmofogókat* olvastam, akkor temettük Lacit. Amikor a *Gergő és a bűbájketrecet* olvastam, akkor temettük mamát. Lócika rajzán Szörnyeteg Lajos zöld. Mátéval beszéltem telefonon.

Komplex

Egy tipikus esztéta állt előttünk a sorban. Göndör hajú, szemüveges, könyökfoltos zakóban. Saját kis közönséget is hozott magának, egy korunkbeli szóke lányt, annak fosta a szót. Egy komplett elemzést nyomott le neki, levegőt sem vett közben. A szerencsétlen lány meg csak mosolygott, bólogatott, és egyik lábáról a másikra állt.

A faszi annyira el volt foglalva saját magával, hogy észre sem vette, amikor az előttük álló végzett, a csaj meg persze nem merte kizökkenteni a kiselőadásából. Aztán a pénztáros hangosan kiszólt, hogy tessék, lehet jönni, mire az esztéta végre felkapta a fejét. Aztán meg persze, hogy még neki állt feljebb. Olyan kelletlenül ment oda az ablakhoz, hogy neki most a szavába vágtak, de jó, nem teszi szóvá, méltóztatik jegyet venni, bár nyilván eleve sértés, hogy fizetnie kell a filmért, amikor nála méltóbb nézőt egy rendező se kívánhat.

– Még húsz év, és te is ilyen leszel – súgtam oda Kornélnak.

Kornél fújtatott egyet. Majdnem ugyanolyan barna zakó volt rajta, mint az esztétán.

– Milyen? Ja, hogy ötven pluszosan is egyetemista csajokat kúrogatok majd? Erre meg nekem kellett elfojtanom a röhögésemet. Szép visszavágás volt.

Kornél pár nappal korábban rám írt, hogy van-e kedvem megnézni a *Rossz verseket*. A biztonság kedvéért vártam három-négy órát, mielőtt válaszoltam volna neki. Utána meg fél éjszaka azon agyaltam, hogy vajon ez most randi vagy sima baráti mozizás szerinte, és próbáltam kitalálni, hogy örülnék-e neki egyáltalán, ha randi lenne.

Amikor az esztéta meg a csaja elhúztak végre az ablaktól, Kornél azt kérdezte:

– Ugye most feministák leszünk, és fizeted a saját jegyed?

– Persze.

Ezek szerint nem randi, gondoltam, miközben elővettem a tárcámat. Nyilván nincsenek velem nagy tervei, ha azt az ezerhatszáz forintot sem akarja kiköhögni a jegyemre.

Miután fizettünk, megkérdezte, hogy akarok-e valamit a büféből. Tuti arra apellált, hogy majd veszek egy doboz popcorn, amiből aztán annyit csórhat, amennyit nem szégyell, de azt mondtam, hogy szerintem pronyó dolog a moziban zabálni.

Kornél egyébként rettenetes mozis partner volt. Először is tizenöt percet késett, én meg majdnem odafagytam a járdához, amíg rá vártam. Aztán amikor megkérdeztem, hogy hova foglalt helyet, közölte, hogy nem foglalt, mert az olyan kispolgári. Ezt egyébként azóta se tudom, hogy értette. Szóval nem foglalt helyet, és már csak a terem szélére kaptunk jegyet. Aztán ugye benyögte, hogy fizesse mindenki a magáét. A film alatt meg egyszerűen nem bírt nyugton ma-

radni. Hol előredőlt, hol hátravetette magát, érezni lehetett a rezgést az egész sorban, ráadásul minden poénon olyan hangosan és időtlenül röhögött, hogy szerintem a szomszéd teremben is hallották.

– Hallod, ez kurva jó volt – ugrott fel Kornél, amikor a film végén szedelődzködni kezdünk. Totál fel volt spannolva.

– Ja, már menet közben is leesett, hogy tetszik – jegyeztem meg, és magamhoz öleltem a kabátomat.

– Gáz voltam? – kérdezte hirtelen elkomolyodva.

– Csak egy kicsit.

– „Nem vágom, ki ez, nem velem van.” – Kornél az én szerepembe bújtt, eljátszotta, hogy ő érzi kínosan magát miattam. Jól csinálta, átéléssel. Még odakint, a mozi előtt is ezen neveltünk. – Te nagyon sietsz? Mert nekem tökre lenne még kedvem beszélgetni, nem ülünk be valahova?

– De, ráérek – mondtam.

Elindultunk a körúton, aztán amikor elértük az első olcsónak tűnő kocsmát, bementünk. De persze kiderült, hogy annyira nem is olcsó az a hely. A cidernek majdnem éttermi ára volt, amin úgy meglepődtem, hogy elfelejtettem borraivalót adni a pultos lánynak. Kornél sört kért, és szintén nem adott borraivalót a csajnak, de szerintem ő nem is tervezte.

Miközben inkább melengtettem, mint ittam a ciderem az egyik asztalnál, azt hallgattam, hogy Kornél szerint melyik jelenetek voltak a legjobbak, melyik poén volt a kedvence, meg hogy úgy általában mennyire átérzi az egész feelingjét.

– „Mi van, művész úr?” – idézett szó szerint a filmből. Szegény főszereplőt gyerekkorában azért bullizta az egyik osztálytársa, mert rajzolt. Megverte, meg ilyenek. Kornél úgy csinált, mintha viccesnek tartaná a dolgot, de igazából nem nevetett.

– Téged is kiközösítettek? – kérdeztem. Kornél bólintott. – Le mertem volna fogadni.

– Ennyire látszik?

– Mondjuk úgy, hogy nem azok szoktak verseket írni később, akik menők voltak a gimiben – feleltem. – Én se voltam valami hú de népszerű a suliban.

– Hát, kábé az volt velem is, mint a filmben a csávóval, csak én nem rajzoltam, hanem hegedültem, szóval engem nem rajztáblával ütöttek, hanem hegedűtökkel.

– Jézusom.

– Jó, ilyen mondjuk csak egyszer volt, meg nem vertek meg annyira, mármint érted, nem maradt nyoma, vagy ilyesmi, de tényleg folyton ezzel szívattak. Meg focizni például sose vettek be.

– A szüleid erőltették?

– Hát, eleinte igen. Vágod, szerintük ez olyan kurva polgári, meg felső középosztálybeli dolog, hogy a gyerek tud valami hangszeren játszani. Mondjuk, aztán megszerettem. A végén már konkrétan hegedűművész akartam lenni, csak... addig nem vettem elég komolyan. Mármint, eljárógattam az órákra, de nem igazán gyakoroltam otthon. Vágod, hogy megy ez, utáltak a hegedű miatt, ezért én megutáltam a hegedűt.

– Hát amúgy nem csodálom, hogy nem akartak veled lógni – jegyeztem meg.
– Mármost, nem akarlak megbántani, de amilyenek én ismerlek, biztos előadtad magad nekik.

– Előadtam magam nekik?

– Tudod, okoskodtál, meg ilyenek. A falusi sutyerákok nem vevők erre. Azt gondolják, többre tartod magad náluk.

– Hát, amúgy igen – ismerte be. Mosolygott, látszott rajta, hogy bóknak vette, amit mondtam, és épp arra gondol, mennyivel különb azoknál, akik bántották, és máris mennyivel többre vitte náluk az életben. – Már akkor is mindig ingbenzakóban jártam suliba. A magyartanár még mondta is, hogy tessék, így kell kinéznie egy igazi értelmiséginek. Szétflesseltem a *Nyugatot* akkoriban, sőt, még most is.

Aztán meg elkezdett összevissza magyarázni arról, hogy ő azzal akar foglalkozni, ami érdeklő, és használni akarja a diplomáját, meg igazi polgári életet szeretne élni, hogy ha be akar ülni valahova, vagy venni akar magának valamit, akkor meg tudja tenni. Miközben beszélt, elővette a kis tekerős szettjét, és csinált két cigit.

– Na, mindegy, menjünk ki cigizni, meghívlak – gurította oda nekem az egyik szálát.

Egy ideig mindketten csendben voltunk. Én összefont karral álltam az eresz alatt, Kornél meg a járdán mászkált jobbra-balra. Valami túlmozgása volt szerintem.

– Szerinted mi volt az a fonalas izé?

– Milyen fonalas izé? – kérdeztem, de aztán beugrott. A filmben a kissrác összevissza vezetett egy piros fonálszálát a szobában, amíg úgy nem nézett ki az egész, mint a kémfilmekben a lézeres biztonsági rendszer. – Ja, nem tudom. Szerintem csak jól nézett ki, azt ennyi.

– Én nagyon próbáltam kitalálni, hogy az most minek a metaforája meg szimbóluma, de még nem jöttem rá.

– Lehet, hogy a dolgoknak nincs mindig értelmük.

Megint hallgattunk egy darabig. Lehamuztam, néztem, hogy száll a sok kis szürke-fehér pernyedarabka lefelé, és olvad bele a járda fekete, nedves csillogásába.

– Na és amúgy, hogy vagy? – kérdezte Kornél.

– Hú. Ezt komolyan most jutott eszedbe megkérdezni, három óra után? – gúnyolódtam, de csak azért, mert nem akartam válaszolni.

– Hát most, na – felelte nevetve. Aztán hirtelen megkomolyodott, és azt mondta: – De amúgy komolyan érdekel. Tündivel beszélünk is rólad.

– Kibeszéltetek a hátam mögött? – kérdeztem elég ellenségesen, de igazából nem haragudtam, csak a csodálkozásomat akartam leplezni. Nem gondoltam volna, hogy van két ember a világon, akit annyira érdeklek, hogy önszántukból rólam beszélnek a szabadidejükben.

– Nem kibeszéltünk, csak mindketten úgy látjuk, hogy mostanában nehéz kirángatni téged otthonról.

– Ezek szerint Tündi még mindig haragszik, amiért offoltam a szülinapját.

Eldobtam a csikket, de túl messze esett le, nem tudtam rátaposni, csak néztem, ahogy a parazsa lassan elalszik.

– Nem haragszik, soha nem is haragudott – felelte Kornél. – Inkább csak szomorú volt, meg csalódott. Szerette volna, ha ott vagy, ennyi.

– Hát én is szerettem volna ott lenni, de nem ment – morogtam.

Pár héttel korábban volt Tündi születésnapja. Nagy, hajnalig tartó bulit akart. Rengeteg embert hívott meg, az egyetemi szaktársait, slammereket meg minket, az író barátait, de én végül nem mentem el. Nem is csak arról volt szó, hogy nem volt nagy kedvem egy rakás vadidegennel hajnalig lófrálni a Wesselényin, hanem hogy szó szerint képtelen voltam kikelni az ágyból, rendes ruhát felvenni, megvacsorázni, aztán egész éjjel beszélgetni a többé-kevésbé normális, egészséges emberekkel.

Elővettem a táskámból a cigimet, mert csinálnom kellett valamit, és félttem, hogy jobb híján megint a bőrt kezdem tépkedni valamelyik ujjamon. Már amúgy is tiszta seb volt a kezem.

– Visszahívsz? – kérdezte Kornél, amint meglátta a kezemben a dobozt. Felé nyújtottam, hogy vegyen egyet. – Ú, mentolos? – fintorgott, de azért kihúzott egy szálat.

Amúgy totál kivagyok ettől, hogy először tarhálnak, aztán meg nekiállnak fanyalogni, hogy jaj, ez mentolos?, és olyan fejet vágnak, mintha még ők tennének szívességet nekem, hogy hajlandók elszívni a gusztustalan mentolos cigimet.

– Te is tudod, hogy csak szétcsesztem volna a buliját – próbáltam visszatérni az eredeti témára. – Nem akartam, hogy arról szóljon a születésnapja, hogy sírok, ők meg ápolgatják a lelkeket.

– Persze, vágom – bólogatott Kornél. – Ezt amúgy meg is értette volna, inkább azzal volt baja, hogy nem szóltál neki, hogy nem jössz.

– Azért nem írtam neki, mert azzal is csak felhívtam volna a figyelmet magamra meg a szarságaimra.

Ez csak félig volt igaz. Az igazság másik része az volt, hogy valahogy egy üzenet megírására is képtelennek éreztem magam. Inkább abban bíztam, hogy Tündit majd leköti a másik ötven barátja, és senki észre sem veszi, hogy én nem vagyok ott.

– De akkor ezek szerint mégis arról szólt az este, hogy foston vagyok.

– Aggódunk érted.

– Aranyosak vagytok. Na, és veled mi van? – kérdeztem inkább. – Kiheverted már a Szofit?

– Ne beszéljünk arról a picsáról – rázta meg a fejét. – Hülye kurva. De attól még nagyon jó nő sajnós. Istenem, ha csak egyszer megbaszhatnám... de hát leszarja az érzéseimet. Nem érdekli, hogy szeretem, meg hogy hány csajt offoltam ki miatta... mondjuk, nem mondom, hogy mindegyiket sajnálom. Például a múlt héten majdnem megerőszakolt a Rima Sári. Egész este rajtam lógott, még haza is kísért, és bedobta, hogy ő nagyon szívesen feljön még egy pohár bármire... én meg csak annyit mondtam, hogy most nincs kedvem, és bebasztam az orra előtt a kaput.

– Szegény. Én még csak egyszer találkoztam vele, aranyos csajnak tűnt.

– Órült picca. Ha öt percnél tovább beszélsz vele, tuti neked is leesik, hogy valami nem oké vele. Úgy akart bevágódni nálam, hogy nekiállt szidni a baráta-

imat. Hogy jobban írok például nálad, és nem érti, kinek képzeled magad, meg ilyenek.

– És te kajak azért nem dugtad meg? Mert engem szarozott? Egészen meg vagyok hatva.

– Ja, nem, dehogysis. Simán csak nem jött be.

– Na ne. Van olyan nő, aki neked nem jön be?

– Van – bólogatott Kornél nagyon határozottan, aztán egy lépéssel közelebb jött, mintha a beszélgetésünk hirtelen nagyon bizalmassá vált volna.

– Amúgy a Rima Sári nem csúnya szerintem – jegyeztem meg. – Oké, hogy nem normális, de egész szép arca van.

– Olyan, mint egy cigánylány – húzta el a száját Kornél. Szerintem amúgy nem volt olyan, de mindegy. – És lapos is. Meg nem olyan komplex, mint például te.

– Komplex, mi? – nevettem. – Ez a politikailag korrekt megfogalmazása annak, hogy lófasz se érti, mit akarok?

Kornél féloldalasan vigyorgott, és még közelebb lépett. Éreztem rajta a cigiszagot, meg az enyhe tusfürdőillatot. Biztos lezuhanyozott, mielőtt elindult otthonról.

– Fázol? – kérdezte. Percek óta reszkettem, de csak most tűnt fel neki, hogy szinte az orrom előtt állt.

– Aha – mondtam. – Menjünk vissza.

Annyira közel voltunk egymáshoz, hogy még az ajtót sem tudtam kinyitni anélkül, hogy a könyökömmel bele ne ütköztem volna.

– Amúgy nem válaszoltál a kérdésemre – mondta, miután visszaültünk a helyünkre.

– Milyen kérdésre?

– Hát arra, hogy hogy vagy.

Vágtam egy pofát. Az asztalra könyököltem, a kezembe tettem az arcom. Hirtelen nagyon-nagyon fáradtnak éreztem magam.

– Szerinted mégis hogy vagyok?

– Hát, abból ítélve, hogy hogy eltűntél, biztos szarul.

Eleinte görcsösen próbáltam tartani velük a lépést. Nem akartam egyedül lenni. De aztán rádöbentem, hogy igazából mindig egyedül voltam, egy zsúfolt kocsmasztalnál ülve ugyanúgy, mint otthon, a saját ágyamban. Nem tudtam aludni, nem tudtam enni, egyfolytában gyengének és idegesnek éreztem magam. Egyszerűen nem bírtam tovább fenntartani a társasági életemet. Korábban megkönnyebbülést és örömet éreztem a többiek láttán, hogy végre én is valaminek a része lehetek, de újabban csak egyedül akartam lenni. Amikor meg egyedül voltam, eluralkodott rajtam a szorongás és a félelem, hogy így nem lesznek többé barátaim, és örökre egyedül leszek a világban meg az életben.

– De most itt vagyok, nem? – kérdeztem végül.

– Ja, itt vagy, kábé két hónap után.

– Nem tudok mit mondani, Kornél. Én sajnos képtelen vagyok megjátszani, hogy jól vagyok, miközben nem is.

– És ez még mindig a Benji miatt van, vagy ez már valami más?

– Persze, hogy miatta, hogy baszódna meg ott, ahol van.

Az asztalra borultam, a homlokomat az alkaromnak támasztottam. A hajam előrehullott, elsötétült körülöttem minden. Csak a lakkozott fa és sör szagát éreztem, meg azét a tipikus bebüdosödött rongyét, amivel az ilyen helyeken le-törlik az asztalokat.

– Szerelmes voltál belé?

Megmozdítottam a fejem. Kornél úgy nézett ki, mint aki nem is gondolta, hogy ilyen komoly érzéseket tápláltam iránta.

– Úgy nézek én ki, mint aki nem volt az?

Kornél erre csak fintorgott egyet.

– És még mindig az vagy?

– Nem tudom – vallottam be. – Lehet. Tudom, közhely, de a szerelem attól, hogy fáj, még nem múlik el.

– De hogy bírtaál így beleesni? – kérdezte. – Nem értelek, Eszti, baszd meg. Hát alig láttátok egymást.

– Nem volt rá szükség – vontam vállat. – Látod, én anélkül is tudtam kötődni hozzá.

– De mégis hogy? Mit mondott neked? Hogy jók a verseid, meg szép vagy, vagy mi?

– Pont, hogy nem ezekkel jött, hanem hogy bírja azt, amilyen ember vagyok. De azt hiszem, csak azt mondta, amit hallani akartam.

– Hát szerintem is. – Kornél egy pillanatig elgondolkozva nézett rám. – Amúgy nem gondoltam, hogy ennyire... hát nem is tudom, milyen vagy... hogy így bedőlsz ennek. Hogy valaki öt percet pofázik arról, hogy a személyiséged, meg a belső értékeid, meg mit tudom én, és akkor te ezt így elhiszed. Nekem valahogy sokkal öntudatosabbnak meg magabiztosabbnak tűntél.

– Pedig marhára nem vagyok az – motyogtam. – A lelkemet is eladnám annak, aki azt ígéri, hogy cserébe szeretni fog.

Hamarosan elindultunk. Kornél beugrott a körúton egy Pizza Kingbe, én nem kértem semmit, de ő teljesen odavolt az örömtől, hogy kétszáz forintból megvacsorázott.

A Blahánál aztán elbúcsúztunk, mert én metróval mentem, Kornél meg buszszal. Hosszan megölelt, és közben nagyon komolyan azt mondta, hogy na, fel a fejjel. Aztán lecsúsztatta a karját a karomon, megfogta a kezemet, és biztatóan megszorította. Nem tudtam, mit kéne mondanom erre, de Kornél nem várta meg, hogy válaszoljak, már ment is a lépcsőhöz. Nem akartam ott állni és bámulni, amíg teljesen el nem tűnik, ezért elfordultam, és előkotortam a bérletemet. Csak akkor indultam el, amikor hallottam, hogy Kornél felért a felszínre. Eltettem a bérletem. Nyolc után nincsenek ellenőrök a metróbejáratoknál.

Janus

A tál tökéletes volt. Talán nem ezt választaná az ember, ha egy tálakkal teli polc előtt állna, nem feltétlenül vonná magára a figyelmet egy kézműves vásáron, a maga módján mégis lenyűgöző volt. Nem lehetett nem szeretni, akár valami dilis kutyát, akinek sejtelme sincs róla, hogy vicces. Egyébként egy éppen ilyen négy lábút gyakran hoztak-vittek a tállal együtt.

Andrea ingatlanügynök volt, és ha úgy gondolta, hogy a reménybeli vásárlók talán kutyaimeádók, az ebet is mindig magával vitte, amikor elhelyezte a tálát az eladásra szánt házban. Kített a konyhában egy tálka vizet Mondónak, kivette a táskájából a kutya sípoló műanyag békáját, és a padlóra dobta. Az eb ilyenkor boldogan rávetette magát, épp úgy, ahogy otthon is mindennap körülrajongta kedvenc játékát. A tálát általában a dohányzóasztalra tette, bár nemrég egy fenyőfa ládára, aztán egy lakkozott asztalkára rakta. Egyszer egy cseresznyefa asztalon, egy Bonnard-csendélet alatt talált neki helyet, ahol szintén jól mutatott.

Ha valaki vett már házat, vagy el akar adni, ismerősek a trükkök, amikkel meggyőzik a vásárlót a ház különlegességéről: a kandallóban ropogó tűz kora este; egy váza nárcisz a konyhaszigeten, ahol általában soha nincs elég hely virágoknak; esetleg enyhe tavaszillat leng körbe, amely egyetlen csepp illóolajnak köszönhetően az egyik villanykörtéről párolog.

Az a csodálatos ebben a tálban, gondolta Andrea, hogy egyszerre kifinomult és feltűnő – ami egy tál esetében igazi paradoxon. Krémszínű máza ragyogni látszott, mindegy, milyenek voltak a fényviszonyok. Néhány színfolt díszítette – apró geometrikus villanások –, közülük párat ezüstfoltok tarkítottak. Olyan misztikusnak hatottak, mint sejtek a mikroszkóp alatt; nehéz volt megfigyelni őket: ahogy csillogtak, a másodperc töredékéig felragyogtak, majd visszanyerték alakjukat. Volt valami a színeikben és véletlenszerű elhelyezkedésükben, ami a mozgás látszatát keltette. A rusztikus stílusú bútorok kedvelői mindig megdicsérték a tálát, de kiderült, hogy azok is éppúgy imádták, akik inkább biedermeier környezetben érzik jól magukat. Ám a tál egyáltalán nem volt hivalkodó vagy feltűnő, ezért a vevők nem is gyanakodtak, hogy szándékosan tették oda. Amikor beléptek a szobába, talán először a belmagasság tűnt fel nekik, és csak akkor látták meg a tálát, amikor a tekintetük lefelé vándorolt, vagy amikor félrebbent a pillantásuk a világos falon játszó napsugárról. Ezután mindig rögtön

Ann Beattie (1947) író, egyetemi tanár, az amerikai minimalista próza képviselője. Első novellája 1973-ban jelent meg az *Atlantic Monthly*-ben, 1974 óta rendszeres szerzője a *New Yorker* magazinnak. Eddig kilenc regénye és tizenegy novelláskötete látott napvilágot, tanított a Virginián, a Connecticuti Egyetemen és a Harvardon is. Beattie-t generációja szövegírójának tartják, írásaiban a felső középosztálybeli élet fonákosságait veszi górcső alá. A *Janus* az egyik legjobbnak tartott novellája, a *New Yorker* magazinban jelent meg 1985-ben – *A ford.*

odamentek hozzá, hogy megdicsérik, ám elbizonytalanodtak, ha valami konkrétat akartak mondani róla. Talán azért, mert komoly céllal jöttek a házba, nem azért, hogy holmi dísz tárgyat csodáljanak.

Egyszer Andreát felhívta egy nő, aki megnézte az egyik a házat, de nem tett rá ajánlatot. Az a tál, mondta, vajon ki lehetne deríteni, hol vették a tulajdonosok azt a gyönyörű tálat?

Andrea úgy tett, mintha nem tudná, miről van szó. Egy tál, valahol a házban? Ja persze, az ablaknál lévő asztalon. Hogyne, meg fogja kérdezni. Várt néhány napot, aztán visszahívta az illetőt, hogy a tulajdonosok ajándékba kapták, és sajnos nem tudják, honnan van.

Amikor épp nem házról házra hurcolta, a tál Andrea dohányzóasztalán állt. Bár dobozban, gondosan becsomagolva szállította, otthon mindig kivette, mert szeretne nézegetni. Elég nagy volt, így nem tűnt törékenynek, nem kellett félni, ha valaki elhúzza az asztalt, vagy ha Mondo nekiment játék közben. Andrea megkérte a férjét, hogy legyen szíves, ne dobja bele a kulcsait. Maradjon csak üresen.

Amikor a férje először észrevette a tálat, belekukucskált, és halványan elmosolyodott. Mindig is bátorította a feleségét, hogy ha valamit megszeret, vegye meg. Az utóbbi időben mindketten számos tárgyat vásároltak, hogy kárpótolják magukat a szűkös egyetemista éveikért. De most már jó ideje kényelmesen éltek, így nem jelentett akkora örömet egy-egy új szerzemény. A férje annyit mondott, hogy „szép tál”, aztán már el is fordult, fel sem emelte, meg sem nézte közelebbről. Ugyanúgy nem érdekelte, ahogy Andreát is hidegen hagyta a férje új fényképezője.

A nő biztosra vette, hogy a tál szerencsét hoz. Ha kirakta valahol, a vevők mindig licitáltak a házra. Meg szokta kérni a tulajdonosokat, hogy lakásbemutató idejére inkább menjenek el, így ők még csak nem is tudtak a tál jelenlétéről. Egyszer otffelejtette – el sem tudta képzelni, hogy történhetett –, és majd' beleőrült az aggodalomba, hogy valami baja esett. Rögtön visszaroht a házba, és felsóhajtott a megkönnyebbüléstől, amikor a tulajdonosnő ajtót nyitott. A tál, magyarázta Andrea, vásárolt egy tálat, és a biztonság kedvéért letette a ládára, amíg körbevezette a vevőjelölteket, és... Legszívesebben már el is rohant volna a homlokát ráncoló nő mellett, hogy megragadja. A tulajdonos félreállt, majd csodálkozva figyelte, ahogy Andrea a ládához futott. Mielőtt felkapta a tálat, Andrea rájött, hogy a házigazda valószínűleg csak most vette észre, milyen tökéletesen van elhelyezve, és hogy a napfény mennyire szépen világította meg a kék részét. Korábban a tulajdonosnő vázáját áttette a láda távolabbi végébe, hogy a tál jobban érvényesülhessen. Hazafelé végig az járt Andrea fejében, hogy is felejtette ott a tálat. Mintha csak egy barátot hagyott volna ott egy kiránduláson. Egyszerűen elsétált. Időnként megjelentek történetek az újságban olyan családokról, akik otffelejtették valahol a gyerekeiket, aztán továbbautóztak a szomszéd városba. Andrea már egy mérföld után észbe kapott.

Időnként álmodott is a tálról. Kétszer, félálomban – kora reggel, az alvás és a felkelés előtti utolsó szundi között – egészen tisztán látta maga előtt. Éles fókuszba került, és egy pillanatra egészen megijesztette. Pedig ugyanaz a tál volt, amit nap mint nap nézegetett.

Kifejezetten nyereséges évet zárt az ingatlanpiacon. Terjedt a jó híre, így már több ügyfele lett, mint amennyivel kényelmesen elbírt. Az az örült gondolata támadt, hogy ha a tál élőlény lenne, megköszönné neki. Időnként szeretett volna beszélni róla a férjének. De a férfi bróker volt, és néhanapján azzal büszkélkedett, mennyire szerencsés, hogy olyan nőt vett feleségül, akinek kifinomult ízlése van, mégis elboldogul a való világban. Sokban hasonlítanak, tényleg – ebben egyetértenek. Mindketten csendes, megfontolt emberek voltak, nehezen hozták meg a fontos döntéseket, utána viszont tántoríthatatlanul kitarítottak elhatározásaikkal mellett. Mindketten könnyen belevesztek a részletekbe, de amíg a nőt vonzották az ironikus helyzetek, a férfi türelmetlen és elutasító lett, amikor a helyzet bonyolulttá vagy zavarossá vált. Ám ezzel mindketten tisztában voltak; ilyesmire szoktak beszélgetni kettesben az autóban, amikor hazafelé jöttek egy partiról vagy egy barátoknál töltött hévégéről. A tálról azonban sosem beszélt a férjének. Ha a vacsoraasztalnál elmesélték, milyen napjuk volt, vagy ha este ágyban fekvéskor zenét hallgattak, és félálomban motyogtak egymásnak valamit, sokszor legszívesebben kibökte volna, hogy szerinte a nappaliban lévő tálnak, annak a krém-színű tálnak köszönheti a sikerét. De nem szólt róla. Sosem tudta, hogyan kezdje elmagyarázni. Néha, ha reggelente a férjére nézett, büntudatot érzett, hogy ilyen kitarítóan őrizgeti ezt a titkot.

Lehetséges lenne, hogy valamilyen erősebb kapocs van közte és a tál között? Valamiféle kapcsolat? Gondolatban kijavította magát: hogy is képzelhet ilyesmit, amikor ő egy emberi lény, az pedig csak egy tál? Nevetséges. Hiszen, gondolkodjunk csak bele, hogyan élnek együtt az emberek, és hogyan szeretik egymást... De vajon az mindig ennyire egyértelmű, mindig párkapcsolat? Összezavarták az efféle gondolatok, mégsem tudta kiverni őket a fejéből. Valami fontos költözött a lelkébe, valami igazi, amiről sohasem beszélt.

A tál rejtély volt, még neki is. Ez idegesítette, mert állandóan azt érezte, hogy nem érdemi meg a szerencséjét. Könnyebben kezelte volna, ha a tál is kér valamit cserébe. De ilyesmi csak a mesékben létezik. A tál csupán egy tál volt. Ám ezt egy pillanatra sem hitte el. Inkább úgy gondolta, a tál olyasvalami, amit szeret.

Régebben néha mesélt a férjének egy-egy új ingatlanról, amit épp szeretett volna megvenni vagy eladni. Megosztotta vele, milyen ravasz stratégiákkal igyekezett rávenni a nyitottnak tűnő tulajdonosokat az eladásra. Mostanában már nem tett ilyet, mivel minden stratégiája a tálra épült. Megfontoltabb és birtoklóbb lett vele szemben. Csak olyankor vitte el a házakba, ha senki nem volt ott, és amikor eljött, egyből el is hozta. Ahelyett, hogy csak odébb tett volna egy vázát vagy edényt, minden más tárgyat eltávolított az asztalról. Kényszerítenie kellett magát, hogy óvatosan bánjon velük, mivel a legkevésbé sem érdekelték. Csak azt akarta, hogy tűnjenek el onnan.

Azon tűnődött, vajon hogy lesz vége ennek az egésznek. Akárcsak egy szeretővel, itt sem volt pontos forgatókönyv a szakításra. Egyre inkább az aggodalom hátrázta meg a tetteit. Mindent egyre jobban áthatott az aggodalom. Nem számított, hogy a szerető valaki más karjába rohan, vagy egy cetlin írja meg neki az elköltözését. A borzalmat az jelentette, hogy bármikor eltűnhet. Csak ez számított.

Éjszakánként felkelt, hogy megnézzé a tálát. Sosem jutott eszébe, hogy akár össze is törheti. Aggodalom nélkül mosogatta és szárította, gyakran pakolászta;

a dohányzóasztalról a legnagyobb lelki nyugalommal tette át a mahagóni sarokasztalra vagy akárhová, meg sem fordult a fejében, hogy bármilyen baleset történhet. Egyértelmű volt, hogy nem ő lesz az, aki kárt tesz benne. Csak ő ért hozzá, ő pakolta óvatosan ide-oda; nem valószínű, hogy bárki is összetörné. Nem vezette az áramot, vagyis a villám sem csaphat belé. Mégsem tudta kiverni a fejéből, hogy valami baj fogja érni. De ennél tovább sosem gondolt, hogy milyen lenne az élete a tál nélkül. Csak állandóan félt, hogy valami baleset történik. Még szép, egy olyan világban, amelyben az emberek oda is tesznek növényeket, ahova nem kellene, csak hogy a házba érkező érdeklődők azt higgyék, a sötét sarkokba is besüt a nap. Egy trükkökkel teli világban.

Sok évvel ezelőtt látta meg először a tálát egy kézműves vásáron, ahová félig titokban ment el a szeretőjével. A férfi győzködte, hogy vegye meg a tálát. Nincs *szüksége* több dologra, válaszolta először. Mégis vonzotta a tál, sokáig lebzseltek körülötte. Aztán továbbment a következő bódéhoz, a férfi pedig mögé lopózott, hozzáérintette a tál peremét Andrea vállához, miközben ő épp egy fafaragás vonalán futtatta végig az ujjait.

– Még mindig ragaszkodsz hozzá, hogy megvegyem? – kérdezte.

– Nem – válaszolta –, mert megvettem neked. – A férfi korábban is vásárolt már neki mindenféle dolgokat. Ezeket az elején még jobban is szerette, mint a tálát: a gyerekméretű ébenfa gyűrűt türkiz berakással, ami éppen illett a kisujjára; a hosszú, vékony, gyönyörű illesztésekkel ellátott fadobozt, amiben a gemkapcsokat tartotta, vagy azt a puha világosszürke pulóvert a kenguruzsebbel. A férfi úgy gondolta, hogy így amikor ő nincs ott, hogy fogja Andrea kezét, a nő is meg tudja fogni a sajátját a nagy elülső zsebben. Aztán idővel egyre inkább ragaszkodott a tálhoz, jobban, mint a férfi bármelyik másik ajándékához. Próbálta lebeszélni magát róla. Hiszen akadtak feltűnőbb és értékesebb holmijai is. Még csak nem is olyan eget rengetően szép tárgy: aznap biztosan sokan elmentek előtte, mielőtt ők ketten kiszemelték.

A férfi szerint mindig is túl lassan jött rá, hogy mi az, amit igazán szeret. Miért folytatja úgy az életét, mintha mi sem történt volna? Miért ez a kétarcúság? – kérdezte tőle. Megtette az első lépést a nő felé. Amikor Andrea nem őt választotta, nem volt hajlandó felforgatni az életét és hozzáköltözni, megkérdezte tőle, miből gondolta, hogy két élete is lehet. Aztán megtette a végső lépést, és elment. Megpróbálta megtörni a nő csökönyösségét, szétzúzni a hajlíthatatlan elveit, amelyek miatt ragaszkodott a meglévő elköteleződéséhez.

Telt az idő. Gyakran nézte a tálát éjszakánként, egyedül a nappaliban, ahogy ott áll az asztalon, nyugalomban és biztonságban, megvilágítatlanul. A maga módján tökéletes volt: a világ félbevágva, mély és teljesen üres. A perem közelében, még félhomályban is, az ember tekintetét vonzotta egy apró kék villanás: enyészpont a horizonton.

LISKA ENIKŐ fordítása

Dohánytermelő őseim faluja, Vajszló

Nevének íze van a számban, mint a jókora szelet lekváros kenyérnek, amit csuporban tárolt szilvalekvárral vastagon megkent nekem nagymamám a nyári szünetben. Vagy mint a pénteki csipetkés gyöngebab levesnek, gánicának vagy barátfülének, amit náluk megettem.

Vajszló, a gyerekkorom íze. Vajszló, az a titokzatos hely, ahol még sose jártam, de ahonnan minden névnapra, húsvétra és karácsonyra képeslap érkezik a nagyszüleim mikői otthonába. Arc csak nagyritkán, egy-egy alkalmi látogatás idején kerül az ismerős nevek mögé, amikor a vajszlói Tardi sógor fölkerelkedik, és hozza az asszonyokat az unokatestvéreikhez. Aztán ahogy múlik az idő, egyre ritkulnak, el-elmaradoznak a látogatások, nincs kihez menni lakodalomba, jóformán már csak temetésre jönnek a vajszlói rokonok. Mostanra pedig az az idő is elérkezett, hogy itt is, ott is mindenki meghalt, a gyerekek gyerekei pedig már nem is tartják a rokonságot.

Tankovics-Tölgyesi, Szántó, Tardi, Farkas. Tanka sógor, aki nagyokat tudott nevetni, és olyan hatalmas ember volt, hogy a cipőfűzőjét is alig tudta bekötni. A kilenc Tölgyesi testvér közül András, aki ott maradt a Donnánál, vagy a húga, Rozika, aki húszévesen leesett a cseresznyefáról, és olyan súlyosan megsérült, hogy bele is halt. Nevek idősebb rokonok elbeszéléséből, megint csak arc nélkül, ismeretlen arcok a családi fényképesdoboz csipkézett szélű, fekete-fehér fényképein.

Vajon lesz-e még nyoma Vajszlón a dohányynak, a pajtáknak? Ezzel a gondolattal indultam neki, mert tudom, hogy dédszüleim a dohány miatt költöztek a somogyi Mikéből a baranyai Vajszlóra. A dédmamám egyik lánytestvére már Vajszlón élt a családjával, úgyhogy tudták, mire számíthatnak, amikor elindultak. És nem is mehetett nekik rosszul, évekre itt maradtak, nagymamám kezdett iskolába járni, aztán amikor visszaköltöztek, a somogyi diákok kinevették az iskolában a baranyai *neem*-jei miatt. Errefelé az *e* az örök fokmérő. Dunántúlinak dunántúli, még déli is, ugyanúgy zöngésít, mint a somogyi, de a *neem* mindig árulkodik.

Hiába keresem, nyoma sincs Vajszlón a pajtáknak. Egy-egy környékbeli dohánytermelő gazdáról még tudnak egyen-ketten, de mire is számítottam? Száztíz évvel ezelőtti idők nyomait keresem. Hogy hová lettek a dohánypajták? Kérdéssel válaszolhatok, honnan tudhatnám, hogy Mikében még állnak? Nem az lehet-e, hogy csak én őröm azt a hatalmas pajtát, amely gyerekkori emlékeim fölé tornyosulva dacol az idővel, mintha közben nem telt volna el az a harmincöt-negyven év?

Egész kicsi koromban eljártam nagymamámmal a dohánysimítóba, máig itt van orromban az az illat, érzem ujjbegyemen a friss dohánylevelek érdes tapintását, látom a hosszú asztalt, ahol maguk elé fektetve simítják az asszonyok a hatalmas leveleket, látom, ahogy utána fölfűzésre várva magas stószokba rendezve sorakoznak a simító fala mentén, látom a majd' félméteres dohányfűző tűt, látom, ahogy a pajtában aggatják föl száradni a fölfűzött dohányt, de mára mindez már hová lett? Hogyan is kereshetném én most itt Vajszlón a dohánypajtákat?

Mintha régen elveszett gyerekkoromat keresném. Azt képzelem, hogy a dédszüleim és a nagymamám nyomain járok itt a Batthyány vagy a Kossuth utcán. Nem lehet igaz, hogy nem maradt itt utánuk semmi, mikor nagymamám is itt járt iskolába, a dédpapám is eljárt a gazdakörbe, a dalárdába vagy a kocsmába, a dédmamám meg a testvérével együtt a templomba meg a helyi asszonyok közé. Itt, ezen az úton jártak ők is, templomba, bálba, kocsmába, ahol most én járok. Mind ugyanígy megvolt akkor is, talán csak másképpen hívták, és nem ez a járda volt még, és kövesút sem létezett. Sellye is azért vihette el a pálmát Vajszló előtt a járási székhely címért folytatott versengésben, mert itt még csak földes út volt. De ők akkor is itt éltek, láthatták nap mint nap, ahogy zajlik az élet, jövetben-menetben félfüllel hallották a híreket, hogy Révfallu iskolájának megépítésére pályáznak a helyi mesteremberek, a mészárszékben dolgozik a hentes, a Kaiser-féle gőzmalomban milyen búzát őrölnek. Dédpapám megbeszélhette a kocsmában a férfiakkal, hogy alig tíz esztendeje milyen világ lehetett itt, az olasz hadifoglyok fölláadtak a kegyetlen malomtulajdonos ellen, aki rabszolgának használta őket, és nem sokra rá milyen világ jött a szerb megszállás idejére.

Nyugalmas időben, vásáros napokon nézhették a sok rackát, szimentálit, mangalicát. Tudott tény, hogy Vajszló számára Nagy Lajos 1354-ben keddi vásárnapot engedélyezett, ezek a vásárok hajdanán országos híriúek voltak, de még a dédszüleim idejében is uralták a vármegye állatpiacát. Főleg a sertésvásárok, de aki jó lovat, bőven tejelő tehenet akart, az is a vajszlói állatvásárt kereste föl. Vajszló fénykorát élte. Virágzó kereskedelem, fejlett ipar, a kegyetlen ember hírében álló gazda ellenére igen jó nevű malom, jól prosperáló hitelintézményrendszer, számtalan civil egyesület, iparos és polgári olvasókör, leventeegyesület, tűzoltóegylet, olvasóegylet. Nap mint nap láthatták a falubeliekkel együtt, hogy mennyit fejlődött a másfél ezres lélekszámú település a tágas utcáival, szép, tiszta házaival, egymással jól megférő református, katolikus és zsidó lakosságával.

Az anyák és csecsemők védelmére még 1915-ben létrehozott Stefánia Szövetségnek is működik fiókja a faluban, a húszas évek közepétől pedig a kisgyermek-halálozás csökkentése érdekében itt is kibővítik a gondozási korhatárt három éves korról hatéves korra. A falu tehát gazdag, munka van bőven, a dohány is kelendő portéka még, egyedül a Pécs–Vajszló vasútvonal hiányzik, viszont amikor a dédszüleim Vajszlón élnek, már megy buszjárat Pécsre. Ha pedig hazalátogatnának Mikébe, akkor középrigóci átszállással utazhatnak vonaton Kadarkútig, onnan pedig vagy hazagyalogolnak, vagy valaki értük megy lovas kocsival.

Ekkortájt, 1928 novemberében akarták Vajszlón leleplezni a hősök emlékére állított szobrot, de valamilyen akadály miatt elhalasztották tavaszra. A Historia Domus szerint *maga a szobor nagyon szegényes idea. Egy oszlop tetején két turul szár-*

*nyán tartja a magyar koronát. A kidolgozás nagyon durva, vaskos, messzebből egy alak-
talan tömeg, s még a koronának szépsége is teljesen elvész. A hely jól van megválasztva a
szobor részére. A leleplezést már nem várja meg, mivel 1928 áprilisával nyugalom-
ba vonul Fetter Gyula plébános, mert annyira elhájásodott, hogy nem volt képes a
plébániát tovább vezetni. Nomen est omen? Utódja, aki ezt írja, Gasparics György
esperes plébános különben nem csak a szoborral elégedetlen, még azt is nehezményezi,
hogy itt Vajszlón eddig nem voltak szokásban a hajnali misék, hiába akarta bevezetni,
nem mentek a hívek, úgyszólván föl is adta a kísérletezést.*

Az öregek akkoriban is mesélhették a fiatalabbaknak, hogy milyen nagy élet zajlott az ő fiatalkorukban Vejtinél a révi csárdában, ahová vasárnaponként elég gyakran jártak át a túloldalról is, mert Vitkovics vendéglős híres volt a jó boráról, és persze a kiszolgálásra sem lehetett panasza a vendégnek. Nemcsak a szemközti Moslavinából, hanem még egész távoli vidékekről is jöttek hozzá szórakozni az emberek. Nem tudok úgy végigmenni a Drávához vezető ártéri erdőn, hogy ne jusson eszembe, valamikor itt állhatott az a csárda, de a révvel együtt mára már nyoma sincsen.

Még az előző század utolsó évében hozatta Stájerországból a káptalan azt a kompféleséget a régi helyett, amely Vejti és Moslavina között járt, és erre felé csak röpülőnek nevezték. Két, egyenként tizennégy méter hosszú, középen három méter széles, oldalán kilencven centi magas, hajóra épült szerkezet volt, kilencméteres gerendák kötötték össze, ezekre vastag pallót fektettek, körbe is kerítették, hogy le ne essenek róla. Hat csónak vezette, ezek tartották a drótkötéllel, amely a másik végénél meg a két part közötti sziget alsó részén volt kikötve. Ezen kívül persze még két vasmacska is rögzítette, egyik a horvát, a másik az innenső parton. A röpülőnek mind a két végén álló ötméteres kapuszerúsége alatt még a szalmával megrakott szekér is átfért. A kapu felső részéhez erősítették a biztosítókötelet, ami azért kellett, nehogy elsodorja a röpülőt a víz, mert időnként bizony elszakadhatott a tartókötele. A víz erejét használták ki, az árral vitették át a röpülőt egyik partról a másikra úgy, hogy részsütösen ráfordították a csónakokat, vagy a hatalmas lapátjaikkal ráveztek a sodrásra. Indulás előtt a révész mindig lecsukta a röpülő két végén a korlátot. Négy-öt kocsi is ráfért, akármilyen nehéz rakománnyal, meg még száz ember is akár, persze, ha előtte kifizetett érte két krajcár viteldíjat. A két parton állomásozó őrhajó volt a röpülő kikötője. Naponta annyiszor fordult, ahányszor kellett, volt úgy, hogy harmincszor is talán. Az újabb fajta röpülőt már egy hosszú lánc tartotta, amit tíz-tizenkét ladik emelt ki a vízből, és ezen közlekedett a röpülő. Két kishajót több gerenda kötött össze, azokra pallókat fektettek, oldalán magasítással, nehogy véletlenül beleessenek róla a vízbe. Ezt is a sodrás vitte lefelé, és mindig úgy tartottak rá, hogy a megfelelő oldalon kapja az erőt, ahogy a sodrás viszi át a túlpartra. A nagy lánc mellett volt még több kisebb is, azokkal irányították, hosszabbra vagy rövidebbre fogták, attól függően, hogy merre sodorta a víz a röpülőt.

Vajon meddig őrzik a generációk az elődök emlékét? Gyanítom, már a harmadik sem tudja, mi lett a sorsa az elsőnek. Talán arra még emlékszik, hogy mikor hal-
tak meg a nagyszülei, bár ahogy múlik az idő, egyre jobban halványul az emlé-
kük, és talán a más, fontosabb világtörténelmi eseményhez köthető legkorábbi

évszám megmarad, a többi pedig szép lassan feledésbe merül. Ha már az elődeinkre sem emlékszünk, akkor vajon hogyan emlékezhetnénk az adott időszakban történt eseményekre? Egy-egy jelentéktelen vagy mégoly fontos mozzanat talán megmarad, a többi csak foszlányokban, és végül minden az enyészeté lesz.

Hiába keresem én ebben a faluban a dédszüleim nyomát, már réges-régen rájuk rakódott az utánuk itt élt összes rokon és nem rokon nyoma, aki megfordult ebben a faluban. Érdekes időutazást tehetnék, megállíthatnám az embereket az utcán, és megkérdezhetném őket, mi maradt meg emlékezetükben azokról az időkből, amelyekről a nagyszüleik meséltek nekik. Kíváncsi lennék, mit válaszolnának. Szívesen végeznék ilyen felmérést is akár. Persze, ennek csak akkor lenne értelme, hogyha nyíltan lehetne beszélni mindenről.

Vajon a dédapám is meddig emlékezhetett Wieber Adorján altábornagyra, aki megfordult a falujában, amikor 1912. június 14-én délután a négyórás gyorsvonattal Mikébe utazott, majd onnan Kaposvárra ment szemlét tartani? Láttá egyáltalán közelről? És hogyan jutott el az altábornagy Pécsről Mikébe? Nyilván Somssichékhoz ment, ki máshoz ment volna? Ha nem küldtek érte kocsit, és vonaton utazott, akkor Középrigócon ő is átszállt, mert a kedvéért nyilván nem irányították el azt a gyorsvonatot Kadarkútig. Vagy talán mégis?

Dédapám akkor még nem sejtette, hogy alig két év múlva kitör majd a Nagy Háború és neki is mennie kell, még nem volt részese az északi hadszíntéren annak a tragikus találkozásnak, amikor ütközet után az egészségügyi katonák az elesettek temetésével foglalatосkodtak, és a társa éppen egy halott pécsi 19-es honvéd zsebeit kutatta. A felismerhetlenségig összeroncsolt arcú fiatalember személyi adatait kereste, amikor egy esküvői fénykép került a kezébe. Remegő kézzel mutatta a fényképet dédapámnak, arról derült ki, hogy falubelijük. Külön sírban temették el, hogy majd ha hazajutnak, elmondhassák otthon a családjának.

Akkortájt, 1930 nyarán történt, amikor dédszüleim már berendezkedtek Vajszlón, hogy a pécsi törvényszék egy hónap fogházbüntetést szabott ki arra a csavargóra, aki azzal állított be dédapám sógorához, hogy a szerbek még 1921-ben Belgrádba hurcolták Vejtiből, és mint veszedelmes kémeket tizenkét évi várfogságra ítélték. Hosszú szenvedés után sikerült megszöknie, és csak nagy kínkeservek árán sikerült átjutnia a magyar határon. Pénze nincs, éheznek, ezért kért kilenc pengőt a sógortól, hogy haza tudjon majd menni. A sógor megsajnálta a férfit, adott is neki pénzt, azzal a feltétellel, hogy legkésőbb egy hónapon belül juttassa vissza neki. A férfi fogadkozott, háromszor is szavát adta, megesküdt mindenre, ami szent, és persze nem adta vissza. Rá egy évre véletlenül találkozott vele Sellyén a sógor, a férfi persze letagadta, hogy valaha is kapott volna tőle kölcsön pénzt. A sógor erre olyan méregbe gurult, hogy legszívesebben pozdorjává zúzta volna, aztán lehiggadt, galléron ragadta a szélhámost, bekísérte a csendőrségre, ahol kiderült, hogy időközben nem egy csalással vádolják, úgyhogy meg is kapta érte a büntetést.

Mindennapos esemény a dohánycsempészet, persze nem mind jár vérontással. Ez idő tájt történt viszont az az eset, amelynek Vajszlóra is hamar eljutott a híre. A fináncok ellenőrző körútjuk során Mike határában négy dohánycsempésze botlottak, akik nem riadtak vissza attól, hogy fegyver van náluk, hanem rájuk támadtak. A pénzügyőrök közül a legéberebbik azonnal előkapta a piszto-

lyát, és agyon is lőtte az egyik csempészt. A másik három elmenekült, de hamarosan őket is utolérte a törvény keze, mert társuk halála ellenére sem hagytak föl a csempészzel. Dédapám örülhetett, milyen jó, hogy most nincsenek otthon, talán még ők is bajba kerülhettek volna a csempészek miatt. Nem úgy leendő veje, a nagyapám, aki ekkor még süldő legényke, de apa híján már családfő is egyben, és ha ugat a kutya, neki kell kinéznie, hogy nem lopják-e a dohányt a pajtából. Mindennaposak az ilyen esetek. Ébernek kell lenni, dohánytolvajok, csempészek járják a vidéket.

Már nem tudja megmondani senki, hogy dédszüleim miért költöztek vissza mégis Vajszlóról Mikébe. Nyilván megélhetési okai lehettek. Nem ment a dohány? Milyen lehetett a dohánytermesztő gazdák és kertészek helyzete az 1930-as években? A rendelkezésre álló adatok szerint a dohánytermelés ez idő tájt országosan évenként tízezer családnak biztosít megélhetést, ők családjukkal együtt ebből a kereseti forrásból élnek, három-négytagú családdal számolva ez úgy harminc-negyvenezer embert jelenthet. A dohánybevéltési árak folyamatosan emelkednek, a háború előttiék 150%-áig is akár, annak ellenére, hogy a búza ára közben folyamatosan csökken (ekkor 20-24 pengő mázsánként, a dohányé pedig 70 pengő). Aránylag kedvezőbb helyzetben vannak tehát a dohánykertészek, mint az egyéb mezőgazdasági termelési ágaknál foglalkoztatott munkások, hiszen munkájukért az általuk megművelt föld után járó dohánybevéltési árak felét, ezenfelül a szokásos gazdasági természetbeni konvenciót kapják munkabérül.

1931 februárjában ki is terjesztik a dohánytermelő területet. Ebben az évben gróf Hadik János lemond a Dohánytermelési Szaktanács elnökségéről, mert a pénzügyminiszter nem járult hozzá a dohányfölöslegek értékesítésére tett javaslatához. Az ifjabb Wekerle Sándor pénzügyminiszter levélben tudatta Hadikkal, hogy a lemondást tudomásul veszi, említett javaslatát azért nem fogadta el, mert az nem biztosította volna az állam és a fogyasztóközönség érdekeit. Levelében a miniszter azt is közli, hogy intézkedett, és kétezer holddal növelni fogják az ország dohánytermő területét.

A lemondás háttérében az áll, hogy egy évvel korábban jelentkezett a Batafsche Tabac Co. amszterdami cég, és ajánlatot tett évi 1500, a meglevő készletekből pedig 1700 vagon dohány átvételére, továbbá hajlandó lett volna kétféle millió pengős kamatmentes kölcsönt biztosítani az állami hivatalnak, vagyis a dohányjövedéknek, emellett a dohánytermelőknek is felajánlott tíz évre 6,25%-os kamatozású kölcsönt, amire a világ legnagyobb bankjai nyolcmillió pengős bankgaranciát adtak volna. Hadik elmondta, ha akkor elfogadják a hollandok ajánlatát, 9000 holddal bővíthették volna a dohánytermelő területet. A szaktanács akkor egyhangúlag támogatta a szerződés elfogadását, a pénzügyminisztertől azonban választ sem kaptak ajánlatukra, a kormány inkább a francia jövedékkel kötött megállapodást, annak ellenére, hogy a francia jövedék csupán évi 200 vagon dohány átvételére vállalt kötelezettséget. Így aztán odalett a kamatmentes kölcsön, az olcsó kölcsön is, sőt még a jövedék fizetett 2,5%-os jutalékot annak a cégnek, amelyik a francia szerződést közvetítette. Ismerős a történet? Országos skandalumnak, hallatlan disznóságnak nevezték a választmányi ülésen, a pénzügyminiszter pedig azzal érvelt, hogy az amszterdami ajánlatra nem volt elég

garancia, nem látta biztosítottak a fogyasztóközönség érdekeit. Ezek azonban gyenge lábakon álló érvek voltak. A választmány szerint a régi dohánykészletekből ott állt eladatlanul 1600 vagon dohány, az 1930-as terméskből 1000 vagon szintén eladásra várt, ráadásul az éves termés eladása sem volt biztosítva, sehol sem volt a kétmillió kölcsön, elmaradt a 9000 holdas területnövelés, mi több, a franciákkal kötött szerződés öt évre rögzítette az amúgy is nagyon kedvezőtlen dohányárakat. Hadik kimutatta, hogy a dohányjövedéknek az 1924–27-es években összesen nem volt annyi vesztesége, mint amilyen értékű áru az adott pillanatban eladatlanul hevert a jövedék raktáraiban, és ezzel újabb tetemes kamatvesztést jelentett a kincstárnak. A dohánytermelőkre nézve pedig féltő volt, hogy még lejjebb szállítják a beváltási árakat. Az ülésen következő felszólalók elmondták, hogy Debrecenben például már el sem tudták raktározni a fölösleget, rengeteg dohány az udvaron hevert és pusztult el, ez is csak tetézte a kincstár veszteségét.

Novemberben gróf Hadik János a nyíregyházi nagygyűlésen élesen támadta a Bethlen-kormány gazdálkodását, mondván hogy a magyar dohánytermelést is katasztrófába sodorta, és támadta Wekerle volt pénzügyminisztert is, amiért annak idején nem fogadta el az amszterdami cég magyar nyersdohány megvásárlására tett ajánlatát, az ő elhibázott intézkedései folytán volt kénytelen Károlyi Gyula kormánya a franciákkal üzletet kötni, így ötmillió dolláros kár érte a dohánytermelő gazdákat. Nehezményezte azt is, hogy a magyar dohányjövedék havi hatezer pengő fizetéssel Keleten és Amszterdamban külön tisztviselőket állomásoztat, akiknek semmi más dolguk nincsen, mint hogy figyeljék a dohányárak világgpiaci alakulását. Hiába próbálta szépíteni Hoffer dohányjövedéki aligazgató a pénzügyminiszter szerepét, a gyűlésen megjelent dohánytermelők fölháborodottan lehurrogták. Végül Hadik indítványára határozati javaslatot fogadtak el.

A Dohánytermelők Országos Egyesületének nyíregyházi nagygyűlése Hadik János gróf előadásából megdöbbenéssel értesül és állapítja meg, hogy Wekerle Sándor dr. volt pénzügyminiszternek elhibázott intézkedései és súlyos mulasztásai következtében a magyar dohánytermelés katasztrófális helyzetbe jutott. Az előző pénzügyi kormány elszalasztotta azt a lehetőséget, hogy úgy a raktáron lévő készlet, mint pedig az évenként jelentkező dohány feleslegek tíz éven át előre megkötött szerződés alapján eladhatók legyenek. Ennek a végzetes politikának következményei jelentkeznek abban, hogy a dohánytermelő területek csökkentésének és a dohánybeváltási árak leszállításának tervével foglalkoznak. Az egész dohánytermelő gazdatársadalom egyhangú akarattal tiltakozik eme egzisztenciájában súlyosan érintő eshetőség ellen és felkéri a Dohánytermelők Országos Egyesületének elnökségét, hogy tiltakozását a kormány előtt nyomatékosan juttassa kifejezésre.

1932 augusztusában törlesztési halasztást, termelési előleget és egyéb kedvezményeket kapnak a dohánytermelők, amit természetesen a többi mezőgazdasági termelő nem néz jó szemmel. 1925 őszén kapnak tíz évre szóló kölcsönt, és a futamidő még le sem telik, de a kormány sietve újabb két évvel meg is toldja. A dohányjövedék igazgatósága a dohánybeváltási árak csökkenésére és a válságos gazdasági helyzetre hivatkozva előleget kínál a dohánytermelőknek, ez újabb közháborodást kelt, mondván hogy a többiek rovására juttatják előnyökhöz a

kiváltságos rétegeket. Decemberben aztán le is szállítják a beváltási árakat. A közlőny szerint az 1932. évi dohánybeváltási árak az előző éveknél alacsonyabbak. Az indokolás szerint a dohányjövedék a belföldi dohánytermelésnek csak a töredékét tudja fölhasználni. Viszont differenciált lesz a csökkentés, a finomabb fajták árát kisebb mértékben érinti. A bevetett területek növekedését is figyelembe véve a dohánytermelők jövedelme ekkor körülbelül 5,5%-kal lett alacsonyabb, sőt ekkor már a dohányterületek lényeges csökkentését is kilátásba helyezték.

Márciusban kártérítést ígérnek a dohánytermelőknek a be nem vetett területért. A rendelettervezet szerint meghatározott százalékos arányban kívánják csökkenteni a rosszabb minőségű dohánytermő területeket, nehogy a dohányjövedék olyan nagy mennyiségű dohányt legyen kénytelen átvenni, amit aztán majd nem tud értékesíteni. Az 1933-as és 1934-es évekre minden olyan terület után, ahol azelőtt dohányt termeltek, de már nem termelhetnek, katasztrális holdanként 108 pengőt ígérnek, sőt tovább emelik az összeget, ha a termelő a fölöslegessé vált kertészeket nem bocsátja el, viszont csökkentik, ha kertészeinek egy részét elbocsátja. A keresetüket veszített dohánykertészek holdanként 30 pengő támogatást kapnak, de a teljes összeg nem haladhatja meg a 150 pengőt. A kártalanítást az adott évben minden esetben a dohánytermelőnek juttatják. Ha a dohánytermelő haszonbérelő volt, a rákövetkező évben a kártalanítás felét a termelő, másik felét pedig a földtulajdonos kapja. Imrédy pénzügyminiszter kijelenti, hogy a következő évben még tovább mérséklik a dohánytermő területeket.

Elég nagy felháborodást keltett ekkor, hogy a színházi alkalmazottak fizetés-csökkentését együtt tárgyalták a dohánytermelőknek adandó segéllyel. A nemtetszésüknek hangot adó honatyák szerint egyik oldalon a kulturális szférában tevékenykedők jövedelmét folyamatosan kurtítják, a másik oldalon pedig egyes termelőcsoportokat közpénzből segélyeznek. Egyik oldalon pusztán pénzügyi okokból rontják egy nagyobb társadalmi réteg fogyasztókéességét, a másikon meg pusztán politikai okokból nemzeti ajándékokat osztogatnak, és mindezt a gazdasági élet kárára. Ez sem teljesen ismeretlen történet.

A dohányjövedék tehát csökkentette a termelési területet, és 50 pengő kártérítést fizetett katasztrális holdanként mindazoknak, akik fölthagynak a dohánytermeléssel. A raktárakban egyre csak nőtt az eladatlan árukészlet. A Statisztikai Tudósító szerint a dohánytermelő községek száma 1932-ről 1933-ra 694-ről 675-re, a termelők száma 5386-ról 4900-ra apadt. A dohányjövedék újabb 20%-kal csökkenteni tervezte a dohánytermő területeket. Az 1932–33-as esztendő azonban mégiscsak kifogott az „irányított” dohánygazdálkodáson, mert a termőterület csökkentése ellenére lényegesen nagyobb lett a dohánytermés, a dohányjövedék erre egyszerűen leszállította a dohánybeváltási árakat, hogy elmenjen a gazdák kedve a dohánytermesztéstől, miután két év alatt több mint 40%-os árvesztésüket könyvelhettek el, és az induló termelési időszakban sem volt biztató a helyzet.

A Dohánytermelők Országos Egyesületének igazgató választmánya 1933. január 10-én népes gyűlést tartott ahol Hadik János gróf elnök megnyitójában rámutatott arra, hogy a magyarországi dohánytermelés válságba jutását a teljesen elhibázott, rendszertelen és helytelen értékesítési politika rovására kell írni. A magyar dohányfelesleg ötletszerű kínálgatásával 1924-től 1927-ig tönkretették a magyar dohány presztízsét külföldön, de

különben is hiányzott az a kereskedelmi felfogás, amellyel a jövedék a dohány kellő értékesítését biztosíthatta volna.

A rendkívül mozgalmas 1933. azért tartogatott még a termelőknek egy újabb csapást. Az 1931 végén megtartott nyíregyházi nagygyűlésen Hadik János gróf a Dohánytermelők Országos Szövetségének az elnöke meghúlt és tüdőgyulladást kapott, amely lényegében megrendítette rendíthetetlennek hitt szervezetét. Több betegséggel küszködött ezt követően, régi cukorbaja kiújult, veseműködési zavarok léptek fel, de dolgozott tovább. Halála előtt három héttel még egy gazdasági gyűlésen vett részt, de végül egy influenza vírus végzetesnek bizonyult. Hadik János gróf november 23-án még 70. életévét ünnepelte, 1933. december 10-én hajnalban pedig elhunyt.

1935-re az elvont terület minden katasztrális holdja után százpengős hozzájárulást, a területcsökkentés következtében kereset nélkül maradó, illetve az előző évvel szemben kisebb területet megmunkáló dohánykertészeknek pedig 30 pengős támogatást engedélyezett a jövedék, amennyiben 1935. október 15-ig benyújtották az erre vonatkozó kérvényt. Ez azonban dédszüleimet már nem Vajszlón érintette, ha érintette egyáltalán, mert ők ekkorra már visszaköltöztek Mikébe.

Rengeteget törtem a fejemet, ha egyszer eljöttek Vajszlóra, talán mert a dédmamám nővére vagy sógora hívta őket, akkor miért mentek mégis vissza Mikébe. És főleg azt szerettem volna kideríteni, hogy mikor jöttek el és mikor mentek vissza, mert erre a kérdésre már senki nem tud válaszolni a családból. Egyetlen biztos pontom volt, hogy a nagymamám itt Vajszlón járt iskolába, tehát tizenkét évesnél nem lehetett idősebb, amikor visszamentek, mert utána még Mikében is járt. Márpedig ha ez így van, akkor a visszaköltözés egybeesik a dohányválsággal. Eddig is gyanítottam, hogy a dohánynal lehetett összefüggésben, de mégis szerettem volna tényekkel alátámasztani a feltételezésemet. És lám, a számok engem igazolnak. Vajszlón is csökkent a termőterület, biztosabbnak látszott az otthoni szülői háttér, mint a vajszlói testvéri-sógori, nem maradtak tovább. Néhány évről lehetett szó csupán, öt-hat-hét, ki tudná megmondani már, de ahhoz éppen elég volt, hogy utána otthon kinevessék nagymamámat az iskolában. Hogy ez a baranyai *neem* mennyire ragadós, azt most én magam is megtapasztalom.

Vajszlóra jöttem, dédszüleim és a kislánykori nagymamám nyomát kutattam a múltban, és rendre a jelenben kötöttem ki. A dohánypajtákat keresve ismertem meg a hajdani Kaiser Mór-féle malomból lett Balikó Tamás Művelődési Házat, a felismerhetetlenségig átalakított zsinagógából lett áruházat, és lakhattam a hajdani iskola igazgatói lakásában.

Hat hetet eltöltöttem Vajszlón, és bizton mondhatom, a dédszüleim és nagymamám nyomát legközvetlenebbül Kláriban, édesanyám másodfokú unokatestvérében találtam meg. Ma már sajnos egyedül ő képviseli Vajszlón a hajdan volt összetartó, rokonszerető nagy Tardi családot, akik még visszajártak Mikébe, ahonnan elszármaztak. Vajszlói nyomkeresésem legnagyobb ajándéka Klári, és az az idézet, amit az én harmadfokú unokatestvéremtől, Valitól kaptam útravalóul. Ferenc pápa mondta a 2021. szeptemberi budapesti audienciáján: *Nekünk is megvannak a gyökereink: közöttünk minden egyes embernek a sajátjai. Emlékezünk a gyökereinkre? A szüleinkére, a nagyszüleinkére? És kötődünk a kincset érő nagyszüle-*

inkhez? „De hisz öregek...” Nem, nem: belőlük van az éltető erő, hozzájuk kell menned érte, hogy fejlődhess és továbbvihesd. Mi nem azt mondjuk: „Menj, keress menedéket a gyökereidnél”: nem, nem. „Menj a gyökereidhez, belőlük meríts éltető erőt és menj előre” .A gyökerekből szerteágazó rokoni szálakon és új barátságokon kívül számtalan élményt köszönhetek még Vajszlónak, minden más fikció. Nem több, de nem is kevesebb.

Vajszló, 2022. január 17. – február 28.

MIŁOSZ. A KRISTÁLYOS IDŐ

Miloszt Berkeley-ben már két hónap múlva teljes állású (*tenure*) oktatóvá léptették elő, majd hamarosan kinevezték a szláv nyelvek és irodalmak professzorává. Megkapta az amerikai állampolgárságot is. A család életkörülményei rohamosan javultak. 1962-ben családi házat vettek szép nagy kerttel egy Berkeley fölé magasodó dombon, kilátással a San Francisco-öbölre. „A lengyel irodalom professzora és költő vagyok – vagyis az, ami mindig is lenni szerettem volna” – írta 1962-ben Jerzy Andrzejewskinek. Professzorként sikeresen beilleszkedett, költőként azonban úgyszólván légüres térbe került. Az első kaliforniai évtized végén neve még teljesen ismeretlen volt Amerikában.

Tanárként a lengyel irodalom és kultúra hagyományos képével kellett megküzdenie, amelyet a romantikus nemzeti önszemlélet sablonjai határoztak meg, és amelyet Amerikában természetesen értetlenség, sőt nyílt ellenszenv és gúny fogadott. Ezért 1964 végén nekilátott egy új, a messianisztikus-nacionalista hangoltságtól mentes lengyel irodalomtörténet megírásának, amely *The History of Polish Literature* címmel New Yorkban, a Macmillan kiadónál jelenik meg 1969-ben.

Az évek során legtehetségesebb hallgatóiból létrehozott egy műfordítói műhelyt. A 20. század legjelentősebb lengyel költőit fordították angolra. Egy válogatás *Postwar Polish Poetry* címmel 1965-ben jelent meg. Az antológia és Miłosz számos tanulmánya, előadása nagyot lendített a kortárs lengyel irodalom amerikai ismertségén. Így történt, hogy az évtized végére – ha költőként nem is – Zbigniew Herbert fordítójaként, akinek amerikai népszerűségét ő alapozta meg, ismerni kezdték a nevét. Legtöbb egyetemi kollégája azonban még akkor sem sejtje, hogy verseket ír, amikor majd Nobel-díjat kap.

A nagy létszámú amerikai lengyel emigrációval sem volt több szerencséje. Annak fő tömegét ekkor még a Galíciából kivándorolt, írástudatlan parasztok és azok utódai alkották. Az értelmiséget a háború alatti és utáni emigráció, a régi Lengyelország menekültjei képviselték, akik a „kommunistagyanús” Miloszt eleve ellenszennvel fogadták.

Amerikában, a gazdag kaliforniai egyetem kampuszán az idő is másképpen múlt, mint a feszültségek szaggatta, politikai és kulturális ellentétektől megosztott Európában. Mintegy felfüggesztődött az évszakok nélküli örök tavaszban. Az elszigeteltséghez az időnkívülség sajátos aurája társult. A történelmi nyomás megszűnése, a magárahagyottság érzése, a megfosztódás (megszabadulás?) a közösségi imponderabilitáktól az alanyi nézőpont visszatérését eredményezte a hatvanas évek első felében írott versekben.

Első, teljesen Kaliforniában született kötete 1965-ben jelent meg Párizsban. Címét – *Gucio zaczarowany* (Az elvarázsolt Guszt) – Zofia Urbanowska (1849–1939) hasonló című meseregényéről (1884) kapta. Gusztit, a lusta és rossz kisfiút büntetésből légygé változtatják, így megismeri és megtanulja tisztelni a mező lakóit – és rengeteg hatszögletű szemével mindent jobban, pontosabban lát, mint akkor, amikor ember volt.

A légy szem facettáiban mintegy időkristályba fagyva kerülnek egymás mellé a gyermekkori litván vidék, a San Francisco-öböl és az emlékekben élő Párizs képei.

Miłosz korábbi pályaszakaszairól lásd a *Jelenkor* januári és márciusi lapszámain. A sztálinista Lengyelországgal való szakítást tárgyaló rész „A történelem démona” címmel a *Kalligram* áprilisi számában olvasható – *A szerk.*

Veni creator

*Jöjj el, Szentlélek,
a füveket meggörbítve (vagy nem),
a fej fölött tűznyelőként megjelenve (vagy nem),
kaszáláskor, vagy mikor a traktor tarlóhántásra indul
a diófaligetek völgyében, vagy mikor hó
lepi a Sierra Nevada torz fenyőit.
Ember vagyok csak, szükségem van látható jelekre,
az elvont lépcsők építgetése gyorsan kifáraszt.
Nem egyszer kértem, jól tudod, hogy a templomi szobor
emelje föl kezét a kedvemért, egyszer, egyetlenegyszer.
De megértem, hogy a jelek csak embertől jöhetnek.
Ébressz hát egyetlen embert, bárhol a földön,
(ne engem, mégiscsak tudom, mi az illem),
és add, hogy őt nézve Téged csodálhassalak.*

Berkeley, 1961.

Kijelentés és válasz

*– Isten szeretete önszeretet.
A csillagokat és tengereket a legdrágább én telíti,
mely édes, mint egy kispárna, egy szopott hüvelykujj.*

*– Nem válna az imádók dicsőségére,
ha a forró fűben cirregő sáska
képes volna a levésnek nevezett sajátosságát
általában, és nem csupán magára vonatkoztatva ünnepelni.*

Berkeley, 1962.

Sokat alszom

Sokat alszom, és Szent Tamást olvasom,
vagy Isten halálát (afféle protestáns irat).
Jobbra az öböl, mintha ónból,
az öblön túl a város, a városon túl az óceán,
az óceánon túl az óceán, egészen Japánig.
Balra száraz dombok fehér fűvel borítva,
a dombokon túl öntözött völgy, rizst természetnek,
a völgyön túl hegyek, sárgafenyők,
a hegyeken túl sívatag és juhok.
Ha nem bírtam alkohol nélkül, elmentem alkoholért.
Ha nem bírtam kávé és cigaretta nélkül, kávéért és cigarettáért mentem.
Bátor voltam. Szorgalmas. Az erény mintaképe szinte.
De ez semmit sem ér.

Fáj, doktor úr.
Nem ott. Nem, nem ott. Magam sem tudom.
Talán a túl sok sziget és kontinens,
ki nem mondott szó, bazár és fafurulya,
vagy a bájtalan zugivás,
pedig arkangyalnak készült az ember,
vagy Szent Györgynek a Szent György sugárúton.

Fáj, kuruzsló úr.
Mindig hittem boszorkányságban és babonában.
Természetes, hogy a nőknek egy lelkiük van csak, a katolikus,
de nekünk kettő. Ha táncra perdülsz,
álmodban távoli pueblókban jársz,
sőt soha nem látott vidékeken.
Viseld, kérlek, a toll-amulettet,
meg kell mentened, ami a tiéd.
Sok könyvet olvastam, de nem hiszek nekik,
Ha fáj, visszatérünk egy folyóhoz,
emlékszem a keresztekre a nap és hold jelével,
és a varázslókra, mit tettek a tífuszjárvány alatt.
Küldd másik lelkedet a hegyeken túl egy időre.
Mondd el, mit láttál, várni fogok.

Berkeley, 1962.

És fénylett a város

*És fénylett a város, ahová évek múltán visszatértem,
Ahol elmúlt az élet, Ruteboeufé vagy Villoné.
A már megszületett utódok saját táncukat járták.
Új fémből készült tükrökbe néztek a nők.
Mire volt jó mindez, ha el nem mondható.
Súlyosan állt mögöttem, mint tengelyén a föld.
Hamvaim bádogdobozban a bárpult alatt.*

*És fénylett a város, ahová évek múltán visszatértem,
Házamba a gránitkő múzeum vitrinében,
Egy egyiptomi hercegnő szempillafestéke,
Alabástrom tégelyei és havikötője mellett.
Aranylemezből kivágott nap volt csak ott,
Lassú léptek recsegése az elsötétülő padlón.*

*És fénylett a város, hová évek múltán visszatértem,
Kabátomba rejtve arcomat, bár rég nem élt senki sem,
Aki emlékezhetett volna tartozásaimra,
Nem örökkévaló szégyeneimre, megbocsátandó kis vétkeimre.
És fénylett a város, hová évek múltán visszatértem.*

Párizs – Berkeley, 1963.

Kisebbek a folyók

*Kisebbek a folyók. A városok. A csinos kertek
Megmutatják, mit nem láttunk előbb, a port, a csonka lombot.
Mikor először úsztam át a folyót, hatalmasnak látszott,
Ha most állnék ott, csak borotvatálka lenne
A gleccserszklák és a boróka között.
Az erdőt Halinánál őserdőnek hittem,
A nemrég megölt utolsó medve szagával,
Pedig a fenyők között látszott a mező.
Ami egyedi volt, az általános minta változata lett.
Álmában is átszínez mindent a tudat.
Az arcvonások olvadnak, mint viaszbabu a tűzben.
És kinek elég csak emberarcot látni a tükrökben?*

Berkeley, 1963.

E folyosók

*E folyosók, hol fáklyafényben járok,
S hallom, hogy víz csepeg összetört kőlapokra.
Bele, bele a hegybe. A fülkékben barátok mellszobrai,
A szemük márvány, csak a fény és árnyék
Játéka futtatja arcukra az élet fanyar fintorait.
Így, egyre tovább az útvesztőben a sötét mélybe,
Koboldok nélkül, saját lépteim visszhangjaival.
Aztán kialszik a fáklya egy váratlan fordulóban,
És kővé válok kijelölt helyemen.
De a bejáratnál, amely kőomlásba temetve feledésbe merül,
A fenyvesben, a gleccserről lezúgó patak mellett
Pettyes borjat ellik az ünnő, és a levegő kibontja
Szép lombspiráljait más szemeknek, mint hajdan nekem.
És fölfedezik újra a reggelek örömét,
A magas kertekben szakított almák minden ízét.
Nyugodt lehetek tehát afelől, amit szerettem.
Vízvezetéket, amforát, sárgaréz gyertyatartót rejt a föld.
És ha egy nap medvét űző kutyák
Rábukkannak a sziklahasadékra, és távoli nemzedékek
Emberei olvassák szálkás betűinket a falakon –
Csodálkozni fognak, mennyit tudtunk mindabból, amit ők szeretnek,
Bár hiú palotánk már oly keveset jelent.*

Oregon – Berkeley, 1964.

Tél volt

*Tél volt, olyan, mint mindig itt a völgyben.
Nyolc száraz hónap után jöttek az esők,
S a szalmaszín hegyek kiszögdültek futólag.
A kanyonokban is, hol szürke babérfák
Kőgyökere gránittal egyesül,
Megtalálhatta régi helyét a víz.
Szél vert habot az eukaliptuszokra,
S a házak kristályaival felhasított felhők
Alatt a dokkok fénytüskéi ragyogtak.*

Nem olyan hely ez, ahol egy kávéház
Napellenzője alól nézzük a tömeget,
Vagy keskeny utcán egy ablakban fuvoláznak,
S gyerekszandál kopog árnyékos kapualjban.

Hallottak egy hatalmas és lakatlan vidékről
Hegyekkel körbevéve, indultak hát, keresztetket
Tövises fából, tűzhelyek nyomát hagyva maguk mögött.
Volt, hogy havas hágókon telettek át,
Sorsot húztak, s megfőzték társuk csontjait.
Ezek után a forró völgy, hol indigó terem,
Szépnek látszott, s messzebb, a parti üregekben
Kúszó gomolygó ködben, munkált az óceán.

Aludj, s leülednek benned a sziklák, homokpadok,
A mozdulatlan lények haditanácsai a pusztaságban,
A gyík-bazilikák, a habzó fehérség.
Aludj kabátodon, míg füvet tépked a ló,
És sas vesz méretet a szakadékról.

Mikor felébredsz, meglesz minden égtáj.
Nyugat üres kagyló vízből és levegőből,
Kelet mindig mögötted, sosemvolt emléke egy havas fenyőnek.
És merre széttárt két karod mutat,
Rézsárga fű csupán, észak és dél.

Nyomorultak vagyunk, próbára tett a sors.
Portyáztunk különféle csillagzatok alatt.
Ahol vizet meríthetünk egy zavaros folyóból,
És késünkkel egy darab kenyeret szelhetiünk,
Ott van nem választott, csak elfogadott helyiünk.
Emlékeztünk, hogy házak voltak ott, s utcák, ahonnan jöttünk,
Hát itt is kellett lenniük házaknak, szíjgyártó cégérének,
Árkádoknak és széknek. De a kihalt térségek,
A föld ráncos bőre alatt vándorló dübörgés,
A hullámverés, a röpködő pelikánok kikészítettek minket.
A másik tengerpartról hozott váza olyan volt,
Mint a gyíkokon és makkliszten élő s kipusztult
Törzsek agyagból kiásott lándzsahegye.

És itt megyek én, az örök földön,
Botra támaszkodó apró alak.
Vulkáni parkon túl, a forrásnál ledőlök,
S nincs szavam arra, ami mindig és mindenütt:
Mellkasom és hasam alatt itt van, s oly létező,
Hogy minden kavicsáért hálás vagyok.

*Hozzábújok, melyikiünk szívdobogását hallom?
És selyemköntösök szegélye suhan fölöttem láthatatlanul,
Kezek érintik vállam, bárhol voltak is.
Vagy halk nevetés, egykor, bor fölött,
Egy lampionos, magnóliás kertben, mert nagy a házam.*

Berkeley, 1964.

Ha holdfényben

*Ha holdfényben virágos ruhában sétálnak a nők,
Szemük, szempillájuk és a világ egész elrendezése lenyűgöz.
Úgy érzem, ilyen nagy, kölcsönös vonzalomból
Megszülethet végre a végső igazság.*

Berkeley, 1966.

CSORDÁS GÁBOR fordításai

A jövőről

*Nézd a szétfolyó arcokat, Mausóleus,
figyeld, ahogy a meg nem élt idő
munkája megmutatkozik – hiszen ott lakik ő
minden tompa tekintetben, az összes
kényszeredett mosoly mögött, van, kit*

*megfojt, másnak a szívét repeszi meg.
Nézd a ragaszkodást, Mausóleus – ő is, a múlt,
ott alakul mindegyik előre megírt vacsorán,
körbesimítja a tárgyak tétova kontúrját,
s durva szavakat formál csókra teremtett*

*szájakon újra. Figyeld az életünket, barátom:
csöndes és elhagyatott kikötő, rajta romjaiban
már a hajó, amit sok évvel ezelőtt toltak a vízre,
de végül sohasem oldották el kötelét, s nem futott
szabadon a nyílt tengeren, föld és ég között, sosem.*

A jósa bejárata előtt

*Egybevegyült bennem álom és külvilág,
és próbálom széthasogatni, maradjon
még pár egyértelmű, szép pillanat a*

*retteneten túl, s legyen újra
kedv a szívemben, ne morzsolódjon el az
összes idő, ne veszítsek több vért –*

*s minden legyen úgy, ahogy lenni akar,
váljon szét, ha tud, élet és halál,
álom és külvilág, isten és ember.*

Szerelmes idők

*Beleszerettem egy késbe.
(Most három késsel
felváltva eszem.) Sokáig
dugdostam előled, míg
bevallottam, miként a
rossz jegyeket anyámnak,
lesve a kedvező pillanatot.
De belezúgtam egy válltáskába
is! Dániából jött egyenest.*

*A kést a táskába teszem
a vizeletminta, a leletek,
a szemüveg, a pénztárca,
fél liter fűzike tea, a kulcsok,
a reggelim és egy róka gomba-
sárga folyóirat mellé, amit
a vonaton olvasok majd,
mikor a fővárosba megyek.*

*A fűtőház elbontott barakkjánál,
ahol anyám dolgozott, felgyorsul
a vonat, mint a felejtés,
utazósebességre kapcsol.
Három hónap múlva kontroll.
Addig nemigen van miért
a vállamra venni,
csak a szobában járkálok veled,
mutogatom a tükörnek: üres.*

Megtérülő befektetés

Üzemeltetünk egy madáretetőt.
Tulajdonosok vagyunk,
ágszerűen érezett felelősséggel,
mert vita tárgya – se túl későn,
se korán – kihelyezni a kőrifára.
Mikor a cinkék csoportokban
tűnnek fel a gesztenyesor sárga
zuzmóval bevont ágain
s az orgonabokrok alján,
akkor már nincs haladék.
Mert cinkeetetőről van szó,
lármás rigó, rozsdafarkú, esetlen
harkály az éhkoppot nyeli,
csak a cinkék olyan bátrak,
hogy bemerészkednek a lopótök
belsejébe. Koppán a körmük a
lakkozott héjon, ahogy rárópülnek
a kör alakú ablakok peremére,
s hogy legyen miért emeletről
emeletre alászállniuk, mi
szerezzük be a napraforgómagot.
És csak azt. Semmi előkelősködés.
Nem kényeztetjük őket mindenféle
színes magvakkal, rosszul is járnánk,
mert az etető öreg, mint mi vagyunk,
repedezik, hárttyavékony az alja. Bár
a napraforgó is drága, ráadásul rossz
helyen veszem, pedig világosan
megmondtad, hogy a gazdaboltban fele
annyiba kerül, de miért is figyelnék rád?
Majd, ha egy kofa mondaná! Felfújjuk
begyűnk. Veszekednek a cinkék is,
villámló légipárbajok, aztán a vesztes
visszavonul egy közeli ágra – gubbasztó
hangjegy a megunhatatlan dalban –,
majd helyrebillen az egyensúly,
bár kicsit még hintál, kileng az etető.

Most csökkenő lendülettel

részletek

*Egész életemben beteg voltam.
A töltésen futok a várostól délre.
Úgy nézek ki, mint a normális emberek.
Látom a vállamat. A nádason át a naplementét.
Limonádét iszom és olvasok, és ha megértem,
hogy semmit nem változtam, megváltozom,
ha megszűnök lenni, akkor ő
a hídon hátrafordul, virágok nyílnak, katonák
zsákokat pakolnak. Homlokunkat
összedöntjük. Elnyílik a szánk.
Lehúzza a súly az állunkat.*

*Nyár van. A kanapén fekszem,
polc, könyvek, anyám zöld üvegcséi, szentkép. Az ablakban
felhők haladnak lassan, a mellkasom emelkedik
és süllyed. Régen büntudatom volt, most
nagyon fáradt vagyok. Vonalakat húzok papíron,
és várok, mert a dolgok fordítva vannak.
Farkasfogam elővillan az íny alatt.*

*Ragad a testünk. Az ablakon
poloskák pattognak, meztelen vagy, én egy
népdalt énekelek magamban, köszönöm,
mondod szétesett hajjal és piros
arccal, ha sikerült, és elnéző vagy,
ha nem lett orgazmus. Aztán elveszítjük.
Felébredünk, és futni megyünk a töltésen a várostól délre.
Nincs szeretet, ezért sokat sportolunk,
kalóriát számolunk, fehérjét iszunk,
a testünket nézzük a tükörben,
striák, laza szalagok, bűn.
Minden hangra összerezzenünk.*

*Mióta nem vágyom vissza hozzád, sehoval nem vágyom,
csak oda, ahol az ég a földet kékre festi,
ahol felnőttek vagyunk, mégis*

tökéletes a testünk, mint egy újszülöttnak,
nincs fáradtság, húzott szalag, műtéti heg, bőrhiba,
a tüdő tiszta, rózsaszín hínármező, a bordák
ketrece nagyra tágul, mélyre szóvjuk az ismeretlen,
kékes párát, és nem üres a szemünk.

Eső szóródik, meleg van,
nyakunkba kötjük csíkos pulóverünket,
és a folyó felé indulunk.

A jövőben és a múltban is beteg vagyok. A büntudat átmegy rajtam, mögöttem van,
elhalad, és csak a hatalom marad és a szabadság. Fekete anyag ömlik arcunkon.

Itt maradtunk és nem találtunk semmit,
maradt a gyávaság az öngyilkossághoz,
a tehetetlenség és oktalanság,
örömtelen zabálás, mohó szájbátúrás,
körkörös ujjmozgás, zsírpárnák rugózása.
Távolba nézés. Sárga függönyön át a fény.
A pupillák változatlansága.

Kristályok sorjázása,
egyfelé tartó hatalmak, foszlányok és
redők. Töltésen nyíló virágok, szilfa,
a házunk előtti nagy fenyők. Minden növény
elsősorban hazájáról mesél, ennek éghajlatáról.
Mi növeszti a növényt, és miért koppan a darázs az ablakon.
Mintha rossz minőségű videó lenne, mászkál,
újra elrepül. A százlábú megtorpanásai. A légy
koppanása, a zümmögés.
A disznók. A nap növeszt, fullaszt, visszarángat, visszahúz
a boldog semmiből. Miért nem feketek
az árokpartra, miért nem nézhetem a felhőket,
miért nem alhatok. Mi ez a nap,
ez a fény, a csámcsogás,
mi ez az árnyéktalan, égett, rossz mező.
Ez az ízetlen taposás. A testem
növekedése, hízás, fogyás, az izmok
önjavítása, hipertrófia. Izmos hátamon
vörös kelések fakadnak, ínyem vérzik, farkasfogam elővillan,
rózsaszín habot köpök, és bár úgy nézek ki, mint a sima emberek,
futás közben ott mozog velem az árnyék,
a növekvő árnyékom követ, mint ahogy
a teljes fényt követik a félárny fukai.

Nyár, reggel, kiálló, érett férfi-arccsont.
Szép vagyok. Csak test van.

*Az arcom gyerekes, de a szemem nedves, és a fogam, mint a farkas
foga, a vállamat és a karomat látom,
futni megyek, nyár, gaz, muslicák. Kalóriát számolok,
fehérjeport iszom, hogy a fogyás ellenére megmaradjon az izomzatom.
A lakótelepről balra egyforma házak távolodnak, lejtő. A töltésre érek, és most
csökkenő lendülettel futok, megállok,
erre a kiégett árokpartra fekszem,
ide lefekszem egy kicsit.*

*A homlokunkat egymásnak döntjük, pici,
mondom, nagy, mondod, nyakamba
fúrod a fejed, hol voltál, itt már sírni fogsz,
olyan buta vagy. Aztán nevetünk,
és kézenfogva elindulunk egy teraszos helyre.
A másokra nézünk, amikor nem néz a másik,
sokat iszunk, de nem leszünk részegek, és finom
rántott ételeket fogunk enni, melegség lesz
a szemedben és semmi közöny,
és a gyerekünket Andrásnak hívják, vagy Máté,
szép lesz, kerek, mászik, felborul,
és nem fáradunk el, mégis könnyen alszunk,
és a szex nem lesz bűn,
és nem félünk. És nem
leszünk. Nem lesz semmi.*

Nyulak

*A vinnyogás, mikor a falhoz vágta őket,
behallatszott a házba, hiába csuktam ajtót,
hallották a fiúk is. Nem kérdezték, mik ezek a hangok.*

*Ő akart vidékre jönni. Addig mondta, míg apámék
megvették ezt, mondván, ha már elvenni nem bírt, a gyerekek miatt.
Ott rendbe jönnénk, ígérte, ott falun boldog lenne,
állatokat tartana, ezért a nyulak. Gyerekkorában
nyulai voltak. Vett hát most hatot, és hát a nyulak, ugye,
harmincan lettek végül, a nyúlketrecek tele voltak.*

*Hogy minden héten vágjak le kettőt-hármat,
készítsek paprikást, vagy ilyen becsináltat, ahogy az anyja hívta.
De hogy vágjam le? Nem nagy ügy, mutatta, egyet le is vágott,
így, most te a másikat. Egészen jól sikerült a paprikás.*

*Sok gyereket akart, ezt mindig mondta. A négy fiú sok.
Ő a városba járt dolgozni, mi pedig itthon vártuk,
a fiúk imádták, imádtak vele játszani, lógni rajta,
szerette őket, mikor épp volt kedve hozzá.*

*Az emeleten aludt, én a fiúkkal, nem sokat törődött
betegséggel, kossal, ricsajjal, vagy ha törődött,
akkor kő kövön nem maradt. Próbáltam vigyázni,
de mikor a négyből a legnagyobb is csak hat,
elég nehéz a zavartalan pihenést garantálni.*

*Nem hinné el senki, ha mondanám. Bűbáj a gyerekekkel,
egy szelíd ember, szeret minden lényt, mikor pecázik,
akkor is visszadobja őket. Nem hinnék el, amit a gyerekekkel.
Meg azt, hogy nem vágtam le több nyulat, emiatt haragjában,
a hatalmas bográcsot, amiben megfőzte mindet
bundástul, zabálj, baszd meg, zabálj, te rohadék, azt, ahogy belenyomta
az arcomat a szőrös, zsíros lébe.*

*Félek attól is, hogy kiderül, és még én kerülök bajba,
eloeszik tőlem a gyerekeket. Vagy ő veszi el őket, ha vissza merek pofázni. Vigyázok,
de nagyon lassan nőnek,
nagyon lassú minden, csend van,*

gyönyörű tiszta a ház.
Nincsenek nyulak, nincs vinnyogás, csak ez a várakozás.
A fiúk az üres ketreceknél célba dobálnak.

Bipoláris

Kocsival vitt ki a megyeri krosszpályához,
elővett egy ástót, most megásod a sírod, büdös kurva,
vetközz meztelenre. Nem mertem nemet mondani.
Elég nagy gödör lett, mezítláb jó teljesítmény,
mondta, és pofozni kezdett, ököllel ütni,
amikor elestem, belerugdosott a gödörbe,
mégse verlek agyon, hanem élve eltemetlek,
és elkezdte rám hányni a földet, de elment a kedve ettől is,
sosem volt kitartó. Beleköpött a sírba, kocsiba ült, elhajtott, a ruhámat elvitte.

Felmentették a kóros elmeállapota miatt, azt írták,
nem áll fenn nála a bűnisméltlés veszélye, mert külön mentünk,
így kényszergyógykezelését sem látják szükségesnek.

Az óvári bíróságon a távoltageást intéző bíró az óráját nézegeti.
Az ügyvédem előre szólt, a krosszpályá öt éve volt,
most a jelenre koncentrálok, arra, hogy mivel fenyeget, mióta
„gyógyszer, orvos, családi kontroll hiányában az állapota újra hipomán”. Aztán a bíró
elrendeli a távoltageást hatvan napra, hogy tartsa magát távol tőlem, a gyerektől és a háztól.
Döntésének alapja „valószínűsíthetőnek tűnik”, magyarázza,
bár nem bizonyított, hogy a gyerekekre is veszélyes,
„és ez az egész azért, valljuk be, nem logikus”, teszi hozzá,
a krosszpályá, sírásás, szétmenés, felmentés,
aztán meg ez, hogy újra együtt, gyerek, és bíróság megint.

Szeretném elmondani neki, hogy nem várok elégtételt,
azt sem akarom, hogy megértsenek, mert én sem értem magamat,
hogy nem magamat, hanem a gyereket féltem inkább,
de az ügyvéd oldalba bökö, hogy menjünk, mert már elköszöntek tőlünk,
kinn meg, hogy örül, hogy sikerült, mázlink volt, nem szokott összejönni,
talán a régi dolgoknak is volt szerepe benne, a díja hatvanezer lesz, most fizetendő,
„nehogy aztán úgy alakuljon, hogy nem tud fizetni”, ezt viccnek szánta,
úgy érti, hogy „ha a hétvégén mégiscsak beváltja a fenyegetést”,
na, ne haragudjak, ez tényleg rossz vicc volt, ilyen az ő humora, nem tehet róla.

Valahogy sikerül elmosolyodnom, és persze van nálam pénz.

Ballada

*T. M., kérem, lépjen elő.
Tanúként hallgatom meg.
Kéri-e zártan kezelni lakcímét, személyes adatait?
Ez persze, mivel a nevelőapja és édesanyja itt a gyanúsított...
Megértette?*

Vegyük jegyzőkönyöbe, hogy hallgat, bólogat.

*Figyelmeztetem, hogy ez egy bírói kihallgatás,
nem köteles az ügyben vallomást tenni,
mert nevelőapja és édesanyja a gyanúsított,
megértette?*

Vegyük jegyzőkönyöbe, hallgat, nem felel.

*Tehát? Hogy dönt? Bizonyára végiggondolta,
ön majdnem tizennégy éves, szinte felnőtt, és
a nevelőapja és az édesanyja itt a gyanúsított,
a nyomozás pedig az ön közlése miatt indult.*

Vegyük jegyzőkönyöbe, hallgat, nem felel.

*Megértem, nehéz. Tudomásul veszem, ha úgy dönt, nem vall,
ez törvény adta joga, a rokonság miatt.
El kell döntenie, mit akar.
Megértette egyáltalán, amit mondtam?*

Vegyük jegyzőkönyöbe, hallgat, nem felel.

*Valamit mondania kell. Azt állította a tanárai és a rendőrök előtt,
hogy nevelőapja rendszeresen zaklatta önt
és azután a szakértőnél, hogy tehát a nevelőapja tette,
az anyja tudta, túrta,
de mindezt bizonyítékként csak akkor vehetjük figyelembe,
ha most itt vallomást tesz róla,*

*meg kell tehát mondania, mit akar,
hogy tesz vagy nem tesz. Senki nem
fogja majd kérdőre vonni emiatt.*

*Ha nem válaszol, úgy tekintem, hogy a vallomástételt megtagadja.
Ismétlem, jogában áll.*

Vegyük jegyzőkönyöbe, hogy a kérdéseimre nem felel.

AZ ABIGÉL MŰFAJI KÓDJAI ÉS EMLÉKEZETPOLITIKÁJA

Szabó Magda nevét prózájának újabb keletű külföldi sikere összekapcsolta a kortárs magyar irodalmi termelés egyik jellemző, de nehezen leírható jelenségegyüttesével, amelyre még csak bevett magyar kifejezésünk sincsen.¹ A middlebrow irodalom, mert hiszen erről van szó, ízlésformák, irodalmi intézmények és társadalmi gyakorlatok bonyolult szerkezetét jelenti. A minőségi szórakoztató irodalomnak ez a fajtája, benne a modern krimi olyan klasszikusaival, mint Agatha Christie, az angol kultúrában a húszas években jelent meg. Az akkori társadalmi háttér ismerete talán csak annyiban járul hozzá mai kulturális változatának megértéséhez, amennyiben figyelembe vesszük, hogy a húszas évek Angliájában megjelenő új kulturális fogyasztórétteg tömegesedésében éppen úgy nagy szerepet játszottak olyan mediális események, mint a rádiózás elterjedése és új nyomdai eljárások feltalálása, ahogyan az igényes szórakoztató kultúra terjedéséhez ma is alapvetően járul hozzá az internet által megteremtett nemzetközi hálózatosodás és a hagyományos televíziózást leváltó, szintén internetes terjesztésre készített filmsorozatok nézettségének rohamos növekedése.

A tavábbiakban Szabó Magda *Abigél* című regénye kapcsán csak érintőlegesen foglalkozom a middlebrow irodalmával összefüggésbe hozható intézményi működésformákkal és társadalmi gyakorlatokkal. Csupán az ízlés leírhatóságához szeretnék adalékkal szolgálni. Ez az aspektus már a második világháború előtti évtizedekben is hangsúlyosan szóba került. Virginia Woolf írta *A pille halála* című esszéjében, hogy a könyvklubok „nem fejlesztik az ízlést, hanem sztenderdizálják a middlebrow fokán”.² Az innováció elutasítása már korábban is visszatérő eleme volt a minőségi szórakoztatás kultúrájához tartozó ízlésformák jellemzésének. Q. D. Leavis szerint „a middlebrow művészetét [...] kipróbált és bevált technikák” használata jellemzi, majd kissé pejoratívan hozzáteszi, hogy ami így létrejön, „gyakran ingadozik a plágium és a paródia között, és kapcsolatba hozható a közönyösséggel vagy a konzervatívizmussal”.³ Leavis leírásának pejoratív és alighanem igazságtalan felhangjai mögött az a lényeges felismerés húzódik, hogy a middlebrow kultúrája átfogó érületi, világszemléleti mintázatokba ágyazódik, amelyek konkrét formájukban helyi sajátosságokat mutatnak, hiszen egészen mást jelentett és másképpen nyilvánult meg az ignorancia és a konzervativizmus a harmincas évek elejének Angliájában, mint Magyarországon.

A húszas-harmincas évek magyar irodalmában szintén létrejött az igényes szórakoztatás irodalma, amely a nagyvárosi, elsősorban a női olvasóközönség igényeit elégítette ki. Gondoljunk csak Zsolt Béla, Erdős Renée, Hatvany Lajos, Molnár Ákos vagy Földes Jolán regényeire. A második világháború utáni évtizedek Magyarországon ez a regiszter

¹ „Szabó Magda külföldön azért nagyon sikeres, mert a nyugati kiadóknak évtizedes gyakorlata van a minőségi szórakoztató irodalom piaci képviseletében. Itthon mindeközben tovább él az az igény, hogy az író teljesítményét a legmagasabb rendű szépirodalomként ismerjük el – aminek a kritika láthatóan nem akar mindenáron megfelelni.” Krusovszky Dénes: *Mitől boldogtalan a magyar író?*, *Magyar Narancs*, 2018. október 13.

² Virginia Woolf: *The Death of the Moth*, Hogarth Press, 1947, 115.

³ Q. D. Leavis: *Fiction and Reading Public*, Pimlico, 2000 (1932), 229.

rendkívüli mértékben leszűkült, párhuzamosan az irodalmi piac felszámolódásával. Az igényes szórakoztató irodalom eljárásait nálunk a leghatásosabban Szabó Magda prózája őrizte meg. Alighanem ennek köszönhető, hogy művei több nemzedéki felejtéshullámmal túléltek. Míg a Kádár-kor olyan prominens írói, mint Szilvási Lajos, Mesterházi Lajos, Berkesi András vagy Fehér Klára a jótékony felejtés homályába veszttek, és méltatlan módon többé-kevésbé ez lett az osztályrésze Palotai Borisnak, Sarkadi Imrének és talán Sántha Ferencnek is, addig Szabó Magda népszerűsége a kilencvenes évek közepén, amikor ismét kialakult Magyarországon az irodalmi piac, újra a zenitre hágott, sőt immár nemzetközi elismerések és kiadások is övezték munkáját. Más kérdés, hogy a kétezres években az igényes szórakoztató irodalom a kiadók piaci érdekeinek hatására és a magaskultúra iránt fogékony olvasóközönség rohamos szűkülése folytán igen gyorsan elfoglalta a magasirodalom helyét, amit a kereskedelmi kritika térhódítása és az igényes kritika visszaszorulása is támogatott. Ennek a komplex jelenségnek a vizsgálata azonban jöcskán szétfeszítené mostani tanulmányom kereteit.

Maradva Szabó Magdánál, úgy vélem, az *Abigél* módot ad arra, hogy az elbeszélői eljárások és a Leavis kapcsán szóba hozott szemléleti formák szempontjából összetettebben lássuk az igényes szórakoztató irodalom ízlésjelenségét. Az *Abigél* fogadtatásában megfigyelhető, hogy az értelmezők az elbeszélésben működő műfaji kódok felől közelítik meg a regényt. A megközelítésnek ez a módja indokolt, de a számításba vett műfaji kódok a regény összetettségéhez képest szűkösek. Mivel az *Abigél* első kiadása 1970-ben a csíkos könyvek sorozatában jelent meg, vagyis lányoknak szóló ifjúsági irodalomként lépett az irodalom terébe, kézenfekvő volt, hogy az úgynevezett „lányregény”⁴ műfaji kódjai az első pillanattól meghatározták az olvasást. Szilágyi Zsófia szerint „az effajta könyvek egyik legfontosabb funkciója, hogy a gyerekirodalomtól elvezessék az olvasókat az összetett, felnőtteknek szánt művekhez”.⁵ Jóllehet úgy vélem, az ifjúsági könyvek funkciója elsősorban nem ez, hanem a társadalom által támogatott, elvárt magatartás- és érzelmi formák, a szülők iránti tisztelet, a fegyelem, a hős- és a közösségeszmény, a szerelem erkölcsileg ellenőrzött mítoszának elültetése a fiatal nemzedékekben, Szilágyi Zsófia meghatározása azt is kifejezi, hogy általában véve az ifjúsági irodalomhoz sorolható művek nem érik el a felnőtt irodalom műfaji, elbeszélés-poétikai összetettségét. Ha ez így van, akkor az *Abigél* aligha fér bele a „lányregény” műfaji kereteibe, annak ellenére, hogy a szűzség egyik rétege megfelel a műfaj elvárásainak: a lányok boldogságának kereteit a szerelem tiszta ideálja és a későbbi házasság reménye határozza meg, a gyerekek nemzedéke előtt a szülői nemzedék tekintélyét igazolják a történetek, ugyanakkor a lányok érzelmi világa jól szétválasztható a felnőttektől, az előbbi szabályrendszer tiszta és zavartalan, a főszereplő az események során érzelmileg felnőtté válik.

A műfaji mintázat azonban ennél sokkal bonyolultabb, és mint látni fogjuk, az összetettség a legkevésbé sem feszültségmentes. Az *Abigél* legkésőbb 1978-ban, a belőle készített tévéjáték bemutatásakor, illetve a regény ekkorra időzített újbóli kiadásakor maga mögött hagyta olvasóközönségének korosztályi meghatározottságát. A Zsurzs Éva rendezésében elkészült tévéjáték egyáltalán nem követte az akkoriban egyébként népszerű gyerek- vagy ifjúsági sorozatok kliséit, és amint erre később még visszatérek, tudatos szereplőválasztásával mintegy felerősítette a regény emlékezetpolitikai intencióit. Jól jelzi a regény olvasóközönségének megváltozását, és ezzel együtt vélhetően a jelentésmezőben végbement eltolódásokat, hogy az *Abigél* 1978-ban első helyen állt az *Ifjúsági Magazin*ban közölt, könyvesbolti forgalom alapján összeállított könyvsikerlistán, megelőzve Moldova György két könyvét és egyéb, szintén felnőtt olvasóknak szánt könyveket. Bata Imre ugyanekkor ezt írta Szabó Magda regényéről: „Az Abigél olvasójának nin-

⁴ Vö. Faragó Vilmos: *Lányregény, Élet és Irodalom*, 1971/7, 11.

⁵ Szilágyi Zsófia: Szabó Magda határai, *Alföld*, 2019/12, 139.

csen életkora, mert ha valaki olvasni, csak olvasni megtanult, máris a regény vonzaskörébe kerülhet, s ha már ott van, ki nem szakítja magát abból a körből, míg Abigél történetének a végére nem jár.”⁶

A másik műfaji kód, amely az *Abigél* recepciójában felmerült, a Bildungsromané, illetve ennek egy alváltozata, az iskolaregény. Sári B. László Ottlik *Iskola a határon*jával hasonlította össze a regényt, amire nem csupán az adhatott alkalmat, hogy a Szabó Magda által ábrázolt árközi lánynevelő intézet címerbe foglalt jelmondata megegyezik a kőszegi alreálisiskoláéval: „Non es currentis”⁷. „Sokkal fontosabb ennél”, írja Sári, „hogy Vitay Georgina – miután apja a számára védeltséget biztosító leánynevelő intézet falai közé menekítette – a beilleszkedés nehézségein túlesve olyan közösségre talál a növendékekben, amely a homoszociális viszonyok közösségi értékeinek felmutatása és elfogadása révén képes otthont teremteni számára. [...] Az intézet szigorú szabályaihoz is teljesen másképp viszonyulnak az *Abigél*, mint az *Iskola a határon* növendékei. Az *Iskola a határon* esetében megfigyelhető formális és informális, valamint írott és íratlan szabályok közötti összhang megteremtése helyett Gina és társai a közösség független belső világának megteremtésére törekcsenek [...]. Az *Abigél* növendékeinek helyzetét az is megkönnyíti, hogy a tanári karban is segítőkre lelnek. Nemcsak az *Abigél* legendáját életben tartó Kónig tanár úr, hanem Zsuzsanna nővér, és az egykori tanulóként az intézetet támogató Horn Mici segítségével is számíthatnak.”⁸

A lányregény és a Bildungsroman iskolaregényként megvalósuló változatának műfaji kódjai jól megférnek egymással. Feltűnő azonban, hogy az *Iskola a határon* soha nem számított ifjúsági regénynek. Ez összefüggésben lehet azzal, hogy Ottlik regénye a huszadik századi iskolaregényeknek ahhoz a Közép- és Kelet-Európában különös nyomatékkal jelen lévő vonulathoz tartozik, amely számol azzal, hogy a Bildung iskolai eszménye egyáltalán nem a társadalomba szabadságának megőrzésével és kiteljesítésével beilleszkedő személyiség kialakulását támogatja, épp ellenkezőleg, az iskola az alattvalói mentalitás elmélyítésén munkálkodik. E vonulat végpontján, azt mintegy felszámolva, a magyar irodalomban Kertész Imre *Sorstalansága* áll, amely köztudomásúlag mindössze öt évvel később jelent meg, mint az *Abigél*. Szabó Magda regényét többek közt az mozdíthatta a didaktikus célzatú ifjúsági olvasmányok irányába, hogy e tapasztalatra csak annyiban reflektál, amennyiben az erkölcsi eszmény megvalósulására az iskolai fegyelemtől függetlenedő, de az iskola támogatását végső soron messzemenően élvező homoszociális közegben lát lehetőséget. Olyan viszonyok közepette, amelyek a maguk határai közt maradéktalanul homogénnek bizonyulnak, és sem az árulás, sem a szívtelenség és a gyávaság, sem a közösségtől eltérő utak választásának lehetőségét nem teszik hozzáférhetővé. Jellemző, hogy az elbeszélő hegymászó csapathoz hasonlítja az osztályt, amelynek tagjait biztosítókötél fűzi egymáshoz: „Most jött rá [tudniillik Vitay Georgina], mennyivel nagyobb élmény a jó, ha küszködni kell érte; mekkora erő úgy élni, mint egy hegymászó csapatnak, az osztályt láthatatlanul egymáshoz rögzítő kötélt biztonságában, együtt érezni boldogságot, bánatot, együtt izgulni, reménykedni, várni és segíteni annak a másinak, aki éppen bajban van, aki rászorul.”⁹ A gyerekszereplők e közösségi eszmény jegyében Szabó Magdánál meglehetősen idealizáltak.

A recepcióban emlegetett két műfaji kód mellett nyilvánvalóan alakítják az olvasást a krimi sajátosságai is, amelyek a nevelődés iskolai eseményei helyett az ellenállás témáját helyezik a regény világának előterébe. Miért távolítja el otthonról Vitay tábornok egyetlen lányát? Miért helyezi el a körülményesen megközelíthető Árkod erődiként emle-

⁶ Bata Imre: Könyvszemle, *Népszabadság*, 1978. augusztus 8., 7.

⁷ Szabó Magda: *Abigél*, Móra Könyvkiadó, Bp., 1973, 220.

⁸ Sári B. László: Test és homoszociális viszonyok Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényében, *It*, 2003/4, 576.

⁹ Szabó Magda, i. m., 168.

getett iskolájában? Ki élteni tovább Abigél legendáját, és ki szervezi a helyi polgári ellenállást? Mi a szándéka Kuncz Ferinek? A cselekmény dramaturgiai szerkezetét ezek a titkok tartják mozgásban. Mivel azonban az elbeszélés fokalizációja elsősorban Gina tudatához kapcsolódik, ezek a titkok csupán előtte maradnak az utolsó pillanatig rejtve. Az elbeszélés didaktikus szándékai nem engedik meg, hogy az olvasó számára is rejtélyek, titkok maradjanak, és ez csökkenti az olvasás feszültségét.

A cselekmény másik dramaturgiai szervező eleme a félreértések sorozata. Gina folyamatosan, mondhatni mechanikusan félreérti az őt körülvevő felnőtteket. Rokonszenvezik Kalmárral, szerelmes az apja vesztében közreműködő és őt magát is csak eszköznek használó Kuncz Feribe. Ezzel szemben ellenszenvesnek találja a segítőit, Horn Micit és Königet, sőt a legtranszparensabb figura, Zsuzsanna motivációit is tévesen értelmezi. Abigélt Horn Micivel azonosítja, König eszébe sem jut jelöltként. A félreértések következménye majdnem végzetes, hiszen Bánki Gina szerelmi fantáziálását tovább szöve árulja el Kuncz Ferinek küldött levelében, hol rejtőzik Vitay tábornok lánya. A félreértésekről azonban a regény végére a titkokkal együtt lehull a lepel. A feloldás majdnem vígjáték-szerű. Elhárul a veszély Gina feje fölül, a szerelmesek, Zsuzsanna és König pedig végre bevallhatják egymásnak érzelmeiket, hogy aztán kart karba öltve távoznak a regény színpadáról. Bennük Gina afféle pótszülőkre lel, ami a félreértések mechanizmusával együtt a műmese műfaji kódjait is játékba hozza. A könnyed véget a regény jelen idejében csupán az árnyékolja be, hogy Vitay tábornokot megölik. Előzőleg a vallatás során azonban hősként viselkedik, és Gina méltóvá válik szeretett apja hősiességéhez. Az elbeszélő emellett előreutalva tudósít arról, hogy Kalmár Péter meg fog halni, és a diákok közül többen szintén nem élik túl a háborút.

Ha tehát az igényes szórakoztató regény ízlésfogalma felől közelítjük meg az *Abigélt*, megállapítható, hogy egyszerre több műfaji kódot használ rendkívül tudatosan, hogy ezáltal a dramaturgiát és az elbeszélői perspektívát egyaránt a tanító célzat és az olvasás izgalmát fenntartó mozzanatok kiegyensúlyozott aránya és ügyes összekapcsolása határozza meg. Népszerűségének bizonyára ez az egyik oka.

Az *Abigél* azonban háborús regény is. Nem egyedülálló a korabeli magyar ifjúsági irodalomban a második világháborús tematika megjelenése – példaként Thury Zsuzsa *A tűzpiros üveggömb* (1976) című regénye idézhető –, de elsősorban a felnőtteknek szánt irodalomhoz kapcsolódik. Az viszont egyedülálló eljárása Szabó Magda művének, hogy miközben az elbeszélés a történelemből ismert kulcs dátumokhoz kapcsolódik, elsősorban 1944. március 19-éhez,¹⁰ a németek bevonulásának napjához, a cselekmény fikatív helyszínén játszódik. A háborús tematikájú narrációnak szinte minden esetben meghatározó eleme a hiteles tanúsítás. Nyilatkozata szerint Szabó Magda szándéka is ez volt: „Fiataloknak írtam, akik csak tananyagként ismerik ezeket az éveket, de elvállalták olvasmányuknak is, filmélménynek is az idősebbek.”¹¹ A fikatív helyszín kiválasztásával azonban éppen a tanúsítás mozzanatát gyengíti, még akkor is, ha az árkodi leánynevelő intézményben felismerhető az egykori Debreceni Református Dóczi Leánynevelő Intézet. Mi az oka ennek az eljárásnak? Az *Abigél* az ellenállás regénye is kíván lenni. A kép, amelyet élénk fest, épp olyan világos, amilyen hamis. Létezett egy jól szervezett katonai és polgári ellenállás, amely összehangolt akciókra volt képes, és nem csupán azután, hogy a németek bevonultak. Az *Okmányok* című fejezet elején megtudjuk, hogy Vitay tábornokot és családját már két éve, vagyis 1942 tavasza óta figyelik „a defenzív osztály”, ennek következtében „ellenségei is réges-régen tudták, mire készül”.¹²

A hatvanas-hetvenes évek hivatalos emlékezetpolitikájában hangsúlyosan volt jelen a kommunista ellenállás képe. Miközben a szociáldemokraták és más demokratikus erők

¹⁰ Vö. uo., 273.

¹¹ Szabó Magda: Színképelemzés: Abigél II., *Élet és Irodalom* 1978/52., 4.

¹² Szabó Magda: *Abigél*, i. k., 235.

háborúellenes tevékenységéről kevés szó esett,¹³ a valóságos ellenállók közül elsősorban Ságvári Endre kultusza volt kiterjedt. A kommunista ellenállás hőseposzaihoz képest mindenképpen újdonságot jelentett a korabeli populáris kultúrában *A tizedes meg a többiek* (1965) című filmvígjáték. Keleti Márton filmje a háború utolsó heteiben játszódik, főszereplői olyan, sokszor kétbalkezes, tréfás helyzetek sorozatába keveredő katonák és civilek, akik a maguk részéről be kívánják fejezni a háborút, és ehhez hol a nyilasok, hol a spájzig előrenyomuló oroszok eszén kell túljárniuk. Szabó Magda megmarad a hőseposz intonációja mellett, de a katonai és a polgári ellenállás figurái nála hangsúlyozottan nem kommunisták. Az ellenállás mítosza ebben az esetben az általában vett humanizmus apoteózisát hivatott érvényre juttatni.

A Vitay tábornok személye körül szerveződő ellenállás tevékenységének hatóköréről és mibenlétéről az elbeszélés nem ad képet, mert ez nem tartozik szorosan az árkodi eseményekhez. A tábornok mindazonáltal világosan kijelenti Hajda úr cukrászdájában, hogy „az országban van ellenállás, van katonai és van civil is”, és ő a katonai ellenállás egyik előkészítője.¹⁴ A cél pedig nem kevesebb, mint a háború befejezése, vagyis a békekötés a szövetségesekkel. „Ha sikerül, mérhetetlenül több ember marad életben, és megmenekül Budapest és a városok és a hadsereg maradéka. Ha nem, akkor tovább tart a pusztulás emberben, anyagban, és talán rámegegyek én, és rámennek a társaim.”¹⁵ Magyarországon azonban 1944. március 19-e előtt sem alakult ki olyan szervezett, földalatti ellenállás, amely ilyen célokat tűzhetett volna maga elé, és összekapcsolta volna a háborús résztvevő ellenző legmagasabb katonai és egy vidéki iskola tantestületéig nyúló polgári köröket. Romsics Ignác ezt mindenekelőtt azzal magyarázza, hogy egy ilyen kiterjedt ellenállásnak nem volt társadalmi bázisa, mert a társadalom jelentős része „hálát érzett a németek és személy szerint Hitler iránt Trianon orvoslásáért”.¹⁶

Érdeemes szemügyre venni a regény egy másik, erős történeti indexszel rendelkező mozzanatát. A Matula intézménye teljes védelmet biztosít minden diákja és azok családja számára. Ugyancsak az *Okmányok* című fejezet tudósít Krieger, Zelemér, Kun és Bánki megmentéséről, akiket a zsidótörvények következtében elhurcoltak volna. Abigél levele ezzel kapcsolatban rejtélyesen fogalmaz, és akkurátusan kerüli a „zsidó” szó említését,¹⁷ de a narrátor később világossá teszi,¹⁸ miről van szó. A Matula diákjainak egyébként fogalmuk sincs, ki számít zsidónak közülük, miközben a valóságban a magyar társadalmat ekkor már hosszú ideje élénken foglalkoztatták mások származásának kérdései, és ez alól az oktatási intézmények sem voltak kivételek. Pontosan tudjuk, hogy a harmincas évek végétől magyarországi iskolák sokaságában rendeztek zsidóveréseket és egyéb autodafékat. Az *Abigél* megjelenésének korában erről a Kádár-kor egy másik frekvenciát írója, Moldova György *Szent Imre-induló* (1975) című regénye nyújt képet, amely az egykori budai Ciszterci Szent Imre Gimnáziumban játszódik, és amelynek főszereplője, a tizenkét éves Kőhidai Miklós ugyanúgy hordozza nevében a „kő” metaforáját, mint a vele egy évben megjelent *Sorstalanságé*.

¹³ 1942. március 15-én a kormányzat mintegy 350-400 szociáldemokratát és szakszervezeti aktivistát hívott be katonai szolgálatra. Ugyanakkor körülbelül 500 kommunistát letartóztattak. Egy évvel később, 1943 júliusában Bajcsy-Zsilinszky Endre és Tildy Zoltán a Kisgazda Párt nevében memorandumot adtak ki, amelyben követelték a különbke megkötését a szövetségesekkel.

¹⁴ Szabó Magda, i. m., 134.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Bp., 1999, 263.

¹⁷ Szabó Magda, i. m., 247.

¹⁸ „Voltaképpen miben áll az a veszély? Fogalma sem volt. Később már tudta, hogy ha nem is akkor, amikor a veszedelem még csak előrevetítette az árnyékát, de pár hónappal később, amikor valóban elszabadult a pokol azok ellen, akiket a zsidótörvény érintett, Abigél a haláltól mentette meg Krieger, Zelemért, Kunt és Bánkit meg a szüleiket.” Uo., 250.

Ilyen tapasztalatoknak a Matula diáksága híján van. Nem kell azonban a Debreceni Református Dóczy Leánynevelő Intézettel azonosítanunk a Matulát, elég komolyan venni a *Matula püspök iskolája* című fejezet leírását, mely szerint egy tiszántúli református intézményről van szó, hogy az emlékezetnek ugyanazt a hamisító, megszépítő eljárását ismerjük föl, mint az ellenállással kapcsolatban. Topor István statisztikai adatokkal is meggyőzően bizonyította, hogy a harmincas évek közepétől a debreceni református iskolákban különösen erős szegregáció érvényesült a zsidó diákokkal szemben. Erősebb, mint a szintén szegregált katolikus intézményekben. Az okokat és a következményeket Topor így foglalja össze: „A református gimnáziumokban tapasztalható szegregáció több okra vezethető vissza. Az egyik, hogy a református egyházi hatalom arra törekedett, hogy mind jobban megfeleljen az uralkodó politikai irányvonalnak, és kiszorítsa iskoláinak falai közül a zsidó vallású tanulókat, tovább erősítve ezzel helyi pozícióját. A másik ok a református egyházi vezetésben bekövetkezett változás. 1936-ban elhunyt Balthazár Dezső református püspök, aki az 1930-as években éledő és erősödő antiszemita megnyilvánulásokat élesen elítélte. Halála után az egyházkerület élére Ravasz László püspök került, aki többször hangot adott antiszemitizmusának. [...] Adatok igazolják, hogy az ő püspökségétől kezdve a nagyhírű református kollégium kapui bezárultak a zsidó diákok előtt. Fontos tény az is, hogy a Református Kollégium Gimnáziumának igazgatói székében az a vitéz Bessenyei Lajos dr. ült, aki 1920-21-ben az Ébredő Magyarok vezére volt a városban, majd 1944 márciusának végén Debrecen főispánjaként főszerepet játszott a város több mint tízezer zsidójának deportálásában. Az 1937-38-as tanévtől egyetlen zsidót sem vettek fel a tanintézetbe. Ugyanettől a tanévtől kezdődően a Dóczy Református Leánygimnáziumban is folyamatosan csökkent a zsidó tanulók száma. 1937-38-ban 6, 1939-40-ben három, 1941-42-ben már csak egy zsidó vallású lánytanulója volt a gimnáziumnak.”¹⁹

Az *Abigél* emlékezetpolitikája a regény olvasatait is nehéz feladat elé állította. Faragó Vilmos 1971 júliusában szellemes értelmezéssel oldotta fel a regény és a valóság ellentmondását. *Lányregény* című írásának vonatkozó részét azért idézem hosszabban, mert egyéb lényeges megfigyeléseket tartalmaz: „Mindez pedig, ismétlem, mesei varázslattal, igézettel, feszültséggel közvetítődik, azzal az olvasócsigázó elbeszélő módszerrel, amely – úgy lehet – már csak az ifjúsági irodalomban otthonos: hogy a kis kaland meg a nagy kaland szép testvériségben járjon együtt, hogy a kis kamaszlánytitkok a legnagyobb felnőtt-titkokkal társuljanak, hogy az apró diákcsínyek éppoly fontosak, érdekesek legyenek, mint a politikai ellenállók legnagyobb csínytevései. Mert az ellenállás bizony csínytevés, Lúdas Matyi-furfang, az erkölcsi főlény tréfás erőmutatványa ebben a regényben, szép – és lányregénybe illő – Igaz Mese ez arról a magyar ellenállásról, amely lehetett volna ilyen is.”²⁰

Faragó Vilmos szerint tehát a regény olyan történelmi metafikció, amely azt ábrázolja, minek kellett volna történnie, ha az iskolai rétegben érvényesülő humanista erkölcs az iskola falain kívül is kontingens módon jelentkezett volna aktív erőként. Így az iskolai réteg, a tanulók független bajtársiassága és a tábornoak figurájához kapcsolódó történet-szál olyan didaktikus kettős parabolát alkot, amelynek két gyűjtőpontja között König tanár úr és Horn Mici biztosítja a kapcsolatot. Itt vethető fel, hogy miközben a néhány évvel később kiadott *Sorstalanság* híres kijelentése szerint Kövesben a krematóriumok látványa egyfajta diákcsíny érzését keltette, addig, ahogy Faragó Vilmos fogalmaz, Szabó Magdánál az ellenállás bizonyul afféle diákcsínynek. Amit az egyik regény a nyelvi reflektáltság páratlanul magas fokán lebont, a humanista nagy elbeszélés érvényességét, és ezzel az európai kulturális narratívák gyökeres megújítását kezdeményezi, azt a másik regény aggálytalanul és teljes bizonyossággal megerősíti, akár a valóság ellenében is.

¹⁹ Topor István: A debreceni zsidó tanulók szegregációja 1921 és 1942 között, *Debreceni Szemle*, 2011/3, 294–295.

²⁰ Faragó Vilmos, i. m.

Ezen a ponton érdemes visszatérnünk Zsurzs Éva tévéfilmjéhez, amely 1978-as bemutatója után a Kossuth-díjat is meghozta Szabó Magdának. A film az aczéli kultúrpolitika jellemző alkotása. A múlt visszaolvashatóságának ellehetetlenítését elsősorban a rafinált szereplőválasztás szolgálta. A korabeli nézőközönség még emlékezhetett arra, hogy a Vitay tábornok szerepét alakító Nagy Attila, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Munkás-tanács korábbi elnökének fejére az ügyészség 1958-ban halálbüntetést kért, majd a vádindítványt a bíróság tizenkét év fegyházra mérsékelte. Ha ő eljátszhatja Vitay tábornok figuráját, annál semmi sem bizonyítja ékeesebben, milyen távol jutott 1958-as önmagától a kádári hatalom, egyben azt is bizonyítva, hogy innen visszatekintve a történelemben semminek sincs jelentése, és bármi állítható bármiről. Ugyancsak a múlt visszaolvashatatlanságának érzetét támogatja, hogy a zsidómentő König tanár úr szerepét Zsurzs Éva arra a Garas Dezsőre osztotta, aki a regény történetének idején tízéves zsidó kislíúként sárgacsillagot hordott, és 1944-ben csak nagy szerencsével maradt életben. Horn Mici, az ellenállás másik árkodi szervezőjének szerepében Ruttkai Éva nyújtott emlékezeteset, akinek 1944 októberétől édesanyjával együtt bújkálnia kellett, hogy így kerüljék el a deportálást. Ezek után talán az sem véletlen, hogy a Matula szigorú igazgatójának szerepét Básti Lajos kapta, aki zsidó származásúként 1939 és 1941 között már alig-alig léphetett fel, 1941 után pedig egyáltalán nem kapott színházi munkát, hogy aztán 1945-ben Ádám szerepében térjen vissza a Nemzeti Színház színpadára. Kalmár Péter, a nációkkal és a nyilasokkal rokonszenvező fiatal tanár szerepét viszont Zsurzs Éva Balázsovits Lajosra osztotta, akit a közönség elsősorban Jancsó Miklós filmjeiben láthatott, és közismert volt Luciano Viscontihoz fűződő baráti viszonya is. Személye tehát a korabeli olasz kommunista baloldalhoz és a magyarországi '68-as nemzedékhez köthető asszociációkat kelthetett, amelyekkel bizarr feszültségben állt Kalmár figurája. Zsurzs Éva szereplőválasztását a kétségtelen színészi kvalitások mellett alighanem a jelentések összezavarása és eltörlése motíválta, ami semmiképp sem ellentétes Szabó Magda regényének intencióival.

Leavis az igényes szórakoztató irodalom hátterében a közönyösség és a konzervatívizmus mentalitását éri tetten. Közönyösséget aligha róhatunk fel Szabó Magda művének. Ellenkezőleg, olvasóját a helyes erkölcsi magatartás pozíciójába kívánja bevonni érzelmileg, és ezt a célt hatékonyan el is éri. A szerző nem csillapodó lelkiismeret-furdalásában ragadta meg a regény alkotói hátterét: „Mindent beleírtam az *Abigél*-be, amit nekem kellett volna megtennem, aki tanú voltam és kortárs, de nem lettem több egy büntudatos szemlélnél. Ha vádirat lett, magamat vádoló és a magamhoz hasonlókat, ha elismerés, azoknak szól, akik kicserélték az okmányokat, megmentettek számtalan Bánkit, számtalan Vitay GeorGINÁT, átprogramoztak énekműtató táblákat, átfestették a feliratokat, meggallérozták a szobrokat.”²¹ De mivel a helyes erkölcsi pozíció iránti igény a legkevésbé sem kíván szembesülni a történeti jelentésekkel, az utóbbiak ignorálása és tudatos eltörlése annál inkább felróható Szabó Magda művének, és még inkább Zsurzs Éva filmjének. Emellett kijelenthető, hogy az *Abigél* a kulturális diszkurzusok semmiféle megújítását nem kezdeményezi, ellenkezőleg, a korszak uralkodó, mélyebb, önkritikus megértésre aligha alkalmas antifasiszta narratíváját ismétli meg hatásosan, és ennek érdekében attól sem riad vissza, hogy az akkori közelmúlt valós viszonyait jelentős mértékben megszépítse. Átfogóbb vizsgálat tárgya lehet, hogy hasonló tendenciák Szabó Magda más műveiben is felismerhetők-e, és hogy az ízlés, a társadalmi reflexiók formák sztenderdzicációja valóban összefüggésbe hozható-e az igényes szórakoztató kultúra helyi hagyományaival, valamint a kapitalizmus szélesebb szerkezeteiben kialakuló gazdasági keretfeltételeivel. Írásom ezeket az összefüggéseket hipotézisként tartalmazta.

²¹ Szabó Magda: Színképelemzés, i. k., 4.

WEÖRES SÁNDOR „FALRA MÁSZOTT” FOGKEFÉI, ELHAGYOTT ÍRÁSAI, SZÖVEGVÁLTOZATAI

A Weöres-életműnek nem csupán esztétikai minősége, mennyisége és műfaji sokszínűsége különleges, hanem ezektől elválaszthatatlan nyelvi árnyaltsága, gazdagsága is párját ritkítja. Minden tekintetben a legnagyobb klasszikusokhoz mérhető. A költő anyanyelvjárásának hangtani jellemzőit, kifejezéseit élete végéig őrizte. Miközben a szavakkal kergetözött (*Őszinteség*), nem feledte a Kemenes-vidék ízeit, fordulatait. Erről 1976 tavaszán így vallott: „Sokat utaztam Pekingtől Sanfrancisco-ig, Moszkvától Kairóig; Itáliában egy alkalommal majdnem egy évet, több ízben néhány hónapot töltöttem. De az utazásoknál nagyobb élményem egy magyar faluban töltött gyermekkor és ifjukur, ahol írásaim nyelvi bázisa keletkezett.”¹ Esetenként merített a korai nyelvemlékek és bibliafordítások archaizmusaiból. A *Psyché* megírása előtt alaposan megismerte a nyelvújítás korának szóhasználati, helyesírási, műfaji, stílusbeli jellemzőit. Élt is velük. A *Három veréb hat szemmel* anyaggyűjtésének éveit barátjaival, munkatársaival tüzetesen végigolvasta a régi magyar irodalmat. Tapasztalatait az antológián kívül máshol is kamatoztatta. Ha szüksége volt rá, az utca szóhasználatából, az elcsípett párbeszédekből, az újságokból, a plakátok és feliratok fordulataiból is merített. Néhány esetben még az idegen nyelvűekből is. Egy részüket az ironikus hatáskeltés kedvéért alkalmazta. Lírájában az állandósult kifejezések átvételére, eltorzítására is találunk példákat.

Nem tudom, elkészül-e valaha Weöres költői nyelvének szótára. Ha igen, vajon „csupán” kötetekbe rendezett műveinek anyagát tartalmazza-e, esetleg a később előkerült írásokat is? Lesz-e javított, bővített kiadása az *Elhagyott verseknek*² és a prózai műveknek?³ Mivel bőségesen vannak hiányai, tévesztéseik, a hiteles kép érdekében nagy szükség lenne rájuk.

Az utóbbi években számos – korábban ismeretlen – Weöres-autográfal találkoztam. Az újságokban, folyóiratokban megjelent írásainak egy részét az Arcanum Digitális Tudománytár segítségével összevettem a megjelent kötetek anyagával. Eddig ismeretlen címmódosításokat találtam. Többtucatnyi Weöres-írást, szövegváltozatot adtam közre. Mostani forrásközlésemben a rejtett értékek bemutatásán kívül Weöres költői nyelvének megannyi árnyalatára hívom fel a figyelmet. Esetenként kitérek a kihagyott vagy vázlatban maradt írások poétikai, prozódiai összefüggéseire, a jelentősebb alkotásokkal való kapcsolatukra. Az időrendre csak az egyes tematikai egységeken belül törekedhettem. Példáim a költő csöngői füzeteiből származnak. A 12 dokumentum több száz oldala hozzávetőlegesen másfél évtized verseinek kéziratát őrzi. Ezeket Weöres Sándor édesapja ajándékozta el; magántulajdonban vannak. A bennük található művek nagyobbik része közismert. Megjelent a kor folyóirataiban, bekerült a korai kötetekbe és az *Egybegyűjtött írásokba*. Mellettük szép számmal fordulnak elő ismeretlen alkotások, szövegváltozatok,

¹ Weöres Sándor autográf sorai (Budapest, 1976. március 23.); kiadatlan írás; magántulajdon.

² Weöres Sándor: *Elhagyott versek*, s. a. r. Steinert Ágota, Helikon, 2013.

³ Weöres Sándor: *Egybegyűjtött prózai írások*, s. a. r. Steinert Ágota, Helikon, 2011.

befejezetlen versek, prózai kísérletek is.⁴ Weöres Sándor néhány írása csak évtizedekkel megszületése után látott napvilágot. Egyik-másik korai újság- vagy folyóiratközlése hosszú idő múlva került kötetbe. A *Kulit* már Kosztolányinak is elküldte, de néhány apró változtatással csak a *Merülő Saturnus*ban hozta nyilvánosságra. A *Ha kérdezik, ki vagy, ezt mond*: című verse a *Szivárvány* 1933-as évfolyamában jelent meg.⁵ Bő fél évszázad múlva, 1987-ben lett a *Kútbanéző* nyitánya. A *szedett Föld énekében* további példák is akadnak. Károlyi Amy ezt írta válogatásának utószavában: „Ennek a kötetnek létjogosultsága, hogy versei nem jelentek meg életműkiadásban és javarészt sehol sem. Hogy miért? Nem voltak kéznél, elfelejtődtek, iskolásfüzetekben rejtőztek, ide-oda bejegyezve papírfoszlányokon halványodtak.”⁶

Aligha lehet kétséges, hogy Weöres több lappangó írásával ezután találkoznak majd az olvasók. Szövegközlésében nem ígérhetek ismeretlen remekműveket, meghökkentő alkotásokat, váratlan fordulatokat, szép részleteket azonban igen.

Elsőként azokat a verseket említem, amelyek utazási élményeiből születtek. Közülük a jelentősebbek köteteiben is helyet kaptak, több darabja azonban a folyóiratközlésig sem jutott el. Így például néhány bécsi és bulgáriai emléke sem. Győri diákként hosszabb ausztriai kiránduláson vett részt. Atyai barátjának, Pável Ágostonnak Grazból („1930. VII. 22.”) és Salzkammergut vidékéről („1930. aug. 13.”) küldött képeslapot. *Sankt-Gilgen* című epigrammája a *Hideg van* darabja lett. Nyilván több verset is írt, illetve tervezett. Ezt bizonyítja az *Utínapló-részlet*, amely az *Elhagyott versekben* olvasható. Ebben a Hochkalter látványát és fogadtatásának élményét szembesítette a hazai elmaradottság tapasztalatával, mucsai képzetével. Egyik meghökkentő bécsi emlékét a *Práteri panoráma* négy sorában fogalmazta meg. A vers önálló megjelenéséről nem tudok; a korai kötetekből kimaradt. Később a *Filigránok*-ciklusba került.⁷ Két terjedelmesebb előzménye cím nélkül szerepel vázlatfüzetében. A ceruzával írt első változat azonnali javításaival együtt 11 soros. A szenciókeltő, közönségcsalogató körülményeket ebben még részletesebben írta le.

Egy lyuk a falban. „Nur fűr starke Nirren!”⁸
 <Mi> – ez a fölírás. Én benéztem ott.
 Egy kripta <belseje> <egymásra hányt ko-
 mélye, <koporsók> porsók> nagy
 és lenn: egy ember, nyilván tetszhalott
 volt, mikor, íme, a hús földbe tették,
 s tizenhat koporsót még hegyibe
 s most koporsója födelét kinyomja
 szétnéz, <és rémületet> tükröz
 borzalmat <remeg> a szeme.
 Ó! Irgalom atyja, ne hagyj el.

A füzetben hét oldallal később található változat már tömörebb. Ez a 8 sor is tartalmaz kisebb javításokat; zárlatából hiányzik az *Ágnes asszonyból* kölcsönzött refrén. A német nyelvű feliratot később átigazította, és „Nur für starke Nerven” formában használta.

⁴ Lócsei Péter: Vázlatok, versek, szövegváltozatok Weöres Sándor csöngői füzeteiből, *ItK*, 2021/6, 845–875.

⁵ Weöres Sándor: *Ha kérdezik, ki vagy, ezt mond*: [Így!], *Szivárvány*, 1933/1, 8.

⁶ Weöres Sándor: *A szedett Föld éneke*, Magvető, 1989, 95.

⁷ Weöres nem válogatta be korai köteteibe. Az *Egybegyűjtött írások* 1975-ös harmadik kiadásában szerepeltette.

⁸ A középiskolában németül is tanuló Weöres a fűr szót hosszan, fűr alakban írta le.

Egy lyuk a falban. „Nur fűr starke Nirren!”
 – ez a fölírás <Én> Benéztem ott.
 Egy kripta mélye, nagy, barna koporsók
 és lenn: egy föléledt tetszhalott.
 A koporsója födelét könyökkel
 <kinyomja s három mást emel vele>
 kinyomja és szétnéz rémült <nagy>
 szemekkel.

1936 őszén Bulgáriába látogatott. (Plovdivból szeptember 3-án küldte üdvözlét Szombathelyre.) Balkáni élményeiből származó három verse a *Válaszban* látott napvilágot.⁹ Közös jellemzőjük, hogy astrofikus, rövid alkotások: 14, 6, illetve 16 sorosak. Szerkesztésmódjuk is hasonló. A nyugodt, természeti képekre épülő nyitányt egy-egy fordulattal zárja le. A *Madara* esetében a sziklába faragott vágatató lovas látványát oximoronnal emeli ki: „egyhelyben vágat ezer éve”. Ezzel a művészi alkotásnak az emberi életet túlélő, más dimenziójú hatásáról szól. A felismerés Keats nevezetes ódájából, Rilke szonettjéből már ismerős. Weöres Sándor más írásaiban is találkozunk ezzel a megfogalmazással. A *Tirnovóban* a vizuális élményt úgy sűríti, hogy a 6 mondatból álló versben mindössze 3 igét használ. Névszói állítmányú a zárlat metaforája is: „Bizantin másfa zöld ékszerdobozban”. Egyes szám első személyű megszólalóval csupán a *Plovdiv* utolsó sorában találkozunk: „Nem bámul rájuk senki se, csak én / s az öt hegycsúcs a város közepén”. Mindhárom versben változatos rímtechnikával él. A *Madarában* az ölelkező rímet váltja a keresztrím, illetve a páros rím. A *Tirnovóban* részben ennek fordítottját látjuk. A *Plovdiv* esetében a rímtelen sorokat zárja egy páros rím.

A csöngői füzetben szereplő *Knyazevo* a *Tükkörben* és a *Nyugatmagyarországban* jelent meg. Mindkettőben *Vers Bulgáriából* címen.¹⁰ Weöres nem vette fel köteteteibe; az *Elhagyott versekben* több értelemzavaró elírás gyengíti hatását.¹¹ Ez a korábbiaknál némileg hosszabb vers az első sortól az utolsóig személyes. A csikorgó villamosból kiszálló vallomástevő meséli el a nyüzsgő város zavarba ejtő idegenségét. Itt is kontraszttal találkozunk. Menekülni vágyuk az addig sohasem látott szépségek előtt. Egy erdei úton indul el; a félreért földiszeder otthoni emlékeket idéz föl benne.

A költő vázlatfüzeteiben a bolgár úthoz köthető más kiadatlan írásokat is találtam. Közülük az első témájában és költői megoldásaiban egyaránt az említettek közeli rokona. A táj bemutatásának ismerős trópusai mellett ebben is feltűnik az ellentétező szerkesztésmód (lent – fönt; csönd – felcsöng). Szinte neutrális a megszólalás: egyedül az utunk szó birtokos személyjele köthető a lírai énhez. A tegező figyelmeztetés (hallga) is személytelennek, általánosnak tekinthető. A vers témája, a természetélmény megfogalmazásának néhány kulcskifejezése (a „vándor”, a „Lent, fönt / nincs semmi hang, / lomb közt bujkál a csönd”) könnyen idézi fel az olvasóban Goethe nevezetes dalát.

⁹ Weöres Sándor: Képek Bulgáriából, *Válasz*, 1937/9, 153–154. Kötetben először az *Egybegyűjtött írások* első kiadásában olvasható. A csöngői vázlatfüzetében eltérő sorrendben, részben más címmel szerepel a ciklus: *Bulgária* (1936 okt. – nov.) 1.) *A madarai lovas*; 2.) *Aladzsa Monasztír*; 3.) *Bolgár tánc*; 4.) *Tirnovó*; 5.) *Plovdiv, folyópart*. A *Knyazevo* című vers mellé odaírta, hogy kihagyandó, és hogy a *Tükkörben* jelent meg. A füzetekben máskor is gyakran feljegyezte a versek publikálásának idejét és helyét.

¹⁰ Weöres Sándor: *Vers Bulgáriából*, *Tükkör*, 1938/2, 132.; *Nyugatmagyarország*, 1938. febr. 28., 2.

¹¹ Weöres Sándor: *Vers Bulgáriából*, *Elhagyott versek*, 254.

Aladzsa Monasztir

Fényködbe fűröszi Dobrudzsa fehér
távoli mész-szikláit a halvány
tengeri tér.
Lomb-baldachin alján
utunk kanyarogva fölfele fut,
a vándor a hegy peremére jut.
Apró monostor lapul ott egyedül,
meszelt fala a sziklába merül.
Lent, fönt
nincs semmi hang,
lomb közt bujkál a csönd
és hallgat a dúlt szakadékok alja.
De hallga!
fölcsőng a kis harang.

*

Weöresre gondolva elsők között nem a ballada műfaja jut eszünkbe. Jó néhány kísérlete mindenképpen figyelmet érdemel. Ott van rögtön a korai *Trilógia* (*Ballada két testvéréről; Ballada három falevélről; Ballada a fekete rétről*). 1935-ben született a *Paraszt-ballada* (*Paraszt-ballada*). Az Arany tiszteletére írt *Negyedik szimfónia* második tétele is az. A *hallgatás tornyá-*nak megjelenése után született a *Népballada-foszlány*. 1979-ből való három műve, a *Tiroli ballada*, az *Asszony-ballada* és a *Vásári népballada*. Az *Elhagyott versekben* olvasható az 1928-as *Lemminkäinen* című balladatöredék és a szintén korai *Folyami ballada*. A műveinek keresztmetszetét jelentő válogatásban 10 balladát adott közre: *Hajnal a Holdban; A föld meggyalázása; Az óriásnőstény; Zimzizim; Altwiien ábránd; Varázs-virágok; A lány és támadója; Át a vízen; Öreganyó dűnnyögése; Liba pék*.¹²

A csöngői füzetekben több hasonló próbálkozás fordul elő.¹³ Egy részük még azonosításra és kiadásra vár. Akad közöttük klasszikusnak mondható ballada, románc és népköltészeti parafrázis is. A legkorábbiak közé tartozik a következő cím nélküli, sok javítást tartalmazó vers.

Volt egyszer három kis szegény
tekergő senki gyermeke.
Meséjükből <arcon legyez> arcodhoz ér
a De-profundis mély lehe.

<A De-profundis mély lehen>
<szállt a hírükkel a mese.>
<Kis éhes-szomjas szenvedők,>
<álmodtak ételt és italt,>
<végre nagy vízhez értek ők,>
<fövényvel csillogott a part,>
<ahol fövényes volt a part.>

¹² Weöres Sándor: *111 vers*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

¹³ Közülük az *Agyonlőtték a cigányt* című balladát közöltem. Lőcsei, i. m., 863.

<Kis éhes-szomjas szenvedők>
<Kis szomjas, éhes szenvedők,>
<italt és ételt álmodók,>
<Álmodtak ételt és italt.>
<kiket éh-szomj félholtra mart ->
<Kis szomjas, éhes szenvedők>
<álmot>

Kis éhes, szomjas szenvedők,
álmodtak ételt és italt –
<végre> a tengerhez vetődtek ők,
fövényel ragyogott a part.

<És szólt a tenger: – Itt van, itt,>
<hol nem lesz több éh-szomjatok,>
Dalolt a tenger: – Hallihó,
itt nem lesz már éh-szomjatok,
<enni-való, inni-való>
<vár itt: a gazda én vagyok!>
tiétek mind-mind: ennyi jó...!
Vigan! A gazda én vagyok.

*

A következő balladát minden bizonnyal 1935-ben írta Weöres. Közvetlen közelében olyan versek, variánsok kéziratai találhatóak, amelyek ez idő tájt láttak napvilágot a *Nyugatban* (*Estharang; Képeslap Klárának; Nordkapp; Gyermekdal*). Előtte a *Shakespeare és Velazquez szelleméhez* című szonett javított változata olvasható. Ez a *Szép Szó* első számában jelent meg 1936-ban.

A vers a *Kalevalából* és részben a magyar népköltészetből ismerős gondolatpárhuzamra épül. A szabályos szótagszámú szakaszokban a vallomástevő üdvözlő szavai után sanyarú sorsát ecseteli. Jókívánságait követően felidézi közös múltjukat. A keretes szerkezetben végül föltűnik a segítségkérés is. Az allegorikus verset Weöres alig rejtett panaszaként, szerelmi vallomásaként is olvashatjuk.

Galamb-ballada

– Finnországhoz – (jún. 4.)

Adjisten szerencsét, én édes nővérem,
Ezer-Tó honában szép fehér galambom.
Eljöttem, fivéred távoli országból,
örvösgalamb vagyok szóke Tisza mellől.

Hegy fölött, víz fölött szálltam én tehozzád,
zöld ágat se hoztam, csak egy csókot hoztam,
tépett a két szárnyam, véres a két lábam,
hej, sokat röptültem, míg hozzád jutottam,

Toll-bélű fészkedet Ukkon atyánk <fogja> védje,
minden fiókádat melegével fujja,

minden fiókádat melegével fujja,
<áldással tetőzze, keze közé fogja.>
keze közé fogja, áldással tetőzze.
Hej, bitang a dolgom, ocsu az ételem,
íjjas kerget engem, csapda leskel engem,
szerteszört fészkekben szél-fiókák kelnek,
nincs ott senkim nékem, siralom a sorsom.

Emlékszel anyánkra, boldog nevelőnkre:
ős mesék dajkálva himbálják <karjukat> lombjukat,
ős mesék dajkálva himbálják lombjukat,
suhogó, sötétlő, bűvös derekukat.

De messzire estünk, egymástól elvesztünk,
toll-bélű fészkedet Ukkon atyánk óvja,
tépett a két szárnyam, véres a két lábam,
eljöttem tehozzád egy gyógyító csókra.

(Első szak újra.)

A vers témája és tartalma alapján is szoros kapcsolatban van a *Protestáns Szemlében* 1935 őszén megjelent finn–magyar testvériségről szóló *Balladával*.¹⁴ A tépett szárnyú örvösgalamb mindkettőben panaszt és vallomást fogalmaz meg az Ezer-tó honában élő fehér társának. Sorsközösségükről, veszélyeztetett helyzetükről is hasonló képekben, sorokban értesülünk. A körülmények bemutatása, a prozódiai, szerkesztési különbségek mégis két önálló művet eredményeznek. A legfeltűnőbb eltérés, hogy csak a *Galamb-balladában* találkozzunk szabályos, kötött strófákkal, és csak abban fordul elő következetesen a személyes megszólalás. A folyóiratban közölt *Ballada* egy tömbből áll. Sorai 3, 6 és 12 szótagosak. A leíró, narratív részeket váltják a személyes üdvözlés és panasz szólamai. Nyilvánvalóan nem nevezhetők szövegváltozatnak.

*

A csöngői füzetben található az említett balkáni utazás másik hozadéka, a *Bolgár ballada*, amelynek eredeti címe *Rucsinica* volt. Ez – a szövegösszefüggés alapján – néptánc, illetve hozzá kapcsolódó zenei kifejezés; pontos jelentését nem találtam. Feltárára vár, hogy eredeti alkotás, fordítási kísérlet, esetleg szabad átirat-e. Weöres kéziratai között két változatban maradt fenn. A hely- és időmegjelölést nélkülöző szakaszok párbeszédet sem tartalmaznak. Jókedvből átszapó szerelmi tragédiát idéznek föl. A munka után táncban kimelegedő leányok a malom udvarából hűsölni indulnak a patakhoz. A folytatásban szerepelnek az enigmatikus részek. Azt könnyű elképzelni, hogy a leskelődő legények elkapják kiszemeltjeiket. A leányrablás erotikus utalása nem megy tovább a visításnál (védekezésnél). Ezt a költő rögtön javította lármára. Aztán ezt is kihagyta, és a feltételezhető dulakodás következményeként az ifjak vizes dolmányát említette. Talányos, hogy az egyetlen névvel nevezett szereplőnek, Krisztónak miért nem jut leány. Ki lett volna a választottja? Milyen visszautasításban részesült? Ezt a folytatási lehetőséget Weöres rögtön kihúzta, a legény történetét törölte. Alighanem a könnyen elkapható, lépre csalható lány kárvallása (csalódása? ártatlanságának elvesztése? megesettsége?), önpusztítása érintette

¹⁴ Weöres Sándor: *Ballada – Magyarországnak Finnország iránti szeretetéről és a két testvérnép sok nyomorúságáról* –, *Protestáns Szemle*, 1935/11, 528.

meg inkább. A zárlatban ezt sűrítette. A végleges változathól kimaradt Krisztó kudarca. A módosított című, rövidített történetben már csupán a leány tragédiájával találkozunk.

Bolgár tánc

Kering a csikorgó vitorla,
estig van munka a malomba.
Este-tájt
rucsinica,
este-tájt
rucsinica
járja kinn az udvarba.

Tánc után a lányok szaladva
hűtőzni térnek a patakra.
Csillogó
a bokájuk,
csillogó
a bokájuk,
kilátszik a lábszárak.

Amint a patakból kilépnek,
elkapják őket a legények.
A legény
majd megjárja,
a legény
majd megjárja,
vizes lesz a dolmánya.

Olykor meg a lány is megjárja,
elfekszik az erdőn bújába:
olvasó
két kezében,
olvasó
két kezében,
hosszu kés a mellében.

*

A groteszk világlátás sok korai Weöres-mű jellemzője. Az *Egybegyűjtött költemények*ből a *Diáknoteszt*, a *Filigránok* darabjait és a *Suite burlesque-et*, a *Disszonanciát*, a *Groteszket* említtem. Címként az *Elhagyott versek*ben is többször föltűnik, de nem csupán ezekben érhető tetten.¹⁵ A most bemutatandó írások egészében vagy részleteiben szintén meghatározó ez a szemlélet. Feltételezem, hogy zavarba hozó, olykor önellentmondó vagy túlságosan triviális megoldásaik miatt nem fejezte be, nem adta ki őket.

A tanító jellegű írások, próféciák jelentős részének – legyenek azok szakrális szövegek, filozófiai művek vagy lírai alkotások – közös jellemzője, hogy a megszólaló azonosítja önmagát. Megnevezi, hogy milyen okból, milyen felismerésnek köszönhetően vagy kinek

¹⁵ Groteszk („Kinn a pusztán...”), *Elhagyott versek*, 128.; Groteszk („A torkom kifulladt és bedagadt”), uo., 141.); Groteszk („Remeg az ajka”), uo., 143.

a sugallatára hirdet ígét. Megfogalmazza fellépésének okát és célját. Minősíti azt a közeget, amelyhez szólni kíván. Ebben a tekintetben semleges, hogy figyelmeztet vagy jó hírt hoz. A jövőkép mellett gyakran a kételkedőknek, a szavára nem hallgatóknak a sorsát is előlegezi. Ezeket a jellemzőket az evangélistáknál ugyanúgy megfigyelhetjük, mint Nietzsche *Zarathustrájában* vagy József Attila korai művében, a *Tanításokban*.

A *teljesség felé* című opust sokgyökerű írásnak tartom. Magyar és világirodalmi rokonai bőségesen akadnak; Weöres Sándor korábbi próbálkozásaiiban is találhatunk rokonítható példákat. Ilyen távoli előzmény az a cím nélküli gondolatrítmus, amelyet alighanem 1931–1932-ben fogalmazott meg. Az időbeli azonosítást az segíti, hogy környezetében található néhány Werfel-fordítása (*Magány; Naplemente; Szemek találkozásai; A fejsze hangja*). Ezekről az átültetési kísérletekről 1931 telén számolt be Kosztolányinak.¹⁶ Itt olvasható a *Ha kérdezik, ki vagy, ezt mondd:* című verse; utána a *Kutya* számos változatát, alakulását követhetjük nyomon.

A lendületes, meggyőző szándékú hitvallásban az eredeti, hatásos képek és az avantgárd modorosságok úgy keverednek, hogy az egészet akár paródiaként is olvashatjuk. Némelyik fordulata akkor is ilyen benyomást kelt, ha nem annak szánta őket. Többek között a tejfakasztásról, a csillagokból növesztett szarvról, a fekete alsóruháról és az agyba szúrt tojócőről gondolom ezt.

Beszélek azokhoz, akiknek három fülük van, ezek hallgassák az én hangomat.

Mert vannak emberek, akik hencegnek harmadik fülükkel, pedig egy sincs nekik, csak két porcogós hús a halánték alatt,

hallják vele a fák zizegését, de <föl> a hangok magját ők föl nem törhetik, így hát semmit sem hallanak.

Akiknek három fülük van, azok ráfésülük harmadikra a selymes időt, hogy senki se lássa, <hogyan különb is létezik>.

Lángból és jégből van fonva a szívük ezeknek, de úgy, hogy láng is és jég is sér tetlen marad.

<Ugy ég az idő a homlokukon, mint a>

Beszélek azokhoz, akik nem a szót hallják szavamból, hanem azt, ami több annál, hogysen magába zárhassa a szót.

Csillagokból fogok szarvat növesztetni ezeknek, mellükből tejet fakasztok, édeset és keserűt, fehérét és feketét, hogy hasonlatosak legyenek önmagukhoz, akit elgondolni se tudnak, akihez <imádkozni> csak imádkozni mernek, nem tudva, <hogyonmaguktól kérik lényük egészét saj> hogy önmaguktól kérik sajátmagukat.

Mint egyik tükörről másikra a fény, folyton finomúlva, úgy fog a szemükből minden szemekre hullni szét az én tekintetem.

Ne kérdezzétek, hogy én ki vagyok, vele fordulok a Földdel, fekete az én kabátom, de a fehérnél nem feketébb, <feketébb> fekete az alsóruh> fehér az alsóruhám, de a feketénél nem fehérebb,

túl a világosságon és a sötéten, kettős bilincseteken, <Boldog ez az ember, akinek agyába szúrtam tojócövemet.>

A távollevők üdvözlete a belsőszembemben.

Boldog ez az ember, akinek agyába szúrtam a tojócövemet.

Ne kérdezzétek, hogy én ki vagyok, kürtöse annak, akit ti vártok,

nagy a kicsinyek között és kicsiny a nagyok között, de nem kisebb a nagynál és nem nagyobb a kicsinél, túl nagyságon és kicsiségen, kettős bilincseteken.

¹⁶ Weöres Sándor Kosztolányi Dezsőnek, „Csöngő, 1931. dec. 19.” Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek*, szerkesztette: Bata Imre és Nemeskéri Erika, Pesti Szalon – Marfa Mediterrán, 1998, I. 157. (A továbbiakban: WSLev)

Akit ti vártok, az immár közeledőt, annak a névjegye vagyok,
becsúsztat engem a te szobádba hosszukás ajtóhasadákon.
Közeledések könyve ez, csorduló poharak könyve.

*

A tehetetlenség, a hiábavalóság élménye önmegszólító formában tűnik föl a *Kereplő*ben. A dátum nélküli kiadatlan vers a korai természethez tartozik. A vázlatfüzetben többek között a *Kicsinyesek* (végső változatában: *Nagyfejűek*), a *Vénasszony tükre* (később: *Szubjektív vers*), a *Haláltánc-ének* szövegváltozata, továbbá a *Kutya*, a *Macska* és a *Disznó* található környezetében. Formai érdekessége, hogy kisbetűs kezdése azt sugallja, a monológ nem előzmények nélküli. Mintha a szerző a befogadóra bízna, hogyan jutott el idáig, miben csalódott, milyen élettapasztalatok birtokában foglalja össze világképét. A páros rímű, jambikus sorokban fokozódó indulattal fejezi ki az értelmetlenséget. Az előző íráshoz hasonlóan ebben is föltűnnek a szélsőséges ellentétek és a gradációk: hallgatagság – fecsegés – locsogás – rikácsolás – ordítás; illetve: aktivitás – kivonulás; harc és a kilátástalan küzdelem feladása. Bár hiányzik a lezáró írásjel, a húszsoros monológ mégsem tűnik befejezetlennek.

Kereplő

légy hallgatag légy hallgatag
mint beragasztott nagy valag
a csöndre súllyal nehezülj
lélek-barlang mélyére ülj
– nem: másként öld meg magadat
locsogj csak össze sok vadat
sokfélét értelmetlenül
rikácsolj bús-szünetlenül
ordítsd hülyévé magadat
tenyérrel csapkodj bogarat
mint döglődő pók hadonássz
mint fogkefe a falra mássz
a butaság völgyön-hegyen
teneked sziklavár legyen
üres légy mint a hab a hab
s így okosaknál okosabb
tedd jégszekrénybe lelkedet
ne légy már kép csak képeret
a semmivel harcolj csatázz
légy élő mint a hullaház

Ehhez az íráshoz kerestem kapaszkodót, amikor rátaláltam Büky László tanulmányára a *Tiszatáj*-ban.¹⁷ Ő „*A falramászott fogkefe*” mintájára című, 1980-as vers kapcsán úgy vélekedett, hogy az idézőjeles frazéma minden bizonnyal a XX. század első negyedében született. Feltételezése szerint a fővárosi társalgási nyelvből vált közhellyé. Egy ideig divatozott, aztán kikopott a használatból.

A múlt századelő sajtójában újabb nyomokra leltem. Ezek közelebb vittek a megfejtéséhez. A *Félegyházi Közlöny* melléklete már 1910-ben közölt egy olyan humoreszket,

¹⁷ Büky László: „Falra mászott fogkefe: egy Weöres-verscím nyomában”, *Tiszatáj*, 2008/10, 84–85.

amelyben előfordult ez az állandósult kifejezés. Újságírók sorolják ötleteiket egy krajcáros lap ünnepi különszámába: Adyt gúnyoló versike ugyanúgy akad közöttük, mint vezércikk és alkalmi interjú. A beszélő nevű Furkós *A falramászott fogkefe* című történetét ajánlja fel.¹⁸ Petschauer Attila (1904–1943) vívóbajnok egy interjúbán idézte fel iskolai tréfáját: „Ötödikes voltam s a Bánk bánt magyarázta a tanár unalmasan. Majd elaludt mindenki. Mire én, aki mondom a legvásottabb kölyök voltam így kiáltottam fel: Tanár úr, olvasta a falramászott fogkefét?”¹⁹ Ebből egyértelmű, hogy a diák valamilyen közismert nyomtatott forrásra hivatkozott. A *Kis Újság* melléklete egy megnevezés nélküli külföldi regényből idézte a következő fordulatot: „... megátkozta ezután Eustache halvaszületett nagyamáját is, majd pajzán józansággal emlegetni kezdte a falramászott fogkefét s a vízbefulladt mosogató rongyot”.²⁰ A *Nép* című kiadvány egyik olvasója szerint az állandósult szókapcsolat eredetileg egy ponyvaregény címében fordult elő „A halvaszületett nagyanya avagy a falramászott fogkefe” formában.²¹ Weöres előtt már Szabó Lőrinc is használta a frazémát. A kortárs líra szélsőséges avantgárd jelenségeit, stílusficamait minősítette vele.²²

Hasonló képpel (igaz, nem fogkefeként, hanem fogkrémként) szelídebb formában egy Kozocsa Sándornak szánt humoros Weöres-dedikációban is találkozunk. Az 1946-os kiadású *Elysium*ba ezt írta:

A fogpaszta
falra kenve
jó, s az elme
fölkasztva.

Ezt Mallarmé
modorában
éj sodrában
énekelné

Kozocsának
egy szonettben
s szeretetben

mint már jámbor
nagyatyának
Weöres Sándor. 1946. szept. 12.²³

*

A képtelenségek egész csapatát sorakoztatta a függőlegesen áthúzott *Irka-firka* című versében. Közvetlen környezetében részben kiadatlan korai írások, részben az *Elhagyott versekben* szereplő zsengek találhatók. Jelentős részük variáns. Néhányat említek közülük;

¹⁸ „Pinty-úrfi”: Karácsony a szerkesztőségben, *Félegyházi Közlöny Karácsonyi melléklete*, 1910. dec. 25. (I. évf. 52.), 4.

¹⁹ Petschauer az új magyar vívóbajnok, *Vágóhíd*, Kolozsvár; 1926. VII. 18., 18. (Átvétel a *Pesti Futárból*)

²⁰ *Mátyás Diák*, a *Kis Újság* melléklete, 1927. április 30., 1.

²¹ Olvasói levél, *A Nép*, 1925. augusztus 11., 8.

²² Szabó Lőrinc: Divatok az irodalom körül, *Az Est Hármaskönyve* I. 1929, 107.

²³ Vértessy Miklós: A Kozocsa-múzeum, *Budapest*, 1981/8, 17.

zárójelben végleges címük olvasható: *Sziluett (Halotti maszk)*; *Csimpolya, doromb (Egy vers halála)*; *Pálya* (a *Trilógia* III. részének változata). Az eddig kiadatlan vers minden bizonnyal 1931–32-ben születhetett.

Irka-firka

Tudom hogy így kell?

- 1.) ágyuval lőni szunyogokra
<csörgővel várni madarakra>
- 2.) csuzlival bálnára vadászni
- 3.) harangszóval versenyt füttyülni
- 4.) csillagért menni <uborkaszatyorral>
<malaclopóval>
háncs-szatyorral
- 5.) gipsz-Vénuszokat puhogatni
tudom hogy így kell
hogy semmi se lehessen elég
mert egyszer mégis minden elég lesz
betelik gyomrom, ágyékom, szemem
elégedett vágytalansággal,
mikor nem kell már 5-4-3-2-1 sor
<csörgővel várni madarakra>
<harangszóval versenyt füttyülni>
<csillagért menni malaclopóval>
<gipsz-Vénuszokat puhogatni>
és <majd> egy éjjel majd
<mint egy bálna> akár egy mesebeli sárkány
<elnyel> hamm! bekap a ravatalom.

A verset indító képekben átformált frazéma ugyanúgy előfordul, mint a költő által alkotott ellentmondás. Mintha Villon balladáinak (*Apró képek balladája, Kiforgatott igazságok, Ellentétek*) ötvözetét olvasnánk. A rokonság érzése csak a nyitó kontrasztokra érvényes. Az öttételes felsorolás a hiábavalóságok, a felesleges, elhibázott cselekvések kifejezésére alkalmas. A keretbe foglalt rész után megváltozik a szerkesztésmód és a hangnem. Értelmet nyer az előző értelmetlenség. A mű szimmetriatengelye után minden visszatükröződik. Ha felismerem a habzsolás, a szükségesen túli birtoklás fölösleges voltát, egész gondolkodásmódom, lényem alakul át. Gyomrom, ágyékom, szemem betelése után másként tekintek a világra és önmagamra. Nem lesz szükségem az említett nevetséges tételekre. Az egyes szám első személyben kifejezett felismerés közeli rokona azoknak a gondolatoknak, amelyeket Weöres *A teljesség felé* és az *Én, a határtalan szellem* egyes részeiben megfogalmazott.

Külön tanulmányt érdemelne, hogy a költőnek milyen írásai vannak a halálról. (A kérdéskör töredékét, néhány betegséggel kapcsolatos versét érintem majd.) Már a korai verseknek is egész sorát lehetne említeni, amelyekben a kikerülhetetlen elmúlás, a megváltó vagy a rettegett halál tűnik föl. Az *Irka-firka* zárlatában ironikus képet használ. Nem szól az esetleges nehézségről, a hozzá vezető útról.

*

Weöres Sándornak változatos megformálása, eltérő terjedelmű és hatású versei vannak a Holdról. Némelyiknek a címében is szerepel, más esetekben rejtettebben tűnik föl. Olyik-

ban hatásos trópusként marad emlékezetes („s a Hold kezemnél ült az almafán”; „Most szobrász Hold kel a tájra”; „fönn a telehold viasz-tava ég”). Akad közöttük négysoros epigramma és tíz szakaszból álló szerenád. Az egyikben tegező formában szólítja meg, a másokban leíró módon, harmadik személyben beszél róla. Többségük, például a *Hold*; *A Holdhoz*; a *Hajnal a Holdban*; a *Hold tengere*; a *Hold és tanya*; a *Rongyszőnyeg* 93. darabja, a *Táncol a Hold*; a *Halottak Holdja* és a *Luna* köteteiben is szerepel. A *Millió Hold éjszakája*; a *Kobold-szerenád* és az önálló cím nélküli [*Feszes Hold*] az *Elhagyott versekben* olvasható. Továbbiak maradtak kéziratban. Kiadásukra várnak.

Csöngői füzetében a *Részeg Hold* javítás nélküli sorai fölé zárójelben megjegyezte: régi vers. Nem találtam utalást arra, hogy a korábbi változatot mikor írta. Ha volt ilyen fogalmazványa, talán egy lappangó füzetben maradt. Vajon miért másolta le újra? Tovább akarta csiszolni? Az esetleges módosításra az általam megismert korpuszban nem kerített sort. Környezetében 1935-ben írt művek vannak: többek között a *Nyugatban* közölt *Levél Füst Milánnak* és a *Magyar Minervában* szereplő *De profundis*.²⁴ Utána az *Ének a teremtésről* és a *Dunántúli képek* darabjai következnek.

Részeg Hold

A Hold berugott,
törkölyt ivott,
az égi kan megbokrosodott.
Nekiront a toronynak
az eszeveszett!
csókolja! marja!
sárgás-zöld agyarral hántja a meszet!
Fű-fa lesett,
kutya vonított, kígyó sziszegett,
hogy az égi kan megrészegedett,
hogy a Hold berugott,
megtántorodott,
a templom mögött a gyöpre bukott.
Sírkő remegett,
kereszt recsegett,
hogy a nász megesett!
És a fehér-vállu torony
zokogva ütötte az éjfelet.

Ez a vers több szempontból is talányos, sőt mehökkentő. A Hold az irodalomban rendszerint feminin tulajdonságok kifejezője, a nő szimbóluma. A megszemélyesített égitestnek ilyen ittas, támadó, maskulin változatával sem Weöresnél, sem másnál nem találkoztam. Zavarba hozhatja az olvasót a nász elszenvédője is. A torony inkább fallikus jelkép lehetne.

*

Weöres Sándor leveleiben és későbbi interjúiban is többször szólt gyermekkori, diákkori betegségeiről. A hozzá közelebb állóknak kertelés nélkül vallotta be tüdőbaját, neuraszténiáját, egyik-másik urológiai vagy nemi nyavalyáját. Pável Ágostonnak 1931 őszén így számolt be állapotáról: „Sokat betegeskedek, nem-régen influenzával, torokgyulladással

²⁴ Weöres Sándor: *De profundis, Magyar Minerva*, 1935/4, 102. (A vers nem azonos a *Diáriumban* később megjelent *De profundis* című alkotással.)

és a már említett tüdőcsúcshuruttal körítve értem el a láz-maximumot, most pedig szúr a hátam.”²⁵ Ugyanennek az időszaknak a termése az a „regülő-ének”, amelyet lázbetegen, szinte öntudatlanul édesanyjának diktált le, és Székely Lászlóval osztott meg.²⁶

1933 tavaszán írhatta *Kórházban* című versét, amelyben hosszan tartó szenvedését panasolta.²⁷ Minden tagja fáj, egyedüli vigasza, hogy a virrasztás közben látja az éjszaka csillagait. Ötszakaszos versét a reménykedés hajnali képével zárta:

Aztán megindul az ablakom alatt
a nagybőjt-havi szürke virradat
s kifejti éjükből a házakat.

Fizikai fájdalomának expresszív képeit évekkel később *Betegágyban* című versében árnyalta tovább.²⁸ Több képét, néhány sorát betű szerint vette át. Testi kiszolgáltatottságát, gyötrelmét a rá nehezedő „vak közöny” tette még nyomasztóbbá.

1934–35 fordulóján Vas Istvánnak és Takáts Gyulának is beszámolt kóros soványságáról és neuraszténiájának szombathelyi kezeléséről.²⁹ Állapotáról prózából versbe hajló, ismétlődésre és ellentétre épülő mondataiban vallott. Nem fizikai bajairól beszélt, hanem csöngői környezetének hiányáról. Írásában a szobák steril hangulatot árasztó fehérségét a megszemélyesített fények ellenpontozzák. Világlátására, hangulatára jellemző módon ezek sem lágyak, hanem túskeként szúrnak. Elhagyatottságát – érzékelhetően – a hidegnek ábrázolt nővérek sem oldhatják.

Kórház

Most a kórházban élek. Neuraszténia. Bróm, arsotonin. Hova tették fejem fölül a falusi csillagokat, és ablakom alól hova lettek az egyforma <dombok> alacsony dombok, mik egyenletes redőkben siettek a folyó felé? Most a kórházban élek, ahol minden fehér. De este sok-sok ablakban kigyullad a villany és homoksárga fénytűskék szurkálják keresztül-kasul az udvart. Kedvesen-csúnya, nyirkoskezü apácák macska-léptekkel járnak körülöttem, testük kemény mint a cserebogár és lelkük oly gyermeketegen jó és gonosz, akár az Isten.

(1934 dec.)

*

A következő vallomásban is találunk utalást a betegségre és ellenszerére. Weöres a cím mellé feljegyezte: régi vers kurtitása. Nincs tudomásom arról, hogy az ismeretlen hosszabb változat mennyivel korábban született. Az általam közölt, véglegesnek tűnő szöveg környezetében 1935-ös, illetve akkor megjelent versek sorakoznak (*Plein air; Disznóetetés; Koratavas; A boldogságról; Tavasz dal*).

²⁵ Weöres Sándor Pável Ágostonnak, Csöngé; 1931. október 20. WSLV, I. 34.

²⁶ Weöres Sándor: Celli-Szűz-Márja (regülő-ének) [így!] In: Lőcsei Péter: *Szombathelyi emlékpohár*, Vasi Szemle könyvek, Szombathely, 2007, 89–92. A vers egyetlen Weöres-kötetben, így az *Elhagyott versekben* sem szerepel.

²⁷ Weöres Sándor: *A sebzett föld éneke*, Magvető, 1989, 78.

²⁸ Weöres Sándor: *Betegágyban, Válasz*, 1936/9, 476. Az *Elhagyott versekben* eltérő tagolású változata szerepel a 247. oldalon.

²⁹ Weöres Sándor Vas Istvánnak, 1934. nov. 16. WSLV, II. 45.; Weöres Sándor Takáts Gyulának; 1935. jan. 7. WSLV, II. 84.

Magamról

Mikor kisgyermek voltam én,
pajtásom Nietzsche, Goethe volt.
Most fáradt vagyok, koravén
és fagyos-sápadt, mint a Hold.

A brómon kívül semmi sincs,
mi élni még segítene.
A szajhán kívül senki sincs,
ki csókkal melegítene.

A koraérett Weöresről köztudomású, hogy gyermekként klasszikusokat is olvasott. A család kötetein kívül rendelkezésre állt Hutter Zsigmond csöngői evangélikus lelkész könyvtára. Az nyilván költői túlzás, hogy már ekkor pajtásként ismerte volna az említett költőt és filozófust, de arra több jel mutat, hogy a közelebbi ismerkedés nem késett sokáig. Társalanságáról, mérsékelt viszonozott szerelmeiről is tudomásunk van. Néhány alkalmi, fizetett kapcsolatáról leveleiben is beszámolt. Babitsot meglepő (és polgárpukkasztó) módon tájékoztatta szüzességének elvesztéséről.³⁰ Pálffy István elől a vásárolt viszonyok kellemetlen következményeit sem titkolta.³¹

Korábbi súlyos betegségei az egyetemi tanulmányok idején újabb bajokkal szaporodtak. Édesanyjának 1935. december 22-én számolt be arról, hogy átköltözött az Ágoston utca 5. számú házba, ahol már lakott korábban. Egészségének romlása miatt kollokválását el kellett halasztania. Egyelőre orvosa sem tudta megmondani, mire számítson. Állapotát így jellemezte: „Fájdalmam a betegségtől majdnem semmi se volt, a kezelés viszont annál fájdalmasabb, de azért birom majdnem minden baj nélkül; annyiból jó is ez a defektus, hogy legalább hozzáédzódöm jobban a fájdalomhoz. [...] Mostanában majdnem egész nap fekszem, 1-kor kelek, 1/2 3 tájban elmegyek az orvoshoz, 5-kor újra lefekszem. Szóval teljesen nyugalmasan élek.”³²

Amikor aggódó édesanyja meglátogatta, azt üzenté férjének, hogy gyermekük veséjére szerencsére nem terjedt át a fertőzés. Az urológiai kezelés miatt hosszabb ideig maradt a mellette: „Cinának egész nap fekdnie kell, csak éppen kezelésre jár el naponta, aztán megint lefekszik”. A levél alján a lábadozó fiú sorai olvashatók: „Kedves Apa, nagyon köszönöm a Pécsre-továbbított pénzt és leveleket. – Sajnos, még semmi ujságot sem írhatok; bajom nem akar egyelőre kicsit se javulni, pedig már lassan kéthónap óta leszek benne. Még további három hónapi betegségre számíthatok.”³³

Az elhúzódó gyengélkedés szorongató élménye a következő cím nélküli töredékében olvasható. A szövegekéből, a betűk formálásából és a különböző árnyalatú tintákból arra következtettek, hogy több részletben írta. Környezetében többek között az *Újszövetségi*

³⁰ Weöres Sándor Babits Mihálynak, 1933. szept. 22. WSLev, I. 197.

³¹ Weöres Sándor Pálffy Istvánnak, „933. V. 9.” *Vasi Szemle*, 2018/3, 287.; 1936. máj. 6., uo., 299.

³² Weöres Sándor autográf levele édesanyjának; 1935. dec. 22. Címzése: Nagyságos Weöres Sándorné urnőnek Csöngé Vas megye; feladó: Weöres Sándor, Pécs, Ágoston u. 5. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, A Weöres család levéltára 1650–1955 (ifj. Weöres Sándor levelei) XIII-43.

³³ Ceruzával írt levél; Címzése: Nagyságos Weöres Sándor földbirtokos Urnak. Csöngé. Vas m. (piros ceruzával: Érk 36 II./9.) P.b.: Pécs 936, feb. 8; Csöngé, 936. feb. 9. Feladó: Weöres Sándorné, Pécs. Ágoston u. 5. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, A Weöres család levéltára 1650–1955 (ifj. Weöres Sándor levelei) XIII-43.

apokrif levél; az *Esti vendég* és a *Fű, fa, füst* fogalmazványai, javításai, tisztázatai találhatóak. Mellettük a költőre jellemző rajzok, íráspróbák, térképek, táblázatok egész sora.

Tudom s érzem helyzetemet a térben:
hazám, a Föld, egy város, egy szoba,

Csúf ősz ez. És csak fekszem elveszetten.

Mióta már...? csak fekszem, egyre fekszem.
Agyamra fél-ébredlét nehezült,
erőm <tompa> tompult. Az életből kiestem.
Mi az, mit kinn az új nap kínja szült?
pár paplan a világom, a keresztem,
ennyit tudok. Mi lenn volt, fölkerült,
mi fönn volt, széjjelmállott, elvetélt,
számban érzem saját epém ízét.

Szemközt egy szürkeség áll szakadatlan –
a borus ég vagy csak egy szürke fal?
Egy szoba, egy ablak a birodalmam
és földült ágyam, tán a ravatal.

Nem néz be fény. Szemközt egy szürkeség:
egy tűzfal. Velném, hogy a nedves ég.

A következő füzetben a töredék kiegészült, és alaposan átalakult. A vers tisztázata mellett a megírás pontos ideje is olvasható. Címe nem csupán az ébredlét és az álom elválasztó vonalára, sokkal inkább az élet és a halál határhelyzetére vonatkozik.

A küszöbön (1936 okt.)

Ősz van. Beteg vagyok, régóta fekszem.
Agyamra fél-ébredlét nehezült,
erőm tompult, az életből kiestem.
Mi az, mit kinn az új nap kínja szült?
E léthez köt még egy szál s nem eresztem,
ennyit tudok. Mi lenn volt, fölkerült,
mi fönn volt, mind elbomlott szertesét,
számban érzem saját epém ízét.

Érzem s tudom a helyzetem a térben:
helyem a Föld csillag, Pécs városa
s a szállodában, szobák sűrűjében
egy félhomályos, fűtetlen szoba,
egy ágy, hol fölméretlen, elvetélten
cseréli egymást perceim sora.
Gyér fény dereng. Szemközt egy szürkeség:
egy tűzfal. Hinném, hogy a nedves ég.

Ottkinn napok dagadnak és apadnak,
hosszas zápor zúgását hallgatom,
az éjek mindig nagyobbat faragnak
<a felleg-tornyos őszi nappalon,>
az őszi, vizenyős nappalokon,
de engem ütemükkel nem ragadnak,
nap van, vagy éj, gyakran nem is tudom:
az ablakomra sugár sose pillant
és ha látnom kell, fölgyujtom a villanyt.

Lassan kikorhad belőlem a lélek,
örömöm mind vegetatív öröm,
egyhelyben, ágyba-gyökerezve élek,
növényivé szűkült az én köröm.
Alig eszem, csak kétszersültön élek,
az is legtöbbször gyorsan visszajön,
epével, vérrel keverten kihányom,
epe zuhog az orromon, a számon.

Szemem ködös, a betűt összevételi,
így élek, bőrbe-burkolt csont-csomag,
izzasztó görcs a mellemet metéli,
a fájás átfog, mint az iszalag.
Ó, ne kívánj még alakot cserélni,
te testemmé-lefoglalt csöpp anyag!
– Így tengődik, mert őrzi a betegség,
a nagy egységben egy zárt, kicsiny egység.

A testi és lelki megpróbáltatások ötös és hatodfeles jambusokban írt, szabályos strófákba rendeződtek. Az első hat sor keresztímeit a szakaszok zárásaként páros rímek váltották föl. Az egyes számú vallomás a fizikai megpróbáltatások mellett a sivárnak érzett környezetet, a külső világ reménytelenségét és a monoton napok terhét hordozó lélek belefáradását sűríti emlékezetes hatású művé. A vers számomra azért is különleges, mert nyitó és záró szakaszában – így az alkotás egészében is – a fájdalom felülemelkedni kívánó személyiség életvágját, életigenlését fogalmazta meg.

VISSZA A KEZDETEKHEZ

Takács Zsuzsa *A Vak Remény című verseskötetéről*

A *Vak Remény* című kötet (2018) azonos című része a gyűjteményes kötet első fejezete, amely egyúttal visszaul Takács Zsuzsa költészetének kezdeteire és alapvető indítékára. A jelen előtérbe állításának így konstrukciós jelentősége van: nem csupán az új kötet, de az életmű egészének középpontjában is a társadalmi szorongások evidenciatapasztalata áll. A ciklus verseiben kiemelt szerephez jut a szegénység és a szerencsétlenség eleme jelenléte, a környezet ellentmondásossága, amely a jólét látszólagos biztonságával körülvett lírai szubjektumot kísérti. A versek beszélője ki akar lépni a történelmi háttérrel együtt megtapasztalt felelősségviszonyokból, de újra és újra szembesülni kénytelen mozgásterének korlátozottságával. Miként a *Sírás ismeretlen vállon* című versben olvasható: „Nem hitte volna, hogy görcsösen ő sír, / rázkódott a válla a saját szövege felolvasása / után már kint a folyosón, ahova a gyér taps / záporában kimenekült [...] / Föltette napszemüvegét, és sietve elköszönt. / De hát ami történt, nem tud véget érni” (kiemelés az eredetiben). A rövid történetet lezáró sor nem önmagában, de Pilinszky *Passió* című versének idézetével ad választ a kérdésre, mi nem tud véget érni – ezt a vers alcíme („Egy holokausztkonferencia után, György Péternek”) nyomatékosítja, az emlék rögzül térben, időben. A szenvedéstörténetek folytonossága („ami történt”) egy olyan jelent határoz meg, amely az emlékezéssel és a test emlékezetével kapcsolódik össze rejtélyes, mert láthatatlan és javarészt öntudatlan módon. A nézőpontot kijelölő eltávolított tekintet önmagára lát rá, azt érzékeli, ahogy az én felügyelete alól kicsúszó testi reakció és a lelki megrázkódtatás leválik a megfigyelő tudatról. A szöveg közlései több módon is távolságot teremtenek az esemény kiváltotta megrendüléstől: a címben szereplő főnevesült ige a beszélőtől is elvonatkoztat, miközben az eleve „ismeretlen” férfiből a szöveg folyamán „idegen” lesz. A megszólaló nem csupán a vers kezdetén vesz fel távolságot saját reakciójától, hanem mindvégig vállalhatatlanként tekint saját önkéntelen mozdulataira. Végül a napszemüveg a visszavonhatatlan érzelmi megnyilvánulás után a titok és a titkolnivaló jelentésmozzanatát építi be a szereplők kommunikációjába.

A kötettrész három ciklusa így számot vet az emlékezéssel és annak mind spirituális-metafizikai, mind pedig testi-fizikai következményeivel. A *bukott angyal* című első ciklusban Budapest utcáinak, tágabban: történelmi téridejének atmoszférája a leginkább szembeötlő visszatérő elem, a *Body kiállítás* című ciklus fókuszába a testbe írt emlékezés került, végül pedig a *Ha van lelkünk ugyan* című ciklus a lélek jelenlétének megragadható mozzanataira figyel. A ciklusok ismételten foglalkoznak az ezredforduló visszás társadalmi jelenségeivel, a hétköznapok jóra irányuló törekvéseinek ellenszegülő történésekkel, a reményt elfedő valóságselemek dominanciájával.

A *Vak Remény* újrakezdő kötetként nemcsak ismét felvonultatja a korábbi évek meghatározó tematikáit, hanem a kompozíciónak köszönhetően új összefüggéseket teremtve erősíti meg az életmű melankolikus hangoltságát és teszi hangsúlyossá főbb témáit, mint

például az idegenség egzisztenciális tapasztalatát, történessé váló, elbeszéléssé formálódó érzetét és az ennek következményeivel való szembenézést,² ami *Az idegen* című versben a visszaemlékezés négy idősíkján keresztül válik hozzáférhetővé:

Tegnap végigolvastam a naplóm,
mondhatni egész életemet. De nem
találtam benne semmi említésre méltót.

Volt rá időm bőven, egész nap esett.
Íróasztalom rekeszeiből egymásra dőltek
ki a jegyzetek: „A honosítást kérő

vallomásai”. A tisztviselő türelmetlenül
kopogott az asztal lapján, valami
méltányolható indokot keresett, hogy

kedvező elbírálásban részesítsen.
De nem tudtam letagadni mégsem,
idegen vagyok. Ezért az elutasítás.

A mai bejegyzés felidézzi a „tegnapi” naplóolvasás eredménytelenségét és a naplóbejegyzés megírásának helyzetét, a honosítási kérelem karkai kiúttalanságot megjelenítő elutasítását, s végül a naplójegyzetekben megőrzött jelenet maradandó érvényű tanulságát. Az emlékezés idősíkokat váltó szerkezete az eseményeket tárgyilagosan összegző, ugyanakkor egzisztenciális helyzetével számot vető narrátor szerepeltetésével távolságot tart a vallomáslírától, amikor az önmegfigyelés gesztusáról leválasztja a vallomások közvetlenségét.

A megnyilatkozás előterébe a belső viszonyulás külső rögzítése, a kérvény elutasítása kerül. Az elbizonytalanodó szubjektum csak a történetek utólagos elemzése során, visszatekintő perspektívából lát rá saját idegenségére: amikor fellapozza jegyzeteit (ezeknek csupán a megnevezésében szerepel a vallomás mint egyfajta műfajmegjelölés), és tudomásul veszi, voltaképp maga mondja ki a „tisztviselő” – mintegy saját felesleges énje – határozatát: „idegen vagyok. Ezért az elutasítás”.

A Vak Remény-versek allegorikus reményalakjai a korábban megjelent *A letakart óra* című kötet *A megfosztás rítusa* című verséhez – Reményi József Tamás szavaival „a hitremény-szeretettől elbúcsúzó, negatívba fordított imádság[hoz]”³ – kapcsolhatók, ahol a hit, a remény és a szeretet elbúcsúztatása utáni világállapotban a vakremény az értelmes létezésre és a valamiféle bizonyosságra áhítozó lírai közlés utolsó tanúja marad. Vaksága paradox, hisz valójában úgy vak, hogy tekintete nagyobb lelki-szellemi távlatokat ölel fel: „De amikor fehér ruhájában belép / a remény az utolsó tárgyalóterembe, / és arcunkon széthordja vesékbe / látó tekintetét, megnyugodhatunk, / mert másféle látásról van szó.” Az eredetileg a 2004-es kötetben megjelent *A (vak)remény* (itt mottóvers) szerint tehát még kevésbé mondható a remény kilátástalan, tévelygő formájának, annál inkább a 2018-as *A Vak Remény* új verseiben – ám a hiányérzet itt is metaforizálódik, az egziszten-

² Szénási Zoltán egyenesen az idegenség hangsúlyosabbá válását érzékeli az új darabok között: „Mégis az újabb darabok fontos poétikai tapasztalata az idegenség, az elidegenedés érzésének előtérbe kerülése.” Szénási Zoltán: A költészet vigasza vigasztalanságok idején, *Jelenkor*, 2019/3, 342.

³ Reményi József Tamás: A megmaradt készség. In: Uő.: *Zsurnál. Újságos kritikák*, Bp., Kortárs Kiadó, 2007, 102.

cia megfosztottságát jelöli. Ha *Az idegen* című vers beszélője saját jól felszerelt otthonából hontalanságát jelenti ki, a budapesti utcákon tengődő szereplők számára ez már maga a testet öltött valóság.

Visy Beatrix Takács Zsuzsa költészetében egyebek mellett a remény folytonosságára és megtestesülésére hívja fel a figyelmet,⁴ Kulcsár-Szabó Zoltán laudációjában a hagyományhoz képest megalkotott képet rekonstruálja.⁵ A remény-versek akkor is egy elvont, ugyanakkor komplex és változó alakot rajzolnak ki, ha konkrétan megnevezik – következésképpen Vak Reményként mutatják be – szereplőjüket. A hagyomány alakzata a versek külsődleges jegyeiben szembeszökően átváltozik és többszólamúvá válik. A *Vak Remény gyöngülésének* főszereplőjét egy telefonos lelkeségély-szolgálat túlterhelt munkatársaként ismerjük meg („Szabadkozott, / hogy nem ér rá. Naponta százával érkeznek / az enyémhez hasonló segélyhívások hozzá. / És hogy az összeomlás szélén áll maga is.”), egészen más szerepben tehát, mint a „testet öltött vak remény”-t, a képzeletbeli deportált Kafkát a *Negyvenhárom szeptemberében* című versben vagy a versek sorát elindító *A (vak)remény* bírósági tanúját. A sorozatnyitó vers reményalakjához a *Fogadd el! Fogadd el!* című vers allegorikus figurája áll határozott vonásaiban a legközelebb: „Mibe bele nem szólnál? – csattant föl kísérőm, / a Vak Remény. Meglepett a keménysége”, amennyiben szavára a bírói tekintet előtt feloldozást, felmentést kaphat az a mitikus közösség, amelyet képvisel és amelynek szószólója. Az *Egy körüti kávézóban* című versben a Vak Remény olyan társ, akit a vers beszélője által részletezett lehangoló városkép sem zökkent ki szemlélődéséből és angyali látomásából. A vers fölülírja és dialogikus beszédszituációján keresztül újrakontextualizálja az *Üdvözlégy, utazás!* címadó – egyben a *Naphimnuszra* utaló – versét, amelynek himnikus hangütése a „bátor szív” győzelmét jelentette be a reménytelenség víziói fölött. De a bevésődéseket fölülíró drasztikusabb alakváltozatok is előfordulnak, mint az utca kitettségekben élő koldus alakja, aki „az utcasarkon ül, / számolja a műanyag pohárba / ejtett érmék koppanását. Sütteti / rég nem látott arcát a Nappal” (*A Vak Remény egy napja*).

A versek közéleti lenyomatai metaforikusan is megmutatkoznak: a rendszerváltozás után megjelenő koldusok iránti könyörületben éppen úgy, mint a könyörületen túl felremlő büntudat lírai dimenzióiban. Ezúttal azonban a városkép ellentmondásossága, az álomszerű események egymásutánja újrahangolja a lírát, és az eddig inkább csak a háttérből kihallható hangokat teszi hangsúlyossá, más hangulati tényezőket állít előtérbe. Határozottan színre lép a rossz lelkiismeret, karakteresen *A bukott angyalban*, ahol a felejtés elleni törekvéssel fonódik össze jelen idejű történeti szinten, a történések okára kérdezve, s a védekezés naivitásával összefonódva, nem pedig szólammondatként vagy elméleti összegzésként. Ez a történetyszerűség, a történetben való gondolkodás gyakori a versekben, s a jelenség az emlékezés narratív műveleteivel hozható kapcsolatba. Amint Aleida Assmann rámutat, „az emlékezésnek ábrázolásra van szüksége. Mivel megkerülhetetlen az ontológiai különbség aközött, ami van, és ami volt, lehetetlen a múlt egyszerű

⁴ „A remény költészeti, mitológiai, de még inkább ontológiai, létszemléleti szerepeltetése azonban nem a jelenből és e költészet jelenlegi végpontjából az eddigiek elé (fölé) helyezett új alkotói motívum és tematika, hanem a Takács-líra szinte kezdetektől jelen lévő, végigvonuló implicit és explicit »alakja«, sőt, több értelemben is felhajtója, indikátora, amely most még erőteljesebben, még koncentráltabban – szó szerint is – ölt testet.” Visy Beatrix: Egyetemes reménytan, *Alföld*, 2019/1, 112.

⁵ Az összegző kötetben „Takács Zsuzsa a XVIII–XIX. századi magyar költészet egy központi reflexiós alakzatát aktiválja úgy, hogy valamiféle allegorikus figuraként lépteti fel Csokonai ódájának megszólítottját, akit az a költemény trillák, Lillák, képzetek és a »kedv« társaságában búcsúztattott el. A (vak) Remény itt nagyon is szó szerint értetten, a maga dezorientált állhatatosságában lép színre: különös, hiányzó tekintete (»mert másféle látásról van szó«) a jövőbe irányulva, de a jövőt elvéve »tanúskodik majd mellettünk.«” Kulcsár-Szabó Zoltán: Takács Zsuzsa Aegon-díjas, *Élet és Irodalom*, 2019/15, 5.

visszahozatala a jelenbe. A visszahozó műveletek helyett [...] az emlékezeti kultúrában sohasem magával a múlttal van dolgunk, hanem mindig annak a reprezentációjával és mediális megformálásával”.⁶ A versben angyal helyett bukott angyal hirdet könyörület helyett ítéletet: „Azt mondja, nem ismer irgalmat irántunk, / mert nem ismertünk irgalmat mi sem, / amikor elrejtőzött a Kertben, és sírt”. Az édenkert kísértője, a kitagadott angyal mint minden elvesztettség előképe szerepel: a koldusé, az otthonát elvesztett nincstelené, a kitagadott, az elárvult gyermeké. Minden szerepet átjár ez az elképzelés, amelyben kiúttalaná válik a kommunikáció („Vágjunk-e bele / kést? Vagy tartasuk oda a nyakunkat? [...] Vagy így, vagy úgy, elvesztünk végleg”). A *Vak Remény* kötet cikluscímadó verse súlyos szemantikai állításával a reménytelenség számbavétele, a mélypont felvázolása. A felejtés ára („Lehetséges ez? Mi nem emlékszünk ilyesmire”) a bűnbeesés, amely látszólagos nyugalmat teremtett, ám végül katasztrófához vezetett. A szubjektum történelmi emlékezetének feladásával önmagát semmisíti meg, vagy legalábbis végletesen elbizonytalanítja. Az ütemesen előrehaladó vers gondolatritmusai, a sűrítés és feloldás, a nézőpontok váltásai, majd szintézise („Vagy így, vagy úgy”) retorikailag nyugvópontra juttatja a többes szám első személyű és az egyes szám harmadik személyű versalanyok kiúttalanságot véglegesítő párbeszédét.

A kötet visszatérő vonatkozási pontja a végítélet. Ennek horizontális és vertikális irányban mozognak a versek, mikor a kifejezés motivikus szinten vagy történetben ágyazva jelentkezik, mivel a környezet jelenségeiben és az érzelmek kifejeződésében is alakot ölt. A mottóvers az ítélet tárgyaloétermébe lépő reményt ábrázolja, a nyitó vers egyik megidézett színterét pedig „Az utolsó Ítélet” terének nevezi; *A bukott angyal* Lucifer alakját idézi meg, *Az idegen* honosítását kérelmezi és elutasító ítéletét várja, *A zöld dzseki* verstörténete pedig annak az elemi tapasztalatnak keresi az eredőjét, amely a valóság ambivalens érzékelése közepette nyilvánul meg – akkor, amikor a vers meg nem nevezett, látomásos szereplője a hajléktalan alakjával azonosul: „De éreztem, / hogy valaki néz, akit én nem láthatok. Ott / éheznek és fáznak minden utcasarkon, és megítél”.

A *Vak Remény* verstörténeteinek allegorikus remény-figurái olyan alakváltozatokként értelmezhetők, akikkel azonosulva a vers mindenkori beszélője a realitást más perspektívából „másképp” látással, más módon érzékeli, feltehetően jobban, élesebben, mert szemét nem vakítja el káprázat, de nem is sötétíti el optikáját a reménytelenség és a kétségbeesés:

Hallgattam, aztán megeredt az eső,
kopogott a fejünk fölé feszített ponyván.
Esett, és kítartóan süttött közben a nap.
A tépett farmerekről beszéljek neki,
hát nincs elég baja? Az ormótlan, mocskos,
műanyag sportcipőkről? Az autókerekek
a járdára fröcskölték a sarat. Fizetni akartam.
Kérte, hogy maradjunk. Ő angyalok lépteit
hallja, mondta, meztelen talpuk surranását,
fényes ruhában járnak a víz fölött.
Azt mondta, érzi a tenger cseppjeit az arcán.
(Egy körúti kávézóban)

A kulturális környezet mögött kitapintható láthatatlan – metafizikai – valóság ábrázolása különleges jellegzetességgel ruházza fel az allegorikus alakokat, akik lényeglátó megnyilvánulásaikkal nem az elnémulást kockáztatják, inkább az ellenük forduló tehetetlen kétségbe-

⁶ Aleida Assmann: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás, Múlt és Jövő*, 2016, 269.

esést, az azt kísérő agressziót, mint a *Fogadd el! Fogadd el!* című versben, vagy hogy őrültnek látszanak, mint *A negyvenhárom szeptemberében* beszélője. De ennél is átfogóbb vonatkozási pontja a verseknek a tragikus létszemlélet. Takács Zsuzsa poétikájának visszatérő kérdésfeltevése, hogy e tragikus látásmód hogyan képes a remény jelenvalóságát oly módon előállítani, hogy ne „olcsó vigaszt” nyújtson, ne fedje el a krízishelyzeteket – hiszen „a valóság esztétizálása egyúttal az elfojtás folyamata is”⁷ –, mégse fossza meg az olvasót a reménytől.

Az egyik legkorábban keletkezett Vak Remény-vers, a *Negyvenhárom szeptemberében* zárómondata így hangzik: „Ő volt a testet öltött Vak Remény.” A fentebb részben már idézett, ám később keletkezett Vak Remény-versek ezt az axiómaszerűen azonosító allegorikus megszemélyesítést mint tézist viszik tehát színre. Ez a versmondattal ugyanis olyan általános érvényre emelt kijelentés, amely nemcsak az adott versben, de az egymást inspiráló kötetek között, azok keletkezéstörténeti összefüggésében is érvényesül. Miközben a versek változatos felszíni struktúrákat működtetnek (a szereplők, a tér, az idő, a beszélő tekintetében, de a remény allegorikus megjelenéseit tekintve is), mégis egyre inkább egyetlen meghatározott alaptapasztalatról számolnak be: magáról a remény realitásáról. Ez a határozott, kétséget nem hagyó rámutatás („Ő volt...”) magyarázatot igényelne, különösen annak fényében, hogy a vers fikciója szerint a visszaemlékezésben félreértésről, szándékos vagy szándékolatlan hamis tanúságról lehet szó. A vers két állítást tesz különös elbeszélőjéről – lakóhelyével és meghurcoltatásával jellemzi: „Látta a Máramarosból deportált férfi / Kafkát.” A szemtanút saját üldözött sorsa hitelesíti – ezért a vers nem vonja kétségbe tanúságát, inkább logikai következtetések elhagyásával, a talány fokozásával, egy gondolati ugrással a remény anyagszerű, kézzelfogható tapasztalatára mutat rá. Úgy ismeri el a tanú hamis tanúságának igazságértékét, hogy meghagyja őt e paradoxonban, jóváhagyja a látomás evidenciáját (a Kafka-idézetet rejtő sorral: „mint „mint akit szél fúj..., kísértet- / szerű volt, mint akit krétával rajzoltak / a sötétbe”) és a fikcióalkotó emlékezet öntörvényű kibontakozását:

s hogy álmában Milenával a Kaffee Unionban
járt, és asztaluknál, közvetlenül a falevélmintás
keretben pompázó tükör alatt,
egy Dosztojevszkijhez *hasonló* férfi ült
egy Milenához *hasonlatos* lánnyal,
és egy kéziratot javított. [Kiemelés: Sz. Cs.]

Sejtészerű hasonlításában az elbeszélte történet gazdag, egymásba tükröződő alakzatot formál, ahol végül Kafka alakja bonyolult áttételeken keresztül a remény metaforájává lesz (nyelvtanilag a vers első és utolsó sorában: „Látta... Kafkát”, „Ő volt...”). Az ábrázolás szerint a sovány Kafka kísértetszerűen közlekedik a vers dimenziói között. Amikor beszámol egy álmáról, melyben Dosztojevszkij alakja tűnik elő ismét egy képtelen tér-időben – bár a tanú elbeszélése itt már lényegesen óvatosabb –, csupán hasonlóságot állít. A versbéli Kafka azáltal, hogy óvatosan fogalmaz – nem magát Dosztojevszkijt látta, csak egy hozzá hasonló férfit –, megerősíti a deportálást átélte tanú beszámolójának hitelességét. A figyelem eközben a két központi alakra összpontosul: a találkozásáról beszámoló férfira és elbeszélésének szereplőjére, Franz Kafkára, vagyis a jelenetből kimarad a szemtanú visszaemlékezésének címzettje: személytelenné válik és háttérbe húzódik. A vers úgy leplezi le hiányát a különös elbeszélések folyamataiban, hogy mintegy észrevétlenül siklik át a kérdésen: vajon ki adja tovább a tanúságot? Erről mindössze a tanúsítást viszonylagosító „állítólag” ad némi információt. A tanú szavait elbizonytalanítja, hogy közvetítőkön keresztül

⁷ Gernot Böhme: Ökologische Naturästhetik und die Ästhetisierung des Realen. In: Uő.: *Atmosphäre. Essays zur neuen ästhetik*, Suhrkamp, 2019, 14.

képes csak továbbadni tanúságát. „Komiszabb idöket is átvészelt / már, közölte vele Kafka – állítólag” [kiemelés: Sz. Cs.]. Csak hiányával van tehát jelen legalább egy, de akár több szereplő is – az elbeszélés hallgatói éppúgy, mint a tanúság továbbadói –, csak a vers történetének egyetlen megszólalója, rövid szakaszokra megmutatókozó lejegyzője marad meg: az a lírai szubjektum, aki az állításokat megformálja és következtetését a remény allegóriájában rejti el, ezáltal pedig a verset is allegorikus olvasatnak engedi át.⁸ A történetben megidézett alakot a fikció transzformálja a remény allegóriájává, hitelességéről tehát nem a történeti tényszerűség dönt.

A deportált férfi csak Kafkát mutatja be, aki megjelenésében inkább emlékeztet egy üldöztetést, testi-lelki megpróbáltatásokat átvészelt lágerlakóra: „Mint akit szél fúj, lengedezett / előre-hátra, mikor az Appellplatzon / álltunk, esküdözött, s hogy kísértetszerű / volt, mint akit krétával rajzoltak / a sötétbe”. Vézna testalkata, hangképzésre már-már alkalmatlan mozgó fogsora tükörképeként meredhet a férfira, aki erről a negyvenhárom szeptemberében zajlott találkozásról utólagosan beszámol.

Hozzátette még a máramarosi férfi,
hogymeglazult fogai folyton mozogtak,
ezért megtanult úgy beszélni Kafka,
hogymközben nem mozdult vérvő ajka:
„mintha a gondolatai szóltak volna”.
Ő volt a testet öltött Vak Remény.

E tükröződésben Kafka (a Kafkához hasonló férfi) Dosztojevszkijben (a Dosztojevszkijhez hasonló szereplőben) pillantja meg önmagát, a deportált férfi pedig Kafkában lát rá önmagára. A beszámoló öntükröző alakzatai Kafka beszédét különös értelemmel töltik fel, a hasonló jelentéstartalmú alárendelt mondatrész a *belső* szóra, a kimondott szavak mögött rejtőző gondolat, a lényeg vagy esszencia megfogalmazására tett utalással egészül ki. S minthogy ez közvetlenül a záró sor, vele a remény létmódjáról való tudás lesz elérhető.

A tanú megmarad önnön paradoxonában: nyilvánvalóvá válnak tanúságának a tényszerűség szintjén hamis alappillérei, a tanúsított fikció mégis hitelt nyer. A versalany – a deportált férfi hallgatója és mondatainak befogadója – nem az elbeszélte történet igazát, hanem a valóságról alkotott tapasztalatát tanúsítja. Ez a tapasztalat azonban egy történeten keresztül, a szóban kelt életre, s ez az alapképlet hangsúlyossá teszi az irodalom fikciós létmódjában rejlő igazság eshetőségét: a realitás meg nem történt események hiteles részletezésén keresztül tör felszínre. Hiszen, ahogy Gadamert értelmezve Jean Grondin kifejti, „az általunk használt szavak, ahogyan azok éppen az eszünkbe ötlenek, nem képesek kimeríteni mindazt, ami »a lelkünket nyomja«, azaz a beszélgetést, mely mi magunk vagyunk”.⁹ Ekképp az irodalom tanúságtévő létmódjáról adott beszámoló lesz a vers megformált állítása, egyben a megértés rekonstrukciójának folyamata, és ez a rekonstrukciós folyamat vezet el a vers elsődleges, a tanúság természetét összegző téziséhez: a tanúság akkor is érvényre jut, ha az állítások történetileg dokumentálhatatlanok. A tanúság nem a tényekre vonatkozik, hanem a tanúsított megpillantását, a remény inkarnációját jeleníti meg. Minthogy *A Vak Remény* kötet egészen végigvonul, domináns elképzelésről van szó – amelyet az életmű egészére is túlzás nélkül vonatkoztathatunk –, felidéződhet Pilinszkytól *A lírikus naplójának* 1970-ben íródott bejegyzése, mely a művészet elválaszthatatlan részeként értelmezi az inkarnációt: „De minket az a vitathatatlan, eleve vallásos

⁸ E korai Vak Remény-versben még nem egyértelmű, hogy metaforikus vagy allegorikus jelentésképzésről beszélhetünk, az allegóriát inkább a vers környezete, a Vak Remény-versek sorozata erősíti fel.

⁹ Jean Grondin: *Bevezetés a filozófiai hermeneutikába*, Osiris, 2002, 168.

elem érdekelne most, ami nélkül semmiféle művészet nincsen, s ezért szeretném minde- nekfölött a művészetnek azt a szerepét hangsúlyozni, ami belőle nélkülözhetetlen, s ami- re egyetlen s legtalálhatóbb szavunk, minden bizonnyal nem véletlenül, az Evangéliumból kölcsönzött megtestesülés. *Et incarnatus est* – a mondat igazság szerint minden valódi műalkotás zárómondata lehetne.”¹⁰ Ebből a keresztény teológiában gyökeret vert elgon- dolásból – amelyet Pilinszky saját teológiai belátása nyomán a művészetre alkalmaz – ér- telmezhetők a Vak Remény-versek allegorikus alakjai. Ennek köszönhetően válik Takács Zsuzsa lírájának fontos jellemzőjévé, hogy amikor tragikus szemlélete ellenére a művé- szet médiumán keresztül a remény mellett tesz tanúságot, amikor tehát a veszteségben a találkozás reményét mondja ki, akkor a reménység belső szóként, a megértés folyamatai- ban jut nyelvhez. A *Vak Remény* kötetrészt a *Kimenetel* című vers zárja, amely egyben a hitet tanúsító létszemlélet összegzése és kimondásának záróakkordja:

Egészen másfajta gondolkodásmód azé, aki
elhiszi, hogy a rossz dolgok végül jól alakulnak.
Úgy véli, kimennek, ahogy az idegen katonák
szoktak kimenni a megszállt országból,
ha véres és földi birodalmuk összeomlott,
erejük elapadt, nevetségessé váltak
a lakosság szemében. Nem a fogak
csikorgatása kezdődik el ilyenkor,
hanem az ünnep. A tömeg összeverődik
az utcán, valaki furulyát vesz elő.
Fölzeng a megbántottság és a fájdalom
dallama. Kezdődik a bűnök bevallása,
és nem ér véget, míg világ a világ.
A teve átmegey a tű fokán.

A Vak Remény-versek erről a belső szóról tesznek tanúságot, elutasítva a tapasztalati valóság esztétizálását, s hangot adva a legmélyebb kétségeknek is, melyek mögül viszont kihallatszík a kimondott mögött jelen lévő tapasztalat. A *Kimenetel* cím a bibliai eljövétel mintájára képzett, de egyúttal az exodust is felidéző szó, amely nem csupán az orosz ka- tonák rendszerváltáskori kivonulására utal, hanem a szabadulásra is, végső soron pedig a bibliai várakozás távlatába helyezi a versben testet öltő szilárd meggyőződést. Az ün- nep Pilinszky *Mielőtt* című versét is emlékezetbe idézve visz színre egy nagy, közös ese- ményt: a végítéletnek a kötet verseiben mindvégig fenyegető közeledtét egy, a jelenben hangzó, s véget nem érő bűnvallás nem csupán megelőzi, de végleg el is háritja. A *megfosz- tás rítusa* című korábbi vers ellenpontjaként, a gyanakvó félrehúzóadás és egymástól való elszigetelődés helyett a fiktív szereplők egymás felé irányuló bűnvalló megnyílásával, azaz végpont helyett ünneppel válaszol a felejtés helyébe lépő, mindenre emlékező lélek- jelenlétre. A „*teremtő képzelet*” sorsa *korunkban* című előadásának ismert soraiiban Pilinszky a művészetet az idő horizontjába állítva fogalmazza meg az alkotói képzelet aktív műkö- dését: „A múlt megközelíthetetlen nyitottságába bizonyos értelemben a művészet az első résztvevő, totalitásába az első totális, mozdulatlanságába az első mozdulatlan, konkrétsá- gába az első szeretetteljes, *tragikumába az első bizakodó*, és szakralitásába az első vallásos lépés” (kiemelés tőlem, Sz. Cs.).

A *Negyvenhárom szeptemberében* című vershez hasonlóan fordított irányultságot létesít A (*vak*)*remény* című, mottóverssé emelt költemény, amikor a remény – feltételes – tanús-

¹⁰ Pilinszky János: A lírikus naplójából. In: Uő.: *Esszék, cikkek*, szerk. Bende József, Magvető, 2019, 528. (1970).

kodását állítja („tanúskodik majd mellettünk / talán”), nem pedig a remény mellett tesz tanúságot. A Vak Remény-versek úgyszólván paradox kapcsolatot létesítenek a valósággal, amikor a remény földi alakváltozatait személyes tapasztalatok és egyedi szituációk alapján alkotják meg, és magát a reményt csak annyiban értelmezik, amennyiben megnevezik a szemtanú valósághoz fűződő viszonyát: „De amikor fehér ruhájában belép / a remény az utolsó tárgyalóterembe, / és arcunkon széthordja vesékebe / látó tekintetét, megnyugodhatunk”. A vers különleges szereplőjének szava mértékadó, ítélete igazságot tükröz, létezése nem kétséges.

Az allegorikus gondolkodás, a remény allegóriáinak megjelenése a költői képzelet számtalan alakváltozatát hívja létre, ugyanakkor nem enged érvényesülni határozott, pontosan körvonalazott, szilárd koncepciót: egyedül a tanúsítás variációin keresztül igazolja a remény létjogosultságát. A Visky Andrásnak ajánlott *Ha van lelkünk ugyan* című vers ezt a különös viszonyt térképezi fel:

Nincs egyetlen alakja. Hát éppen ez!
Bízhatunk-e abban, aki szüntelenül változtatja
külsőjét: a Vak Remény? Hol koldus az utcasarkon,
hol fiatal nő, mások szolgálója, aki
gazdáival együtt Auschwitzba megy, a Duna-
deltába vagy Vorkutára, és szolgálja ott is őket:
kikaparja a hó alól a gyökeret, vagy kukázik
nekik. Aggastyán, aki történeteket mond, hogy
a lelket tartsa bennünk, ha van lelkünk ugyan,
és nem fajfenntartó állatok vagyunk csak.

A vers a kulturális és geopolitikai örökség reflexiója is egyben, hisz a vers fikciója szerint a későbbi szakaszokban szerepet kapó katasztrófaturisták és a velük szemben elhelyezkedő, bennszülötteként, *fajfenntartó állatokként* kezelt kisközösség traumájából fedezi a létfenntartásához szükséges megélhetését: „És villognak a vakuk, / kattognak a gépek, s hogy ne keverjenek össze / másokkal minket, fölírják a helyet és az évet.” A kényszerű száműzetés egyben kulturális archaizálódással is jár, s ez a művi, mesterségesen elhozott visszalépés és kényszerű maradás szüli önmaga ellentmondásait. Ezek az ellentmondások ugyanúgy felbukkannak a város utcáin, a táborokban vagy a száműzött családok életében, a remény változó alakja mégis mindenütt jelen van: „Reménykedünk-e még? – kérdezik, s eszünkbe / jut a fiatal koldus a Petőfi utca sarkán, a fiatal / nő, aki Auschwitzba jött velünk, a Duna-deltába vagy Vorkutára.” A negyvenes, az ötvenes évek és a jelenkor, Európa és Ázsia, egyes emberek személyes én-vallomásai és sorsközösségek – az idő, a tér és a személyek szintetizáló együttlátásának lehetőségét teremti meg a vers keretes szerkezete. A Vak Remény – különböző tudatállapotokat elkísérő allegorikus és megszemélyesített alakváltozataiban – mindenütt jelen van a történetekben.

Takács Zsuzsa legutóbbi kötetéről szólva a kritikusok általában elutasították a szereplő fogalmát – Komálovics Zoltán ezt a líra koncentrációjával indokolta (elsősorban az *India* kapcsán fogalmazza meg véleményét), amely ellenáll a személyiség decentralizációját megjelenítő szólamoknak,¹¹ Halmi Tamás szerint pedig „[a] koldus itt nemcsak koldus: antropológiai allegória is; Teréz anya sorsvállalásával sem pusztán a versek alanya (s a rajta átsejtlő költő) azonosul: az olvasónak is mint a teodícea egyetlen emberi dilemmájával kell számolnia vele”.¹² Takács Zsuzsa újabb verseiben ezek a különleges, meglepő társítások, a reménység alakváltozatai szintén elütnek a remény hagyományos allegori-

¹¹ Komálovics Zoltán: A hozzátartozás poétikája, *Műhely*, 2011/2, 65.

¹² Halmi Tamás: *Takács Zsuzsa*, Balassi, 2010, 130.

kus ábrázolásától – leginkább a Csokonaitól szó szerint idézett „égi tűnemény”-től, a „csalfa, vak Remény!” nőalakjától különböznek el. Ezzel szemben, főként Pilinszky művészet szemléletére visszautalva, reménytelen (kisemmizett, szegény, megalázott) élethelyzeteket mutatnak fel, amelyek mindazonáltal a – paradox – remény allegóriáiként a páli teológiához visznek közel: a *sperare contra spem*, a remény(telenség) ellenében való remény radikális tapasztalatára utalnak. Az abszurd és iránytalanul mozgó alakok áttételesen állítják a remény létezését – minden egyes vers túlságosan öntörvényű ahhoz, hogy az allegória közvetlen referenciájáról beszélhessünk. A verstest egésze gyakran inkább egy felfokozott érzelmi állapot kivetítődéseként értelmezhető.

A Vak Remény-versek erős emocionális megnyilvánulások: a lehetetlen, a racionalist meghaladó, abszolút (és egyben abszurd) remény allegóriái, amelyeknek képi összetevője ugyanakkor szerteágazó értelemlehetőségeivel felül is írja a bibliai szemantikát. Másfelől az allegorikus alakok mindvégig a reménynek a világban elrejtett szólamaiként is értelmezhetők: az *Üdvözlégy, utazás!*-től kezdve egyre hangsúlyosabban, ebben a kötet részben pedig már egészen egyértelműen a transzcendens remény földi megjelenését, hétköznapi jelenlétét, illetve látható formáinak, hiteles arcának, lehetséges megtapasztalásának keresését közvetítik.

MINT A DIÓFA

Takács Zsuzsa: *Spirálfüzet. Kamaszlányversek 1987–2021*

2021-ben Turi Lilla rajzaival illusztrált kötetben jelentette meg a Magvető Kiadó Takács Zsuzsa – nevezzük most így, a kötet alcímének ajánlását követve – kamaszverseit. Ez esetben a „kamasz” kitétel nem a szerző életkorára és léthelyzetére utal, hanem egyfelől a célközönségre (a fülszöveg ebbe az irányba terelget: „kisebb és nagyobb kamaszokhoz, főként kamasz lányokhoz szólnak”), másfelől a versbéli beszélő életkorára és léthelyzetére. A *Spirálfüzet* két részből tevődik össze: az első, nagyobb egység a költő korábbi gyerekversek könyvének, az 1987-es *Rejtjeles tábori lap*nak az újrakiadása, a második, kisebb rész pedig friss, 2021-re datált verseket tartalmaz *Az égen bárányok fodrozódnak* fejezetcímmel.

Ha összevetjük a korábbi kötetanyaggal a mostanit, akkor a két *Rejtjeles tábori lap*-szövegkorpuszban csak apróbb eltéréseket találunk. De ennek tárgyalása előtt röviden ejtsünk szót a könyvtárgyi különbségről. Míg az 1987-es kiadványt Szecső Tamás illusztrálta, a mostani Turi Lilla rajzaival jelenik meg. Turi nagyon egyedi, felismerhető stílusa ismerős lehet egyebek mellett akár Tóbiás Krisztián *A mikulás rakétája* című kötetéből (FISz, 2020), akár a Csimota Kiadónál megjelent tavalyi könyvből, amely viszont már egy szerzős, saját munka. Az *Amire emlékszem* egysoros szövegekkel dolgozó, meglehetősen „halk” könyv, amelyet az egész oldalas képek uralnak. Gesztelyi Herminának a tavalyi év gyerekversek kiadványát szemlélő toplistáján a kép(es)könyv az első helyre került: „Dinamikus vonalvezetésű, karakteres rajzai az emlékezés, a gyerekkor és az egész életút általános és időtlen tapasztalatát sűrítik magukba, egészen sajátos, a kollektív emlékezetet megmozgató élményt adva így” (KULTer.hu, 2021. január 11.). Tudjuk, hogy a Tóbiás Krisztián-könyvben Turi Lilla szintén tulajdonképpen társszerzői szerepet foglalt el, amennyiben a vers és kép koprodukcióján túl a szöveg tipográfiai szervezésébe is belevetült: a betűméret nagyságától kezdve a kreatív lapelrendezésig. A *Spirálfüzet* esetében ilyen mérvű könyvtervezői munkáról ugyan nem beszélhetünk, és ezúttal az illusztrációk szorosabban követik a szövegek tartalmát, elmondható, hogy most is nagyon sajátos, a könyvet minőségében egyedivé varázsoló megoldásokkal találkozunk. S a szorosabb szövegfogásnál jóval lényegesebb az, hogy a rajzok ízlésesen felforgató világa megteremti azt a markáns egyéniséget, amely – mint arról szólni fogok – a versekben megrajzolt kamaszlányfigurára is jellemző.

Ami a szöveganyagban történő változtatásokat illeti: időnként megváltozik a központosítás, illetve egyes szóalakok írása (például hiányzó vesszők, „föntmaradnánk” helyett „fönt maradnánk” stb.). A *Rejtjeles...-ben* szereplő Mari a *Spirálfüzet*ben következetesen Kati lesz. Egy vers, a *Szilveszter* címe *Szerpentinre* módosul, ami egyfelől teljesen érthető hangsúlykijelölés, amennyiben a műben a „szerpen-

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
80 oldal, 2999 Ft

tin” szó különös, a testvér számára nehezen elfogadható, nehezen érthető hangzása áll a középpontban – másfelől míg az eredeti címadás mégiscsak izgalmasan és humorosan ellentézte a szituációt (a szilveszteréji játékot, annak minden elvárásával együtt) és a verstörténést (a játék neve körüli bonyodalmat), az új címmel egyszerű nyomatékosító ismétlésszerkezetet kapunk (s így maga a szó már négyszer bukkan föl a rövid szövegtestben). Az *Egyszer még elfelejtesz lélegzetet venni!* (*Apám mondása, 1984*) című versben megváltozik a sor: a „Marinak a névnapjára venni / egy keményszálú, norvég fogkefét” most ekképp szerepel: „Katinak a névnapjára venni / egy zenélő norvég fogkefét”. A változtatás előtt némileg értetlenül állok, s bár biztosan lehetne motivációt keresni mögötte, mégiscsak arról van szó ismét, hogy egy szellemesebb, megütköztetőbb megoldás helyett kapunk egy picit populárisabbat (korszerűbbet). Ugyanakkor a módosulás a költemény lényegét nem érinti – a mű összességében szellemdús marad; egy listát kapunk arról, hogy miket mulasztott el a versbeszélő megtenni azért, mert elnézte a naptárat: például „mintegy véletlenül” megvárnai szerelmét a megállóban, meghallgatni a *Sors-szimfónia* ismétlését a Petőfin, „és lejegyezni közben az érzéseimet”. Ebből a példából is kiténik, hogy egy érzékeny, kiterjedt érdeklődésű és műveltségű, ugyanakkor a jellemző kamasz gondok és a családi ügyek iránt is elfoglalt gyerekről van szó. Ha nem tévedek, egyetlen vers maradt ki az első anyagból, a *Rossz este*, amelynek okáról háttérinformáció nélkül csak találgathatunk, hiszen nyilvánvalóan nem színvonalbeli kérdésről van szó. Talán a vers negatív hangoltsága (a szülők közötti feszültség, az apa szomorúsága) toltá volna el kellemetlenebb irányba a könyvet (amelyről egyébként éppenséggel nem állíthatjuk, hogy ne mutatná meg a lét árnyoldalait).

Markánsabb változás, hogy az új kiadásból hiányzik mind az ajánlás, mind a mottó: „Az az én bajom, a különbözőség” (*Naplójegyzet, anno Domini...*). A „különbözés” meglehetősen erőteljes értelmezője volt a korábbi kötetnek, és ha ezúttal a szerkesztők nem is hívják fel annyira rá a figyelmünket a mellékszöveggel, a mostani anyagot is meghatározza – több rendben is, de ezúttal két fő irányt nevezek meg. Az első egy gyermek–felnőtt viszonyban gondolható el: a versvilág kamaszperspektívája mellett gyakorta ott van egy másik, a felnőttnek nevezhető világ távlata, és a kettő sajátos módon hol találkozik, hol ütközik. A másik megközelítés szerint ugyanakkor a szövegekből kirajzolódó én a kortársaitól is különbözik, nem feltétlenül tipikus, mint inkább sajátos, egyedi kamaszfiguráról van szó – tehát amikor például a svéd típusú, gyermeki beszélőt megszólaltató líráról gondolkodunk, gyakran fogalmazunk úgy, hogy a versek a gyermeki látásmódot, fantáziát stb. jelenítik meg. Miközben valószínűleg hasznos lehet ezt az általánosító szempontot el is engedni, s a megképződő lírai én(ek) egyedi jellegét tanulmányozni (ahogyan azt felnőtt verseskönyvek esetében rendre tesszük is). Az identitáskeresés leginkább reflektált módon az *Ők és én* című versben jelenik meg, egyfelől a már említett, felnőttekkel – itt: a szülőkkel – kapcsolatos viszonylatban („Nem akarok olyan lenni, mint ők. / Ők tudják ezt, megbántva néznek rám”), másfelől általánosabb szinten: „Magányos diófa áll az udvarunkban. / Olyan akarok lenni, mint ez a diófa.” A versvégi hasonlat, bár az egyedüllét lényegi része a szerkesztetnek, kellően talányos ahhoz, hogy nyitottá váljon a mű.

Nem véletlen, hogy a *Spirálfűzet*, illetőleg a versvilágbéli spirálfűzet, amelybe a lány a műveit lejegyezi, épp egy, az elképzelt felnőttlétről szóló verssel kezdődik: „Ha felnőtt leszek, pipázni fogok, / és egy padlásszobában lakom, / ahova csillagok / néznek be a tetőablakon. / Reggeltől estig könyvet írok. / Férjem újságot olvas a nappaliban, / a gyerekek játékvonattal játszanak. / A nyikorgó falépcső tetején / megjelenek egy sápadt, hajnali órán, / kezemben a könyv: »megírtam!«, kiáltok, / szememben győztes fények. / Ők felkelnek mind. A derengésben / körülüljük a fehér kerti asztalt, / málnát, meggyet és cseresznyét eszünk. / Én hallgatni fogok, ők beszélnek” (*Így élek majd*). Genderszempon-tú megközelítésben is érdekes a mű, amennyiben a családi és írói szerepek ideális össze-

egyezettethetőségét sugallja, illetőleg már a nyitó sor sem a hagyományos női szerepmintáknak való megfelelést mutatja (igen, egy újabb értelmezése a „különbözés”-nek). Lényeges ugyanakkor az is, hogy a családi téren belüli elkülönülés is megjelenik benne, hiszen nem dolgozószobáról olvasunk, hanem arról, hogy „lakom” – a Virginia Woolf-i „saját szoba” megtettesüléseket is érthetjük ezt a padlásszobát, amely a női szabad önkifejezés tere (a tetőablaki csillaglátás is jelképezi ezt), itt tehát a családi szférába integrálva. A versbeszélő kamaszlány írói ambícióit is megmutatja a vers, amely szerint az élete nagy beteljesülése lehet a „nagy mű” megírása – az utolsó sorok a család feltétlen támogatása mellett azt is jelzik, hogy ennek megtörténte után a magánszféra következhet, a megnyugvás, elcsendesülés. (Azt talán kevésbé tudom beleolvasni ezekben a sorokba, hogy az egyébként beszélő-író anya helye a férj és gyerekek közegeiben a hallgatás – ezúttal aligha erről van szó.) A *Séta a ligetben* reflektáltan is megjeleníti a nemi szerepek (s újfent az identitáskeresés) kérdését: „Nem tudtam, mi legyek: / lány, azaz világos / – mint egy sakkjáték figuráit, / úgy képzeltem el a nemeket –, / vagy fiú, azaz sötét? / És sajnálkozás fogott el, ha néztem / a nagyokat: csak nők vagy férfiak. / Szoknyába-nadrágba-pulóverbe bújtam, / hol lánynak, hol fiúnak öltöttem, szabadon. / Aztán a tervezetésnek egy csapásra vége lett. [...] Lány vagyok azóta, / örökre foglyod, szerelem.” A vers a „szerelem börtöne” klasszikus toposzát írja újra korszerű, de nem ideologikus perspektívából.

Az írásra, versköltésre más művek is utalnak. „Írtam egy verset, míg mindenki aludt” – olvassuk az *Írtam egy verset* elején, s ez tulajdonképpen az *Így élek majd* elképzelt szituációjának megismétlése: ugyanúgy „néma csönd”-ben, a családi kör figyelmétől mentesen, kora reggel születik a vers, amely viszont épp ellentétes a körülményekkel: „»A szabadságért meghalni a hőmezőn«, / ez lett a versem címe, műfaja: csatadal”. Látjuk, hogy a verstéma itt sem harmonizál a sztereotipikus nemi elvárásokkal, de ez egyáltalán nem ironizálja a szöveget. Ez nem, a szituációs ellentétezés – a hajnali csendes ház légköre, illetve az utcáról beszűrődő utcacakarítás hangjai, illetőleg a harci tematika – azonban némiképp igen. Valamint az is, hogy a Petőfi-féle *Csatadal* pergő ritmusától, zajától, militáns jellegétől némiképp elüt a fiktív verscím lassú, tulajdonképpen békés – ugyanakkor szintén petőfies – jellege. Mondhatjuk, hogy a kamaszlány a hagyomány újrajrásával kísérletezik. A *Búcsú az iskolától* című műben a – vélhetően – ballagási ünnepi beszédet fogalmazza a lírai én, s ismét igyekszik csavarni egyet a megszokott kliséken: „Hiába ígérjük, hogy visszajövünk majd, / tudom, hogy idegenek lennénk / nektek, és túl nagyok...” Reális helyzetértékelés, avagy a perspektívaváltás képessége? Ilyen és hasonló megoldások miatt (is) mondhatjuk, hogy a kötetben megképződő figura kivételesen intelligens. Aki ugyanakkor meghatódik saját művétől: „Elfullad a hangom a saját szövegemtől”. A hangütés itt egyszerre önironikus és kendőzetlenül egyenes. S persze önbizalomról is árulkodik – ez majd a második ciklusban is előkerül: „Mit tennél, kérdeztem apámat, / ha kiderülne, hogy zseni vagyok” (*A boldog bűn*).

A levél műfaja több versben előkerül. A korábbi kötet, valamint a mostani első ciklus címado verse, a *Rejtjeles tábori lap* maga is valamiféle episztola, amelyben a gyerek – „hű lányotok” – inkább pozitív tábori élményeiről számol be szüleinek, de a sorok kezdőbetűiből akrosztichonként az alábbi olvasható ki: „Kérlek vigyetek haza”. A rejtett üzenet persze a levél tartalmi részével is harmonizál olykor, például: „Tiveletek sokkal jobb otthon. / Ez az első és talán utolsó levelem. / Kérlek, olvassátok el figyelmesen.” A szülőkhöz intézett segítségkérés, a „kérlek” így kétszeresen is beleíródik a műbe. Egy másik a szülőkhöz írott levél szintén, igaz, másképpen többértelmű. Az *Erről a levélről többet nem esett szó*nak a címe kölcsönzi a metajelleget, amennyiben maga a szöveg arról számol be, hogy összevetett a nővérel, és kéri szüleit (ismét a „kérlek” felhívással), intézzék el, hogy a testvér menjen kollégiumba. A beszédaktusok perlokúciós jellegéről, azaz a befogadó(k)ra tett hatásról egyik esetben sem lesz tudomásunk, de nem is ez bennük az érdekes, hanem egyfe-

lól a közlési szándék megmutatkozása, ezzel összefüggésben a figuraépítés, másfelől minden esetben a nyelviség, a finom, összetett szövegmechanika. Ez kevésbé poétikai, mint inkább retorikai rétegzettség. Az édesanyának címzett *Levél a szőnyegen* apológia, amelyben a gyerek az üzenetben kér bocsánatot azért, hogy engedély nélkül elment az osztálybuliba, elcsent rá ötven forintot, és az anya ruháját is fölvette. A levél múlt időben fogalmaz, ugyanakkor annak írásakor a cselekvések még csak épp történni fognak – az olvasás idejére válnak már valóban megtörténné. A könyv második, friss ciklusában pedig előbb olvashatunk egy „fürdőszobapolcon felejtett szerelmes vers”-ről: először *A boldog bűnben* merül föl, hogy az apa elolvasta, „és beleborzadt”, majd a *Szabadbölcsészben* kapunk bővebb leírást róla: „Ami pedig a fürdőszobapolcon felejtett / verset illeti, *random találkozás / a váci szabadstrandon*, ez lett a címe, / és a magyartanáromnak írtam”. Közvetlenül eztán olvashatjuk a szóban forgó költeményt (föltéve, hogy egységes szöveg-univerzumként, narratívaként is olvassuk a könyvet), ám eltérő címmel. *A Magyartanáromat* érdemes teljes terjedelmében idézni, mert remek példája a Takács-kamaszszövegek modális gazdagságának és stiláris eklektikájának, játékos ironiájának, szellemességének, az irodalmi hagyománnyal folytatott párbeszédnek – ráadásul egy olyan témában, amely akár ingoványos is lehetne (egy gyereknek a tanára iránt érzett szerelmének megvallása egy tényleges találkozás apropóján). Itt valahogyan mégsem válik problémássá – s itt a poétikai rétegzettség is megmutatkozik. „Random találkozás a börtön / előtt, a váci szabadstrandon. / Fejem vállára hajtom, / lángra gyúló arcom / két tenyerébe ejtem. / Sejttem, hogy ő is kedvel engem. / Jó napot, tanár úr! – mondom, / s az érzelmeimtől elfulad a hangom. / Nagyon kúl. Süt a nap, a szél fúj, / az égen bárányok fodrozódnak. / Szélvihar lesz holnap. / Rám néz és mosolyog, / azt mondja: jó napot!” Nem elrugaszkodott a következtetés (ismét csak: ha egységes narratívaként is olvassuk a kötetet), hogy a magyartanárnak nem kevés köze van ahhoz, hogy a kamaszlány ennyi irodalmi referenciával él – csak egy a szövegeken átívelő példát említve: a könyvet „úgy tartom, mint Hamlet, kinyitva” (*Sóhaj*); „Kedvenc hősöm, Hamlet által üzenem” (*Legjobb barát nőm*).

„Őrizze minden költemény a titkát!” – olvassuk a *Spirálfüzet* című versben, s a szövegkörnyezet alapján ott elsősorban a költemények mögötti személyes inspiráció elleplezéséről, illetőleg megírásának körülményeiről van szó. Ez tehát a költő magánemberi rejtőzködése. Egyúttal azonban ez az olvasás szabadsága felé történő nyitás is, illetőleg a „titok őrzése” nem pusztán azt jelenti, hogy maradjon is az rejtve – az is benne van, hogy minden költeményben van valamilyen felfejtésre váró titok. Ez pedig rendkívül izgalmas. Mint ahogyan az egész Takács-kamaszverskorpusz is. „Ámbár döntsön az utókor felőle.”

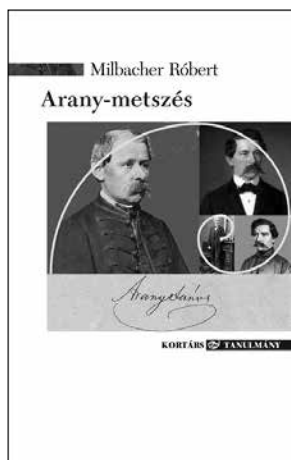
ARANY-SZEMINÁRIUM

Milbacher Róbert: *Arany-metszés. Esszék, tanulmányok Arany Jánosról*

Milbacher Róbert tavaly megjelent *Arany-metszés* című kötetét olvasva olykor az lehet az érzésünk, mintha a pécsi egyetemen tanító szerző szemináriumi óráján volna szerencsénk részt venni. Nem egyszerűen tudományos körökben már elfogadott, konszenzusos ismereteket ad elő könnyen befogadható, színes-szagos formában; nem az irodalomtörténet pikáns, bulváros részleteiről cseveg; s még csak nem is irodalomtörténeti *fun fact*ekkel kívánja szórakoztatni az olvasót. A szerző saját, személyes irodalomtörténeti kutatásaiba vonja be közönségét, néhol esszéisztikus, de tudományos nézőpontból is mindig izgalmas gondolatkísérletek formájában.

A kötetnek (s a szerző egész munkásságának) alapvető tapasztalata az irodalom társadalmi legitimációvesztésének érzete, s hogy a kánonközpontú irodalomoktatás „holt költők és hieroglifák panteonjává degradálta az irodalmat” (15.). Nem véletlen, hogy a szerző – pályafutása kezdetétől fogva – a 19. század kanonizációs folyamatai mögé próbál belátni, legyen szó a magyar irodalomtörténet lappangó póriás hagyományáról, a tananyaggyártó alkotások közösségi-kulturális összefüggéseiről vagy Arany János recepciójának („bebalzsamozásának”) alakulástörténetéről. Thienemann Tivadar *Irodalomtörténeti alapfogalmak* (1930) című könyvének első fejezete szerint a mai értelemben vett irodalomtörténet 18–19. századi kialakulásának egyik fontos feltétele az irodalom *fejlődésként* való elgondolása volt; azelőtt – egy rendezőfelvet kínáló narratíva hiányában – pusztán kronologikus vagy betűrendes (emiatt eléggé száraz) lexikonszerű munkák tudták csak összegyűjteni és feldolgozni az időben felhalmozódó irodalmi szövegeket. Milbachert éppen ezek a máig ható, megalapozó narratívák érdeklik igazán, vagyis hogy milyen (szükségszerű) szelekciós szempontok alakítják történeti gondolkodásunkat. Újra és újra valamilyen nyílt vagy látens (társadalmi, kulturális, eszmetörténeti, poétikai) *paradigmát, programot, modellt* próbál kiolvasni irodalomszemléletünk mélyrétegeiből. Am a szerző (olykor kifejezetten provokatív) megállapításait sohasem a tabudöntögetés, az erőszakos kánon-

alakítás vagy a bálványrombolás szándéka vezérli, hanem hogy – reagálva az irodalomoktatás sokat emlegetett, nem részletezendő problémáira – az irodalom autentikusabb és érvényesebb (ön- és világtérlemező gyakorlatként értett) definícióját ajánlja olvasóinak a különböző cél- és haszonelvű megközelítések helyett. „[A]z irodalom és oktatása nem listák értelmetlen böngészése, nem a társadalmi boldogulás csatornája és nem is a szövegértési kompetenciák forrása, hanem a létezés dialektusait közvetítő »nyelv« véget nem érő elsajátítása és pallérozása” (15.). Arany János alakja és költészete mintha éppen ezekkel a kihívásokkal szembesítene. A szerző úgy tartja, hogy a kollektív emlékezet ferdítései,

Kortárs Kiadó
Budapest, 2021
188 oldal, 2750 Ft

leegyszerűsítései, beidegződései és értéktársításai elidegenítik az esetleges érdeklődőt, s eltakarják a mai olvasó előtt az Arany-életmű valódi gazdagságát, amelyet elsősorban új tudományos eredmények tudnak csak láthatóvá tenni. A kötet tehát professzionális irodalomtörténeti fogásokkal kívánja a szűkebb szakmai közösségen túli elképzeléseket is formálni, felfrissíteni, „revitalizálni”, s az irodalmi kánon által elfedett Arany János-életművet népszerűsíteni: „a mára már márványszilárdságúnak ható Arany-képre, amelynek revideálása vagy újragondolása már »csak« az irodalomtörténeti szakmától várható, hiszen ezeknek a rétegeknek az elkülönítéséhez, az esetleges lefejtéséhez olyan filológiai kutatásokra és az erős értelmezések újrakontextualizálására van szükség, ami mégiscsak történeti kompetenciákat igényel” (168.).

A kötetben található esszék a szerző korábbi (és legfrissebb) tudományos eredményeit összegzik öblös gondolatmenetekben. A magyar irodalmi kánon aktuális és történeti igényű kérdéseit tárgyalják, átfogó eszmetörténeti távlatoktól közelítve az egyes (kanonikus vagy kánonba javasolt) szövegek felé. Az első esszé a keresztény világbépből eredő irodalmi kánon reflektálatlan (nemzeti-ideológiai, művelődési-mobilizációs, képességfejlesztési-technicista) önlegitimációs elbeszéléseivel s e „listák” mai hasznosíthatóságával vet számot. Majd arról a 19. századi változásról olvashatunk érdekfeszítő interpretációt, amely során az úgynevezett nép-nemzeti irodalom háttérbe szorította a korábban jelen lévő kánonajánlatokat: egy klasszicista gyökerű, közösségi és egyéni fejlődéseszmé által vezérelt, valamint egy lappangó, romantikus („romántos”) metafizikai irányultságú koncepciót. Milbacher nagy ívű narratívájában a korábbi kánonok képviselőjeként Vörösmarty Mihály, az új kánont előkészítő s a korábbi kisajátító-romboló-demokratizáló Petőfi Sándor, az arisztokratikus kánonteremtő Arany, az új kánont romántos szerkezetű művekben kiterjesztő Jókai Mór, sőt a Jókai-féle nemzeti prózát végrelegitimáló, azt aprópénzre váltó Gárdonyi Géza és Herczeg Ferenc is megtalálja a helyét. Az *Arany-életmű mint palimpszeszt* arra világít rá, hogy a költő reprezentatív funkciókat betöltő életrajza és életműve mögül folyton „áttetszik valami, ami izgalmasabbnak tűnik, vagy legalábbis valami más” (27.). Ennek a „másnak” a feltárásához Milbacher az Arany-korpusz újraértelmezését és átértékelését javasolja. Ezzel alapozva meg a kötetben található utolsó esszéisztikus gondolatfutamnak, mely szerint *A nagyidai cigányokban* (1851) egy (bahtyini értelemben vett) karneváli nevetéskultúra és világszemlélet érvényesül, melyet – ahogy a hősköltemény korai kritikái fogadtatása mutatja – teljesen kirekesztettünk az irodalomértésünkéből, kizárólagosítva ezzel egy patetikus, normatív szemléletű, ideológiailag terhelt irodalmi hagyományt. „Nekünk pedig, kései utódoknak maradt a *Toldi* emelkedett páto-sza, amely generációkon keresztül fönntartja az irodalom kizárólagos fenségességének képzetét, és ezzel együtt persze a rossz közérzetet az irodalmi kultúrában” (39.).

A kötetben található szaktanulmányok Arany János irodalmi pályakezdését, illetőleg a szabadságharc előtti és utáni költészetének szellemi háttérét térképezik fel a korszak nevelődéseszménye, civilizációs diskurzusa és társadalomszemlélete szempontjából. Milbacher először szimbolikus-motivikus, majd (rá jellemző módon) pszichológiai aspektusból elemzi Arany saját – Petőfi és Szilágyi István kettős hatása alatt megvalósult – pályakezdéséről szóló visszaemlékezéseit, hogy ezt követően a költő elsőként publikált prózai szövegeire (novelláira és vitairatára) irányítsa a figyelmet, melyek kuriozitásuk mellett a pályakezdő Arany intellektuális tájékozódására, világnézetére is rálátást engednek. A tanulmány egyik érdekessége, hogy újabb adalékokkal sikerül árnyalnia a hazai irodalomtörténet talán legnagyobb irodalmi barátságaként számontartott Arany–Petőfi kapcsolatot, meggyőzően igazolva, hogy a megfelelni vágyó Arany bizonyos (esztétikai) kérdésekben nem feltétlenül a legjobb meggyőződése szerint formált véleményt barátjához írt leveleiben. A szerző irodalomtudói kvalitásairól árulkodik az Arany első saját neve alatt megjelent novelláját elemző tanulmány, amely meggyőzően vitatkozik a prózai írá-

sokat leértékelő eddigi recepcióval. Nyílt rekanonizációs szándékkal s páratlan figyelmességgel vizsgálja az *Egy egyszerű beszélyke* című novella antropológusi népszemléletét, keresztény-teológiai diskurzuson alapuló (kudarcos) nevelődésszémnyét, valamint emberképét és tragikumfölfogását, melyekben a későbbi nagykőrösi balladák előzményét fedezi fel. Az *Arany-metszés* – célkitűzéseinek megfelelően – nem riad meg az életmű kanonikusabb darabjaitól sem: két tanulmány is foglalkozik a *Toldival*, mely az oeuvre nyilvánvalóan legismertebb, tehát egyben legterheltebb alkotása. E tanulmányok kimozdítják a *Toldit* abból a Gyulai Pál és Erdélyi János által kanonizált értelmezési keretből, melyben a mű „a magyar nemzet immanens jellegzetességeit reprezentálja” (82.). Ehelyett egyfelől az elbeszélő költeményt az 1840-es évek demokratizálódó csinosodás-diskurzusának nevelődésregény-szerű szüzsében megvalósuló lenyomataként, míg a *Toldi estjének* 1848-as változatát annak korrekciójaként, s az 1854-es verziót a „visszavonásaként” (palinódiájaként) értékeli. Másfelől Milbacher szerint a Toldi-karakter kulcsa a romantika metafizikailag nyitott, végtelenbe vágyódó, sóvárgó embertípusától való eltávolodásban is rejlik. Arany tehát úgy alkotja meg karakterét, hogy az egyaránt távolságot tartson a „tisztán vadember” és a „tisztán kultúremler” korabeli képzetektől, melynek eredménye egy (schilleri értelemben vett) naiv, természetes emberalak születése. A kötet újabb magaslátni Milbacher Arany szabadságharc utáni líráját a romantika végtelenre irányuló metafizikai törekvéseire, humorfogalmára, ismeretelméleti megalapozottságára és sóvárgó boldogságkeresésére adott (modernitás előtti) reakcióként, megszelídítési kísérletként értelmezi, izgalmas megvilágításba helyezve például *A gyermek és a szivárvány* (1851), a *Dante* (1852), a *Mint egy alélt vándor* (1852) vagy *Az örök zsidó* (1860) című költeményeket. Az Arany-balladák hősnőit középpontba helyező *Bűnös és/vagy áldozat? az Ágnes asszony* (1853) tüzetesebb elemzésével vizsgálja Arany kettős tragikumfölfogását, melyben egyrészt érvényesül egy olvasói részvétet kiváltó antik fátumfogalom, melyben a (női) hősök a sors szeszélyének vannak kiszolgáltatva, másrészt jelen van az előbbi kiszolgáltatottság alól felszabadító, ám a bűn-bűnhődés fogalomrendszerén alapuló keresztény teológia is: „lehet a keresztény világrend diadalaként ünnepelni Ágnes bukását és bűnhődését, de lehet a sorsnak (belső végzetszerűségnek) kitett ember tragikus végállapotaként olvasni” (180.). Továbbgondolva az *Egy egyszerű beszélykét* elemző tanulmányt, bennem az az értelmezési lehetőség is felmerült, hogy nem annyira antik–keresztény kettőségről kell beszélnünk, hanem hogy a ballada (például az Ágnes megőrlése után is elhangzó refrén) mintha éppen a keresztény tantételek hiábavalóságát nyomatékosítaná, azaz hogy a kereszténység bűnön és bűnhődésen alapuló teológiája nem nyújthat menedéket az ösztönkésztetéseknek kiszolgáltatott emberi létezés irtózatai elől. Az utolsó tanulmány – formai és kronológiai szempontból – kissé kilóg a sorból, s talán inkább az esszék között találta volna meg a legjobb helyét. Annyiban azonban mégis ehhez a szövegcsoporthoz kötődik, hogy a szerző Arany János *Kozmopolita költészet* (1877) című költeményét is a reformkor felzárkózásprogramja felől értelmezi – a szabadságharc utáni, egyetemességből (más szempontból az „idegen” mintákból) való kiábrándulás és a nemzeti kultúrába való bezárkózás poétikai realizációjaként: „a civilizációs fejlődés idegen erők gyarmatosító hadjáratának artikulálódik, míg ezzel szemben a nemzeti kultúra válik az egyetlen ellensúlyá, ami viszont definitíve zárja ki magából az egyetemesnek még a kísértetét is” (150.).

A kötetet egy egyes műfajú szövegcsoporthoz zárja, melyben a szerző Szilágyi Márton 2017-ben készült, *Mi vagyok én?* című reprezentatív Arany-könyvét, valamint a 2017-es Arany-évhez kapcsolódó irodalmi és tudományos termést tekinti át, illetőleg egy interjúban szabadabban és (még) közérthetőbben értekezik a maga (*Arany-metszésből* is kirajzoló) Arany-víziójáról. E látszólag széttartó szövegek közös vonása, hogy mindhárom a mai Arany-képünk újraalkotási lehetőségeit keresi. Nem meglepő tehát, hogy a szerző

Szilágyi könyvének azon fejezetéért lelkesedik leginkább, amely amellet érvel, hogy a költő életművének alaprétegét a magasirodalmi kánonhoz kevésbé tartozó alkalmi költemények jelentik; vagy hogy az Arany-év irodalmi megemlékezéseit kissé kedvtelenül szemlélte: „nem éreztem semmi újszerűt, semmi elmozdulást az eddig ismerthez képest: a magyar nyelv mestereként, a nagy költőelődként, az abszolút erkölcsi és művészi referencia metaforájaként megidézett Arany-képzet szinte alig vagy egyáltalán nem tér el az Arany-kultusz historikus gyakorlatától” (167.).

E radikális (vagyis az irodalomértésünk gyökereire rákérdező), diskurzuskezdeményező, az irodalom „külpolitikai” aspektusaira is érzékeny szemlélet roppant ötletes, inspiratív és gyakran megvilágító erejű, még ha itt-ott a korlátai is megmutatkoznak. A kötet esszéi esetében kifejezetten üdítő a többszörösen hipotetikus, ukrónikus gondolatmenetek s a bátor, provokatív igényű következtetések. Például szerintem kimondottan vérpezsdítő olyan megállapítással indítani egy esszét, miszerint „Petőfi semmiféle újdonságot sem hozott a 19. századi irodalmi kánon tekintetében” (16.). Noha meggyőződésem, maga a szerző sem gondolja, hogy létezne a művészetben valamiféle abszolút nóvum, s ő is inkább egy formahagyomány lassú, dialógusszerű alakulástörténeteként képzei el az irodalmi kánont. Egy esszé keretein belül nemcsak elfogadható, hanem kifejezetten kívánatos, szerencsés fogás egy-egy ilyen felütés, ahogy bizonyos elrugaskodott következtetések is hatásosak lehetnek, hiszen a cél nem egy minden szempontból igazolható, „támadhatatlan” koncepció felállítása, hanem a közös elmélkedés, új gondolatok ébresztése s a párbeszéd kezdeményezése. Bonyolultabb a helyzet, mikor ugyanez a szemlélet és érvelési technika érvényesül bizonyos szaktanulmányok esetében. Például amikor a szerző Arany pályakezdését vizsgálva egy (néhány korai novellára s a *Bolond Istók* „társadalmi érzékenysége” alapozott) rövid kitérőbe bocsátkozik arról, hogy a magyar irodalom talán egy „magyar Dickenst” veszített el a *Toldi* kanonikus pozíciója miatt. Ugyanígy túl nagy léptékű logikai műveletnek érzem, amikor a *Mint egy alélt vándor* című költeményben megfogalmazott halálvágy („Óhajtom magamra a megsemmisülést”) József Attila költészetével kerül párhuzamba: „Azt a »homokos, szomorú vizes sík«-ot, ahova József Attila megérkezik, már Arany felfedezi” (131.). Ellenben e ponton röviden ki lehetett volna arra térni, hogy Arany verssora mennyiben különbözik attól a (valószínűleg nem is egynemű) halálkultusztól, amely például Petőfi Sándor költeményeiben (mondjuk az 1843 telén írt versekben, a *Felhők*-ciklusban vagy akár a későbbi forradalmi költészetben) is megjelenik. Emellett – előreutalásként – esetleg Arany fia, Arany László költészete kínálkozik adekvát párhuzamként, amelyet kortársa, Asbóth János éppen az erős schopenhaueri hatások miatt kifogásolt. Ha már a kötet érdemi részét kevésbé érintő, apróbb, csekély jelentőségű észrevételeknél tartunk, érdemes röviden megemlíteni, hogy mivel a kötet törzsanyaga egészen hasonló perspektíván és nagyjából azonos forráscsoporton alapul, néhol meglehetősen redundáns (sőt olykor kissé ellentmondásos: lásd az *Arany mint novellista* című tanulmányt és a 150. oldal rousseau-ista dilemmáját emlegető sorait) gondolatmeneteket tartalmaz, melyek a megítélésem szerint kiküszöbölhetőek lettek volna az íráskor szorosabb összeolvasása, összedolgozása (s akár a hivatkozások egységesítése) által.

A könyv érdemi mérlegét azonban mégiscsak akkor tudjuk megvonni, ha a saját maga által kitűzött célok tükrében értékeljük. Ahogy a kötet ismertetése során már érzékeltetni igyekeztem, Milbacher életrajzi megállapításai és szövegértelmezési javaslatjai hathatósan világítanak rá a kortárs Arany-képünk homályos foltjaira, s e rendkívül eredeti megközelítések kifejezetten gazdagítják a költőről való gondolkodásunk szempontrendszerét. Mégis néhány kommentárral mindenképpen kiegészítendőnek tartom Milbacher (egyébként rokonszenves) Arany-koncepciójának azon vonásait, melyek a legexplicitebben a *Kozmopolita költészet* című versről szóló, már idézett tanulmányban jelennek meg, s amelyek egy nemzeti kultúrába bezárkózó költő képét festik meg. Arany „nemzetbe zártsága”

tágabb eszmetörténeti szempontból minden bizonnyal helytálló, ám – azt hiszem – magáról a költőről és költészetéről igen keveset árul el; legfeljebb annyit, hogy ő is a 19. században élt és alkotott. Ez az értékítélet – a kötet Arany-értést revideáló szándékai felől nézve – sajnálatos módon megerősíti a költő provincializmusáról, dohos maradiságáról szóló sztereotípiákat. Pedig a nemzeti kultúrába való bezárkózottságot árnyalják a mai Aranykutatás azon tanulmányai, átfogó tanulmánykötetei, kritikai kiadásai, melyek a költő műfordításainak életművön belüli jelentőségét, költészetének intellektuális elmélyültségét, aktualitásokra is érzékeny dialogicitását, intertextuális összetettségét hangsúlyozzák, legyen szó a világirodalom görög, római, angol, német, olasz, spanyol, orosz, perzsa klasszikusairól, vagy akár csak a nemzetközi sajtóról. Véleményem szerint a 19. század irodalomkritikai gondolkodásának történeti igényű vizsgálatakor éppen a finom árnyalatok és határvonalak rögzítése lehet célravezető, ezzel szemben Milbacher eszmetörténeti távlati (időben és személyi „összetételt” tekintve is) egységes, homogén tömbként kezelik a nemzeti perspektívájú művészeti-kulturális nézeteket. Érdekes lenne például a kozmopolita-vitában összeütköző irodalomszemléleteket – a nemzeti-egyetemes, csakugyan csapdahelyzetet eredményező dichotómia helyett – mondjuk a művészeti autonómia és a rá ható társadalmi környezet kettős szempontrendszerében értelmezni. Ebben az esetben azt látnánk, hogy Arany – a „visszahúzódo költő”-képünket is némileg árnyalva – a (nyilvánvalóan autonómként elgondolt) irodalmat a társadalmi-politikai realitás kereteihez, a kor követelményeihez igazítva képzelte el: „Tán veszélyt, vagy annak látszót, / Vélz a honra tűnni fel: / Hát van lelked, a szent zászlót / Épen akkor hagyni el!” Ugyanúgy, ahogy a századforduló környékén a konzervatív Beöthy Zsolttal vitatkozó Schöpflin Aladár is (szintén az esztétikai autonómia híveként) éppen a társadalmi-politikai valósághoz való igazodás mellett érvelt, s éppen Aranyra, a hivatalos irodalom idolljára utalva mutatta be a saját korától elidegenedő akadémiai irodalomszemlélet anomáliáit: „Föltétlenül elfogadom a Beöthy Zsolt tézisé, hogy csak a falu költésze az igaz magyar költészet, s minden más irányú kísérlet idegenség. Elfogadom, noha fáj Arany Jánost is kilöknöm a magyar irodalomból, s az ő megdicsőült homlokára is rásütnöm a kozmopolitasság maga metszete bélyegét, amiért a Buda halálán kezdve a Toldi-trilógián keresztül egészen a Hídatavásig dalos ajakkal ezer esztendőn kísérte és kísérlette végig a magyar főváros alakulását”.¹ A 19. századi irodalmi konzervativizmus/hivatalos irodalom árnyaltabb szemléletű vizsgálatait inspirálhatják a századforduló irodalmi vitáit elemző 20. századi szempontú kutatások,² amelyek szerint – például – az idős Gyulai Pál irodalomfelfogása számos kérdésben inkább egyezett a *Nyugat* szerzőjével, mintsem az akkori hivatalos irodalom Beöthy Zsolt-féle elképzeléseivel. (Nem véletlen, hogy Schöpflin Aladár és Ady Endre is kifejezetten elődjüknek tekintették Gyulait s az általa képviselt irodalmi hagyományt: „Velem Gyulai Pál láttatta be, hogy az új, igaz magyar íróknak egyik szörnyű szerencsétlenségük, hogy közjük s a régiek, nemes írónemzedék közé tolakodott egy jövevény, erőtlen, álhazafias korszak, nemzedék és gárda.”³)

Zárásként ejtenék néhány általánosabb, az *Arany-metszésen* túlmutató, nem annyira vele polemizáló, inkább annak ürügyén megfogalmazott megjegyzést az irodalmi kultuszokról. Megvallom, némi székespizzszissal viszonyulok azokhoz az (olykor reflektálatlan) véleke-

¹ Idézi: Kosztolánczy Tibor: „Egy phalanx”? Az 1890-es évek irodalompolitikai küzdelmeiről új megközelítésben, *Irodalomtörténeti Közlemények* 112 (2008), 298.

² Vö. például Kosztolánczy Tibor, i. m., 287–305.; Szénási Zoltán: *Néma várostrom. Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában*, Budapest, Universitas Kiadó, 2018; Lengyel Imre Zsolt: Szénási Zoltán: *Néma várostrom. Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában*, *Irodalomtörténet*, 2021/1, 110–119.

³ Ady Endre: Gyulai Pál, *Független Magyarország*, 1909. november 10.

désekhez, amelyek az irodalmi kultuszokat valamiféle hazafias hevületű, patetikus, uniformizáló vigyázzban állással azonosítják. Természetesen a kultusz (vagyis a kollektív emlékezet) nem helyettesítheti az autentikus művészettapasztalatot, olvasmányélményt, ugyanakkor nem is az a feladata – sokkal inkább a múlt szelektálása és aktualizálása, az integráció és akkulturáció, illetőleg a közös csoportidentitás kialakítása. Az igazolhatóság szempontját érvényesítő irodalomtörténet-írás és a kollektív emlékezet (vagy kultusz) viszonya időnként konfliktusos lehet, ugyanakkor mégsem tekinthetők egymás ellenfeleinek vagy riválisainak; ellenkezőleg, egymásra vannak utalva, egymásra hatnak, s egymást feltételezik. (Emiatt úgy vélem, a „kultikus” irodalomszemlélettel való kényszerű polémianál talán gyümölcsözőbb lehet annak akkurátus, szociológiai vagy társadalomtörténeti igényű vizsgálata.) Így akár az is előfordulhat, hogy idővel Milbacher új kötetének megállapításai is – nyilván némileg elferdített és leegyszerűsített formában – a kollektív emlékezet (vagy az Arany-kultusz), azaz a szélesebb közgondolkodás részévé válnak. Én legalábbis bízom benne, hiszen remek könyv lett az *Arany-metszés*, telis-tele izgalmas, a szélesebb közönség számára is érdekes eredményekkel.

„ERKÖLCS, HOL LAKSZ A KRÍZIS IDEJÉBEN?”

Bertolt Brecht: *Állítsátok meg Arturo Uit!*

I.

Brecht már egy 1934-es levélben azt közli Walter Benjammal, hogy „szatírárt” szeretne írni Hitlerről, „a reneszánszkrői krónikák stílusában”.¹ (Brecht majd a prológosban – annak első változatában – „nagy stílusról” fog beszélni.²) De hogy a Hitler felemelkedéséről szóló szatírárt egy gengszter-darab formájában kellene megvalósítani, az Brechtnek 1935 végén, egy New York-i tartózkodás alkalmával jutott az eszébe. Ott ugyanis élénk figyelemmel kísérte az újságokban megjelenő tudósításokat a különböző gengszterbandák háborúiról. És nagy érdeklődéssel nézett különböző gengszterfilmeket. A darab első változata (a finnországi emigrációban) nem egészen három hét alatt készült el, 1941 márciusában. (Ekkor még a Barbarossa-hadművelet előtt vagyunk, amely ez év június 22-én indul, és amely a Szovjetunió elleni háború kezdetét jelenti.) A darab ekkor kapta a címét: *Der aufhaltsame Aufstieg des Arturo Ui*. Ebbe a kéziratba Brecht még újságkivágásokat és képeket ragasztott Hitlerrel és a Harmadik Birodalom más vezető politikusaival.³ A második változat ehhez szorosan kapcsolódva, 1941 áprilisában és májusában született; ekkor a cím így szólt: *Arturo Ui (Dramatisches Gedicht) von K. Keuner*.⁴ A feljegyzésekből megtudhatjuk, Brecht ekkor arra készült, hogy a darabot még egy második résszel is kiegészíti. Ezekben a hónapokban Brecht állandóan a darab előadhatóságán gondolkodott, és amikor 1941. július 21-én megérkezik az amerikai emigrációba, szeretné elérni, hogy valamelyik amerikai színház bemutassa. Hoffmann Reynold Hays gyorsan le is fordítja angolra, *The Rise of Arturo Ui* címmel, de sem Erwin Piscator, sem

¹ Walter Benjamin: *Gesammelte Schriften*, VI. kötet, Suhrkamp Verlag, 1985, 530.

² „Az igazgatóság fejébe vette / Hogy költséget és fáradságot nem kímélve, / Ezt nagy stílusban most önök elé idézze.” Bertolt Brecht: *Drámák*, Holló és Társa Könyvkiadó, é. n., 359. Fordította Hajnal Gábor. (A magyar kiadásban a kiemelés elmaradt.)

³ Lásd Bertolt Brecht: *Der Aufstieg des Arturo Ui. Text und Kommentar*, Suhrkamp Verlag, 2022, 142.

⁴ Keuner úr Brecht bölcész alteregója – lásd Bertolt Brecht: *Keuner úr történetei*, Jelenkor Kiadó, 2000. Itt Keuner úr egy pillanatra azért jelenhet meg az ideiglenes címben, mert ő is parabolákban beszélt.

Fordította Báthori Csaba

Fekete Sas Kiadó

Budapest, 2021

140 oldal, 2990 Ft

Berthold Vierteil⁵ nem vállalja a darab színrevitelét. E kudarc hatására Brecht 1941 őszén végleg föl is adja az amerikai ősbemutató tervét.

Ezután hosszú szünet következik: Brecht csak 1953-ban, Berlinben veszi elő újra a darabot, ekkor jön létre a harmadik változat, amely már a *Der Aufstieg des Arturo Ui* címet viseli. Aztán 1954 és 1956 között még további két változat születik, de Brecht életében sem a darab kiadására, sem az előadására nem került sor. A kiadásról éppen a német kiadója, Peter Suhrkamp beszélte le, politikai okokra hivatkozva. Brecht az érvelést elfogadva így fogalmazott: „a német közönség politikai érettsége még nem megfelelő”. A mű csak 1957-ben, Brecht halála után, a *Sinn und Form* című folyóiratban jelent meg, és 1958. november 10-én Stuttgartban volt az ősbemutatója.

Itt egy pillanatra álljunk meg az áttekintésben, amely máris burjánozni kezdett. Alapvetően két szövegváltozatunk van, a többiek inkább alváltozatoknak tekinthetők. (1) Van az eredeti változat 1941-ből, a hozzá kötődő kisebb korrekciókkal. Ennek a végén szerepel az 1941. április 29-i dátum. Ez a változat jelent meg a Suhrkamp Verlagnál 1965-ben, az edition suhrkamp sorozat 144. könyveként. Mind a mai napig ez számít a sztenderd kiadásnak, mára több mint harminc kiadást ért meg. (2) A második alapváltozat Berlinben 1953-ban született meg, a későbbiek itt is csak kisebb korrekciók. Ebben Brecht átírja a prologust, átrendezi a jelenetek sorrendjét, és az „aufhaltsame” szót ki is hagyja a címből. Ez a változat először a *Große kommentierte Berliner und Frankfurter Ausgabe*-ban jelent meg 1991-ben. (Ez alapján készült a Suhrkamp BasisBibliothek 55. kötete, amely 2004-ben látott napvilágot, ma már ez is az ötödik kiadásánál tart.)

II.

A darabnak több magyar fordítása is létezik. A mindmáig alapvetőnek számító fordítás Hajnal Gábor munkája, amely 1960-ban jelent meg az Európa Kiadónál, *Állítsátok meg Arturo Uit!* címmel. Erre a fordításra épült a darab magyar ősbemutatója a Miskolci Nemzeti Színházban 1961 decemberében. (Az előadás rendezője Horvai István volt, a főszerepet Sztankay István játszotta.) Aztán egy újabb fordítás készült Zsótér Sándor Örkény színházbéli rendezéséhez 2009-ben. A fordító Ungár Júlia volt, és a darab most már az *Arturo Ui feltartóztatható felemelkedése* címet kapta. (E fordítás szövege önállóan nem jelent meg. Az előadásról Csáki Judit ezt írta: „Az előadás küszködős és egyenetlen”.⁶) Báthori Csaba tavaly megjelent fordítása – amennyire tudható – nem kötődött külön színházi bemutatóhoz. Ő alapként a Suhrkamp Verlag 1967-es *Gesammelte Werke* kiadását használta. (Én biztos, hogy a Suhrkamp BasisBibliothekban megjelent kötetet javasoltam volna.) Ebben a prologus még az első változatot követi, de a jelenetek elrendezése már az ötvenes évekbeli változat szerint történik. Báthori Csaba fordítása kétségtelenül poétikusabb és pörgőbb, mint Hajnalé, de helyenként zavaróak a köznyelvi-vulgáris kifejezések, mint a prologus utolsó két sorában:

Sztorink régi nóta az egész kontinensen:
Gengszter-stikli, sehol sem ismeretlen. (9.)

⁵ Piscator a színházi formanyelv egyik alapvető megújítója volt a Weimari Köztársaság idején; rendezéseivel nagy hatást gyakorolt Brecht drámáinak világára. Vierteil eredetileg Karl Kraus *Die Fackel* című folyóiratának munkatársa volt. A húszas évek közepén sikeres színházi rendező lesz Drezdában és Berlinben, majd 1927-ben Hollywoodba megy, ahol filmforgatókönyveket ír.

⁶ Csáki Judit: Először a zöldségesek, *Magyar Narancs*, 2019. október 15.

A németben sem a sztori, sem a stikli nem szerepel, sőt még nyomuk sincs. Viszont a prólógus más helyén olyan sűrített-komprimált beszédmóddal találkozunk, amely a leginkább a zsolttárok nyelvére emlékeztet:

S itt a gyöngyszem, mindenki szeme fürdik!
Jön a gengszterek királya, a hírhedt
Arturo Ui! Őt küldte fenyíteni minket
Az ég összes gazságunkért és bűneinkért,
A gyalázatért, otrombaságért és gyöngeségért! (8.)

Hasonlóan hangsúlyos a darabban a korábbi zárás, amely most a darab közepére kerül, s ez lesz a híres 9a jelenetünk. Ez egyetlen nagy sikoly. Vád és átok. Itt meg mintha Jóbot hallanánk (3,3-4):

Vesszen a nap, amikor világra jöttem,
az éj, amelyen azt mondták:
„Fiú fogantatott.”
Igen, legyen ez a nap sötétség!
Az Isten odafenn ne törődjék velem,
ne is ragyogjon fel annak a napnak a fénye!

Mennyivel könnyebb lenne a szenvedés, ha a teremtésnek, a világra küldésnek az a napja nem is létezett volna. Brechnél egy kicsit más a helyzet, nála a halál előtti pillanat átkairól van szó. Egy „vérben fetrengő asszony” sikolyát és vádjait hallhatjuk-olvashatjuk. Négyyszer hangzik el a „segítség” vagy „segítetek” kifejezés. (A magyar fordításban háromszor.) Érdekes megnézni ennek a sikolynak a címzettjeit: a nő először valamilyen definiálatlan tömeghez szól, amely lehet a közönség is. Ennek a tömegnek címezve hangzik el a segítségkérés. Aztán a gyilkosokhoz fordul, de először még a tömegnek mondja a gyilkosokról:

Úgy ütnek agyon,
Mintha legyet fognának egy söröspoháron. (87.)

Aztán velük szembe fordulva: „Ti gyilkosok!” Majd megint a tömeghez fordul: „De én tudom, ki volt!”, és aztán a nő ki is mondja Ui nevét. Ezután Uinak mondja (mivel a magyar fordításban kimaradt egy „te”, ezért ez nem lesz egyértelmű): „Vadállat, aljas söpredék!” (Utána a magyar fordítás elkövet egy hibát: „Jaj, vadállatok!” – itt mintha megint a bűnözők széles seregéhez szólna, de ennek a németben nincs nyoma.) Ugyanakkor a magyar fordítás Ui jellemzése kapcsán vállalja a lehető legkeményebb megoldást:

Szar, amitől irtózik a szar viszolyogva.

Hajnal Gábor megoldása: „Te ganéj, melytől borzad a ganéj is.” (A „te” megint hiányzik Báthori Csaba fordításából. Aztán nem jó az sem, hogy a magyar fordításban egy pillanatra úgy tűnik, mintha a „vérben fetrengő asszony” önmagához szólna: „Hol mosom le ezt?” Ezt az a „szar” mondja, amely önmagát nyilvánvalóan nem tudja lemosni.)⁷ Ezután a be-

⁷ Ez a sor Margarete Steffinnek egy ebben az időben született kisprózájára utal, amelynek címe: *Ich bin ein Dreck*. „Egy szar vagyok. – Ezt senki sem vallja be szívesen. És ezt eddig mindig csak egészen halkán mondtam magamnak. Utána. De talán jobban átérzem, és súlyosabb, ha fel is írom.” Margarete Steffin: *Konfütse versteht nichts von Frauen*, Rowohlt Verlag, 1991, 178. Steffin szerepéhez és jelentőségéhez lásd a dolgozat utolsó fejezetét.

szélő újra a tömeghez fordul, amelyről az első sorban már megtudtuk, hogy most éppen szétfut, szerte-széjjel. A düh most a tömegre is irányul, amelynek pedig a segítségkérés is szólt (itt mintha a nő valóban magához beszélne, aztán gyorsan a tömeg felé fordul):

És tűri mind! És mi elpusztulunk!
Nem halljátok?⁸

És az utolsó sor (a saját fordításomban):

Hol vagytok? Segítetek! Senki sem fékezi meg ezt a pestist?

Hajnal Gábor megoldása: „Segítetek! Pestis! Ki állítja meg?” A német sor mind Báthori, mind Hajnal megoldásánál pesszimistább. A tömeg szétfutott, a dühöngő kiabálás lassan önmagába fordul vissza, a beszélő önmaga elé mormol egy kérdést. De miután a tömeg szétfutott, nincs, aki megállíthatná a pestist. (Mi tartozhat a „pestisbe”? Ui, a gyilkosok serege, és talán-talán még a tömeg vagy a közönség tagjai is.) Hajnal Gábor ezzel szemben nyitva hagyja a lehetőséget: „Ki állítja meg?” Ebből a végső kérdésből adódik a magyar cím: *Állítsátok meg Arturo Uit!* Ez a cím így rögzült, kanonizálódott, de hibás.⁹ Ugyanakkor észre kell vennünk, hogy a darab kicsengése még a német cím értelmét is átalakítja: egy rezignáció azt implikálja, hogy ez a felemelkedés nem feltartóztatható, hanem feltartóztathatatlan (*unaufhaltsam*). Ezért a későbbi változatból Brecht ki is hagyja ezt a jelzőt.¹⁰

III.

Brecht darabját rengeteg támadás érte, amelyek közül a legfontosabb talán a parabola-jellegre, vagyis a darab erős referencialitására utal. (Arturo Ui = Hitler, Giri = Göring, Roma = Röhms, Givola = Goebbels. A helyszínek pedig: Chicago = Németország, Cicero = Ausztria.) A nagy kérdés, amivel már Brechtnek is szembe kellett néznie, hogy a darab aktualitása hogyan tartható fenn a közvetlen referencialitáson túl. Az 1941 és 1956 közötti átdolgozások döntően ezzel a problémával szembesültek. Az utolsó változatban Brecht a prológust is átdolgozta, úgy, hogy az a háború utáni helyzetre is érvényes legyen:

Van egy-két olyan kényes tárgy
Amelyre a tisztelt fizető publikum egy része
Nem szereti ha emlékeztetik.
Ezért a választásunk végül
Egy olyan történetre esett amelyet itt alig ismerünk
Egy távoli városban játszódik
Mint amilyen itt sohasem létezett.¹¹

És mivel a volt 17. jelenet (a 9a jelenet) kikerül a mű végéről, ezért a darab Ui monológjával végződik (136.):

S a béke
A chicagói zöldségesek közt nem álom

⁸ Az első sor fordítását módosítottam.

⁹ Egyetértek tehát Ungár Júliával, aki szükségesnek tartotta a cím megváltoztatását.

¹⁰ A Zsótér-féle rendezés kapcsán írta Csáki Judit: „[ez a rendezés] végtére arról győz meg, hogy Arturo Ui felemelkedése feltartóztathatatlan.” Csáki, i. m.

¹¹ Bertolt Brecht: *Der Aufstieg des Arturo Ui*, i. m., 9.

Többé, hanem nyers valóság. És hogy a békét
Biztosítsam, ma elrendeltem, hogy szerezni
Kell, de rögtön új Thomson-ágyukat
És páncélautókat

Indul vagy talán folyamatban van a fegyverkezés, majd a háború, a béke (pontosabban a béke megőrzése) érdekében.¹² Az Ui-figura általánosodik, a bemutatott rendszer valóságként vagy fenyegetésképpen ott marad az életünkben.

Egy ilyen dög majdnem a világ ura lett!
De végül legyűrték a népek ...
Még ne leljetek ebben örömet –
mert termékeny az öl, amelyből kilépett!¹³

De van a darabnak egy másik rétege is, amelyet Brecht gondosan elrejt, és ezért itt nem lehet referencialitásról beszélni. Ez a darab egy óriási gyászmunka is. Brecht a negyvenes évek elején elvesztette a két, hozzá legközelebb álló embert.

1940. szeptember 26-án (a Franciaországból Spanyolországba való menekülés közben) meghalt Walter Benjamin. Brecht ezt a tragédiát összekötötte az általában vett emigrációval, a meneküléssel és a meghurcoltatással. Brecht és Benjamin kapcsolatát Erdmut Wizisla *munkabarátság*nak nevezte. „1933 előtt minden az aktivitásról és a szervezkedésről szólt. Brecht és Benjamin 1929 májusában szövetséget kötöttek, miután május elsején a rendőrség a munkásokra és a tüntetők közé lőtt, aminek következtében sokan meghaltak. Ők ketten úgy érezték, tenniük kell valamit, a saját eszközeikkel. Keresték és meg akarták határozni a helyzetüket. A kérdéseik a művészet szerepére és az értelmiségiek aktivitására vonatkoztak. De nem lettek politikusok, mindig művészek, színházi emberek, írók és gondolkodók maradtak.”¹⁴ Ritkán szokták észrevenni: Benjamin halálának tragédiája ebben a műben is benne van. Ha valóban az aktivitás szándéka kötötte össze őket, akkor most ez kudarcba fulladt.

A jövő tehát a sötétségben rejlik, és a jó erőök
Gyengék. Mindezt láttad [te is].¹⁵

1941. június 4-én, az Amerikába való menekülés közben Moszkvában meghalt Margarete Steffin, Brecht titkárnője, szeretője és szerzőtársa, mindössze harminchárom évesen. Brecht két szép verssel búcsúzott tőle:¹⁶

¹² Walter Benjamin egyik legalapvetőbb gondolata az volt, hogy egy ilyen rendszer működése a háború felé mutat. Lásd Walter Benjamin. *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, in: Uő.: *Medienästhetische Schriften*, Suhrkamp Verlag, 2002, 351–386. Benjamin Brecht számára való jelentőségéről lásd az alábbi fejtegetéseket.

¹³ Ez a darab epilógusának utolsó négy sora. Nyilvánvalóan az ötvenes évekből kell származnia, habár már a korai változatot közlő kiadásban is szerepel.

¹⁴ <https://www.deutschlandfunkkultur.de/ausstellung-denken-in-extremen-die-aussergewoehnliche-100.html>

¹⁵ Bertolt Brecht: *Ausgewählte Gedichte*, Suhrkamp Verlag, 1964, 62.

¹⁶ „A Hitler elől való menekülés kilencedik évében / Kimerülve az utazásoktól / A hidegtől és az éhségtől [...]” Bertolt Brecht: *Versék*, Európa Könyvkiadó, 1976, 350. Fordította: Eörsi István, a fordítást módosítottam.

A tábornokom elesett.
A katonám elesett

A tanítványom elment
A tanítóm elment

A gyámolítóm odavan
A gyámolítottam odavan.¹⁷

A darab korai változatának végére Brecht a dátum mellé odaírta: „Munkatárs: Margarete Steffin”, a kései változatban pedig ez mindjárt az elején szerepel. A címek metamorfózisából lehet látni, hogy volt, amikor ezt a darabot önmagának, vagyis Keuner úrnak próbálta tulajdonítani, de aztán szép lassan elkezdte Steffin hagyatékának is tekinteni, hiszen abba a rendszerbe halt bele, amelyet a darab (parabolisztikusan) ábrázol.¹⁸ A „vérben fet-rengő asszony” maga Brecht is lehetne, aki a két haláleset után ezt kiáltja: „Segítség!”, de tudja, hogy nincs segítség, hogy már nincs, aki segíthetne.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Ruth Berlau így írta le Steffin és Brecht munkakapcsolatát: „Brecht sok darabban említi Margarete Steffint munkatársnőjeként. Ugyan nem vett részt a darabok megírásában, mint Elisabeth Hauptmann, de Brecht számára könyörtelen kritikus volt. Azt akarta, hogy a munkások is értsék Brecht költészetét. Az olyan megfogalmazások esetében, amelyeket ő »nyakatekertnek« nevezett, Brechtől azt kérte, hogy dolgozza át őket. Különösen ebben a vonatkozásban volt pótolhatatlan.” Steffin: i. m., 318.

BILLEGŐ EGYENSÚLYOK

Douglas Stuart: Shuggie Bain

A skót-amerikai író, Douglas Stuart első regényét több mint harminc kiadó utasította vissza, mire végül megjelenhetett, hogy aztán számos díjjal, köztük a 2020-as év Booker-díjával tüntesse ki a szakma. Azóta napvilágot látott a szerző második könyve is (*Young Mungo*), amely sok szempontból az első regény folytatásának tekinthető – remélhetőleg mielőbb olvasható lesz magyarul is.

A *Shuggie Bain* bevallottan önéletrajzi ihletésű, középpontjában egy fokozottan terhelt környezetben élő meleg kisfiú felnövekvéstörténete áll. A Thatcher-éra alkoholizmusba menekülő munkásosztálya, a nagy iparvárosok társadalmi, szociokulturális leépülése szolgál a regény hátteréül, amelynek szereplői minden kapaszkodó nélkül sokszor szó szerint az életben maradásért küzdenek. A címszereplő Shuggie-t szinte kivétel nélkül inkompetens felnőttek és az ő mintájukra formálódó kallódó, kegyetlenkedésre hajlamos gyerekek veszik körül, akik az agresszió és a megvetésen kívül képtelenek máshogy reagálni arra, hogy a kisfiú nem hasonlít hozzájuk. Egyedül anyja, az alkoholista Agnes nem irtózik Shuggie lányos vonásaitól, a brutális, macsó közegben értelmetlenül finomságától. Sőt, Agnes szenvedélyesen, szinte fanatikusan hisz az eltérésben, a környezetből való kitűnésben. Amíg az anyában a különlegesség tudata elsősorban a külsőségekre korlátozódik, addig Shuggie már képes összetettebb problémaként értelmezni saját viszonyát a közösséggel. A kisfiú minden erejével próbál beolvadni társai közé, miközben anyja hatására egyre erősödik benne a büszkeség, az öntudat. A regény egyik legerősebb jelenetében Agnes megkéri Shuggie-t, hogy tanítsa táncolni. A fiú annyira elmélyed a mozdulatokban, hogy nem veszi észre az ablakban lógó környékbeli gyerekeket, akik már percek óta gúnyolódba figyelik. Anyja ekkor adja neki azt a tanácsot, ami a későbbiekben az egyre durvább megaláztatásokon is átsegtíti majd: „Csak emeld magasba a fejed, és csináld. *Élvezettel!*” (kiemelés az eredetiben, 292.).

A *Shuggie Bain* nem mentes az aránytévesztésektől – az ellenszenves karakterek (jobbára az összes férfi szereplő) sokszor megátalkodottan gonoszak, a nők kiszolgáltatott bábok – mégis nagy erénye, hogy a címszereplő jelleme kelően összetett. Shuggie karaktere körülményei és gyerek volta ellenére sem teljességgel szimpatikus, így elkerüli a sablonosságot. Érzékeny és sérült, éppen ezért rengeteget hazudik, a nagyobb gyerekeken spicliskedéssel, áruklodással áll bosszút. Anyjához szinte csecsemőként ragaszkodik, küldetésének sokáig az ő megmentését tartja. Olvasóként végig nyilvánvaló, hogy ez a küldetés nem lesz teljesíthető – Agnest függőségei olyan tehetetlenségi erővel rántják a biztos vég felé, aminek megakadályozásához a szeretet önmagában nem elég. Az éveken át tartó küzdelem azonban

Fordította Greskovits Endre

Park Kiadó

Budapest, 2021

468 oldal, 4499 Ft

olyan próbák elé állítja Shuggie-t, melyek elindítják a valódi jellemfejlődés útján. A regény utolsó fejezetében tizenhat évesen már kívülállóként vesz részt egy hasonló helyzetben: egyetlen barátja, Leanne rendszeresen felkeresi utcán élő, alkoholistá anyját, hogy ételt és tiszta ruhát vigyen neki. Shuggie is kiveszi a részét a segítségből, de kizárólag barátja kedvéért. A folyton részeg, magát még mindig a férfiaknak kellettő nőt taszítónak látja, legfőképpen azért, mert minden méltóságát elvesztette. Képes tehát úgy továbbvinni anyja örökségét (a méltóság és az önazonosság fontosságát), hogy közben meglátja az alkoholistá szülőben az elviselhetetlen terhet, és amire magával szemben nem volt képes, őszintén tudja sajnálni a függőségbe belerokkant szülő gyereket.

A regény a főbb karakterek működését illetően sem egységes – nem egyértelmű Shuggie féltstvéreinek szerepe. Sokszor úgy tűnik például, hogy Leek, Shuggie bátyja főszereplővé lép elő, de ez a lendület valahogy mindig elfogy. Ráadásul a művészi hajlamú, tehetséges tinédzser jellemzésére Douglas olyan sablonos fogásokat, fordulatokat használ, mint az elröngyölgött értesítő a sikeres felvételiőr, amit Leek senkinek nem mutatott meg, mert nem lett volna lehetősége másik városban élni, vagy a regény végén a Shuggie-ban megfogalmazódó kimondatlan szabály, ami szerint Leekkel soha nem szabad régi ambícióiról beszélgetést kezdeményezni. Catherine, Shuggie nővére rövid ideig szerepel csak, amint megteheti, elköltözik az otthoni toxikus közegből. Nem tudjuk meg azonban, hogy mi lett vele, hiánya nem hordoz semmilyen jelentést se a történet, se a címszereplő szempontjából. A szereplők viszonyrendszeréhez hasonlóan a kötet szerkezete sem hibátlan. Az azonos címet (*1992 South Side*) viselő kezdő és záró fejezetek keretbe foglalják Shuggie történetét ötéves korától tizenhat éves koráig. Ám a keretes szerkezet nem tud tökéletesen működni, hiszen a zárófejezet valójában (kisebb időbeli ugrással) lineáris folytatása az előző fejezetnek, vagyis a két keretnek szánt fejezet összevonható lenne egy nagyobb záró egységbe.

Nem egyértelmű a főszereplő kiléte sem, ez azonban korántsem zavaró bizonytalanság. A *Shuggie Bain* a címszereplő fiú, Shuggie története, de az ő alakját elsősorban anyja, Agnes Bain és szülővárosa, Glasgow határozza meg. A skót város irodalmi hagyománya nem Douglasszel indul (ahogy arra az egyik fülszöveg kissé túlzóan utal), hiszen számos regénynek helyszíne, szinte szereplője. (Ezeket a műveket veszi sorra Bényei Tamás alapos recenziója az 1749-en.¹) Tagadhatatlan azonban, hogy a *Shuggie Bain* óda Glasgow-hoz, a szerző szülővárosához, ami Agneshez hasonlóan mostohaként képes egyszerre felnevelni és eltaszítani magától azokat, akik létezésének értelmet adnak. Az érzéletes leírások, a fények, a színek és szagok erőszakossága tökéletes hátteret biztosít a regényben felsejlő, több generációt magával rántó társadalmi összeomlásnak. Douglas Shuggie apjának nézőpontját használja a város bemutatásához. Shug éjszakai taxiként dolgozik, egész éjjel a városban cirkál, és egy ragadozó türelmével figyel a terepet. A műszakok során nőket csábít el kocsija hátsó ülésén, és tanulmányozza a glasgow-i éjszakai élet jellegzetes alakjait. „A város változik; látja az emberek arcán. Glasgow elveszti rendeltetését, és ő az egészet tisztán látja az üveg mögül. [...] Sok lakótelepnyi fiatalembernek nincs már jövője, pedig az apáik szakmáját ígérték nekik. A férfiak elveszítik férfiasságukat” (51.). Glasgow elsősorban annak a kegyetlen, szélsőséges maszkulinitásnak a forrása, amit Shug is képvisel, és amit fiától is elvár. Valódi érzésekre szinte teljesen képtelen, második feleségével, Agnesszel se tud mit kezdeni – érzi, hogy a nő más, mint a többiek, de ettől csak értékesebb „tróféának” látja. Később életcélja lesz, hogy Agnest tönkretegy, feltehetően azért, mert érzi benne a ritka potenciált a kitörésre. Ezt a potenciált örökli meg a kis Shuggie is, akinek különbözőségét anyja erősíteni próbálja, apja azonban viszolyogva elutasítja.

Shuggie homoszexualitása fontos, de nem központi eleme a regénynek. Sokkal inkább annak az immanens különbözőségnek az élményét hordozza, amit a kisfiú folyamatosan

¹ Bényei Tamás: A Booker-díj helyi értéke. A Shuggie Bain és a glasgow-i irodalom, 1749, 2020. 12. 20.

érez, de nem tud értelmezni. Egyszerre vágyik kitűnni és beolvadni az őt körülvevő vad, folyton focizó, később a lányokat molesztáló fiútársaságba, ami esélyt sem ad neki, hiszen a felnőttek is abban erősítik meg őket, hogy a feltűnően lányos Shuggie „selejtes”. A szexuális ébredés folyamata és a beavatódás aktusai meglehetősen sablonosak, ebben a tekintetben a regény nem enged közelebbi belátást a végatekig előítéletes közönség és a kitaszított egyén közti játszókba. A történet olyan panelekkel dolgozik, mint a „fiús mozgás” gyakorlása a beolvadás érdekében, illetve az első szexuális élmény, amit az egyik üldöző, egy nagyobb fiú kényszerít ki egy félreeső helyen. Shuggie legkedvesebb játéka egy baba, később a színes, műanyag pónik vonzzák, de mindenekelőtt a női külső, a ruhák és frizurák érdeklik. Ennek jelentősége az anyjához való viszonyában áll: Agnes folyamatosan a külsejével van elfoglalva, méltóságát, tartását a megjelenésével kapcsolja össze, gyerekei öltözkéire is kínosan ügyel. Shuggie számára a megjelenés a verbalitásnál könnyebben dekódolható nyelvvé válik: anya sminkje, haja, harisnyájának állása mind üzenet értékű, amiből az állandó rettegésben élő gyerek következtetéseket tud levonni az adott napra vonatkozóan: milyen hangulatban van Agnes, járt-e nála aznap férfi, nyugodt estének néznek elébe, vagy újabb öngyilkossági kísérletet kell majd megakadályoznia.

A nyelv mint identitásképző elem központi szerepet játszik Agnes és családja életében. Az anya ragaszkodik ahhoz, hogy gyerekei a sztenderd angolt beszéljék, rögeszmésen javítja az itt-ott felszedett dialektusukat: „Mit szaulnál valami könnyű szórakozáshoz?” – kérdezte Shuggie valami tévés hülyeséget utánozva. Agnes összeresztent. [...] – Szólnál, javította ki, Sz-Ó-Inál. [...] – Nem kell az ő szintjükre süllyedni, Hugh. Próbáld újra” (58.). A Shug vagy becézve Shuggie a Hugh skót megfelelője, vagyis már eleve azt a nyelvi/identitásbeli kettőséget hordozza, ami meghatározza, és a legtöbbször ellehetetleníti a fiú kapcsolódását közvetlen környezetéhez.

A regény a címe alapján is Shuggie története, a legaktívabb szereplő azonban a gyerek sorsát meghatározó felnőtt, vagyis Agnes. A sok szempontból infantilis, kapcsolat- és alkoholfüggőségben szenvedő nő rendszeresen erőszak áldozatául esik, a fia szemében mégis ő az erő, a középpont. Agnes karaktere – sorsa kiszámíthatósága ellenére – is kellően összetett, jól kidolgozott. Szülőként szinte teljesen diszfunkcionális, bántalmazó, mégis képes empátiát kiváltani, hiszen Shuggie szemén keresztül felszínre kerülnek gyengeségei, olykor jószívúsége is. Az ő története sem mentes a sablonos megoldásoktól, ilyen például, amikor eladja magát a szomszédban lakó férfinak, hogy az vigye magával Shuggie-t horgászni. A férfi végül nem tartja be ígését, így a megaláztatás teljes lesz Agnes számára. A regény belátást enged egy párhuzamos univerzumba is, ahol Agnes nem az alkohol és a férfiak rabja – egy évre sikerül letennie az italt, ez idő alatt láthatóvá válik jellemének számtalan olyan rétege, amelyet az állandó bódulat sosem hagyott érvényesülni. Higgadtabb, kiegyensúlyozottabb, önbizalmának a puszta külsőségeken túlmutató alapja kezd körvonalazódni. Douglas jó érzékkel adagolja a feszültséget: az olvasó hiába tudja szinte teljesen biztosra, hogy az idill nem lehet végleges, mégis, az utolsó pillanatig reménykedik, hogy valami csoda folytán sikerül.

Nagy erénye a regénynek, hogy nem szolgál nyilvánvaló happy enddel. Shuggie-t tizenhat évesen látjuk utoljára, és annyit tudunk róla, hogy egyedül él egy meglehetősen kétes panzióban, ahol valószínűleg keresetkiegészítésként prostituálja magát idősebb férfiaknak. Bármennyire is nyitottnak tűnik ez a lezárás, mégsem az – a *Shuggie Bain* anya és fia története, amely az anya halálával véget ér, hogy Shuggie élete saját pályára állhasson.

Douglas debütáló regénye korántsem hibátlan – aránykezelése szerkezetében és a karakterek viszonyrendszerében egyaránt bizonytalan. A történet szintjén sem túl invenciózus, főszereplőinek lélektani ábrázolása ellenben rendkívül pontos, a feszültség precíz adagolásának köszönhetően pedig nehezen letehető olvasmány, amelynek legdrámaibb jelenetei sokáig velünk maradnak.

ÖSSZEZÁRT SORSOK

Kira Jarmis: Zárka

Kira Jarmis *Zárka* című regényével kapcsolatban előljáróban mindenképp szeretném le-
szögezni: a kötetnek mind a hazai, azaz az oroszországi, mind pedig a külföldi, így a
magyarországi marketingje is kissé félrevezető. A könyvet ugyanis az íróként most debü-
táló Jarmis foglalkozásába „kapaszkodva” igyekeznek a kiadók felfuttatni: az orosz ellen-
zék vezéralakja, Alekszej Navalnij szövivőjének regényeként hirdetik, amely alapján az
olvasó azonnal politikai tárgyú szüzsét feltételez. Ezzel szemben azon túl, hogy Jarmis
főhősét, Ánya Grigorjevna-t valóban egy korrupcióellenes tüntetésen való részvétele miatt
zárják be tíz napra az úgynevezett fogvatartási központ egyik cellájába, és a nő a rend-
őrökkel rövid párbeszédet folytat az ellenzéki tüntetések természetrajzáról, a regény sok-
kal inkább a mai Oroszország szociológiai, semmint politikai látteleként olvasható.

Ugyanakkor a regény értelmezésekor nem tekinthetünk el attól a ténytől sem, hogy
Oroszországban a kötet nem *Zárka*, hanem *Hihetetlen események a 3-as számú női cellában*
címmel jelent meg, amely a magyar könyvborítón csak alcímként van feltüntetve. Így a
magyar kiadás azzal, hogy önkényes címmel bocsátotta piacra a regényt, egy, az eredeti
orosz címben meglévő lényeges irodalomtörténeti párhuzamról vonja el a figyelmet.
Hiszen a 3-as számú női cella említése az orosz irodalomban kicsit is jártas befogadóban
Csehov *6-os számú kórtermét* idézi fel, s ha emellé a belső címlapon feltüntetett ajánlást,
Borisz Akunyin méltatását is figyelembe veszi, mely szerint „a szöveg jóval előbb, mint
Gorkijé”,¹ az *Éjjeli menedékhely* is az eszébe juthat. Ami azért lényeges, mert ezek az irodal-
mi párhuzamok is jelzik: a magyar – ily módon megtévesztő – főcím ellenére Kira Jarmis
nem hagyományos értelemben vett börtönregényt vetett papírra. Nem az Alekszandr
Szolzszenyicin vagy Varlam Salamov ábrázolta légerek világába vezet be, hanem a cseho-
vi, gorkiji irodalmi művek toposzait: a kórházat, a pinchelyiséget – ma úgy mondanánk,
hajléktalanszállót – egy fogvatartási központ cellájának formájában felelevenítve olyan
sajátos, zárt és szűk mikrovilágot ábrázol, ahol – Akunyin ajánló soraival továbbra is
egyetértve – a csehovi, gorkiji korszak után, azaz száz-két-
száz év elteltével még mindig a nyomorúságról, a szabadságról és a rabságról elmélkednek. Nem a börtönregények
brutális kínzásai, embertelen körülményei kerülnek tehát
előtérbe, hanem a bezártság, az összezártság személyiség-
formáló ereje. Ez annál is inkább lehetséges, mert a
fogvatartási központ cellája hagyományos értelemben véve
nem börtön. Az egyik, büntetőtábor is megjárt fogvatartott,

¹ Borisz Akunyin méltatása orosz eredetiben itt olvasható: <https://greatfon.com/c/2415067667398580452>

Fordította Bíró Júlia
Open Books
Budapest, 2022
494 oldal, 4990 Ft

a dadogással küzdő Natasa szerint ez a lágerhez „k-képest sz-szanatórium” (370.), „különös és haszontalan” (46.) hely, ahol „az egész büntetés gyakorlatilag megnehezített körülmények közötti üdülésből áll. Az ember annyit alhat, amennyit csak akar, egész nap hegyélhet, beszélgethet, olvashat, sétálni viszik, enni adnak neki – és mindez úgymond annak érdekében történik, hogy az illető megjavuljon” (uo.). Azért van, hogy az illető megbánja a hatalom szemében is enyhe, általában tíznapnyi elzárással levezeklendő bűnét. Így Ánya tüntetésen való részvétele mellett a vele egy cellába került nők is épp csak kihágást követtek el: közülük kettőt jogosítvány nélküli vezetésért, egyet hatósági személy sértegetéséért, egyet pedig azért zártak be, mert nem fizette a lánya után a tartásdíjat. Közéjük csöppen Ánya az *Éjjeli menedékhely* Lukájához hasonlóan egyedüli értelmiségiként, aki ily módon számára teljesen idegen és ismeretlen közegben, viszonylag jómódú, de kisiklott életű, illetve szegény, nyomorult sorsú, tanulatlan emberek között találja magát. Ányával kiegészülve a társadalom széles spektrumát lefedő cellalakók miatt érzem teljes mértékben elfogadhatónak az orosz irodalomkritikus, Galina Juzefovics véleményét, aki szerint „a börtön, ahová a hősnő kerül, a mai Oroszország modelljeként értelmezhető, ahol lehet ugyan élni, alapvetően nincs mire panaszkodni, csak épp egyáltalán nincs levegő, mozgás, fény”² illetve Mása Medvegyeva gondolatát, mely szerint Jarmis a mai Oroszországot sajátos látószögből ábrázolja, „ahol mintha minden normális volna, és élni is lehet, csak nagyon unalmas”³.

Ez a végtelenül unalmas „szanatórium” készíti az egy cellába került nőket – a csehovi és gorkiji hősökhoz hasonlóan – arra, hogy a saját életükről meséljenek, azaz tulajdonképpen az irodalmi elődeikhez hasonlóan lételméleti kérdéseket feszegetsenek – még ha ennek Ánya kivételével nincsenek is tudatában. Ugyanis beszűkült lehetőségeik, helyzetük, tudatállapotuk miatt ezek a kérdéseik egyetlen területre korlátozódnak: a férfiakkal kapcsolatos viszonyaikat taglalják. A férfiaktól való függőségeik sokféleségét tárják elének. Azaz a szabadságról és rabságról szóló magasztos 19–20. századi gondolatok itt, ebben a 21. századi cellában a férfiak kiváltotta rabságra, nyomorúságra szűkülnek, degradálódnak. Ám amíg Ánya cellatársai minderről hangosan gondolkodnak – így tesz az escort tevékenységet folytató Maja, akinek a tökéletes test elérése céljából horribilis összegért végzett plasztikai műtéteket az öt kitaró férfiak fizetik, a börtönviselt férjekkel „rendelkező” Diána, a napi alkoholmennyiségéhez szexuális aktus útján hozzájutó Irka, valamint a „pasikkal örökre végzett” (131.), a férfinemből kiábrándult, lesbikussá váló Kátya –, addig a főszereplő főleg belső monológok formájában emlékezik vissza addigi élete fontos eseményeire. Mindössze egy esetről számol be a cellatársnőinek: arról, amikor az egyetemen lefotózták, ahogyan részt vett egy orgián, és mivel a fotókat az egyik lapban megjelentették, végzősként, államvizsga előtt majdnem távoznia kellett az egyetemről. Mindezeket a történeteket hallva nem csoda, hogy a szintén nem makulátlan, de kevésbé kikapós Natasa markáns véleményt fogalmaz meg a cellatársairól: „m-mind p-perverzek vagytok” (340.) – közli a többiekkel.

A nők férfiak általi determináltsága, a szexuális „perverziókra” szűkült kommunikációja azonban, úgy vélem, kétélű fegyverré válik a regényben. Egyfelől óhatatlanul csalódást vált ki az olvasóból: több száz oldalon keresztül ezeknek a viszonyoknak az esetelése rendkívül egyhangúvá teszi a szűzsét. Másfelől viszont, ha úgy tekintünk erre a filozofálgatásra, hogy ez a csehovi „unalom” 21. századi megtestesülése, a szerző részéről ennek a témának az előtérbe helyezése komoly társadalomkritikáról árulkodik: az unal-

² Galina Juzefovics regényről írott cikkét lásd: <https://meduza.io/feature/2020/12/12/neveroyatnye-proisshestiya-v-zhenskoy-kamere-3-aktualnyy-roman-o-devushke-sluchayno-popavshey-v-spetspriemnik>

³ Mása Medvegyeva cikkét lásd: <https://tvcenter.ru/obschestvo/obschestvenniki-prosyat-proverit-knigu-kiry/>

mas Oroszországban, ahol van minden, csak épp „levegő, mozgás és fény” nincs, az élet a testiségre szűkül le, amely mindenekelőtt a férfiak szexizmusán alapul. Anya erre a munkahelyén és a fogvatartási központban dolgozó férfiakat megfigyelve döbben rá: az erősebb nem szexista megnyilvánulásai és ezek társadalmilag teljesen bevett, elfogadott mivolta kint, a „szabad” világban és bent, a zárt közegben is ugyanúgy az élet szerves része. Az egyik ételosztó, Szergej viselkedése, sőt, „nyomulása”, aki meg volt győződve róla, hogy „szerelem lesz köztük”, csak mert Anya, azaz „nyuszifül” olyan szép (389–390.), Anya emlékeiből előhívja az egyik külügyminisztériumi felettese, Viktor vele szemben tanúsított magatartását. „Anya felidézte a külügyben gyakornokként töltött időszakot. Az ottani személyi állomány lényegesen különbözött a börtönbéleitől, de a szexizmus talán még hangsúlyosabban volt jelen. A nemi alapú szegregációt megváltoztathatatlan törvénné tették.” (396.)

De még akkor is, ha elfogadjuk, hogy a szerző célja mindezzel a „filozófálgatással” az erős társadalomkritika megfogalmazása volt, a regény – mivel elsőkönyves szerző műve – hemzseg a gyermekbetegségektől. Az egyik ilyen szembetűnő, nyilván rutintalanságból adódó elem, hogy amíg a csehovi és gorkiji párhuzamok felfejtését Jarmis kiváló érzékkel az olvasóra bízta, olyan irodalmi allúziókkal is teletűzdeli a regényét, amelyek öncélúak, ezáltal funkciótlanak maradnak. Például nem lehet mit kezdeni azzal, hogy Anya neve megegyezik Dosztojevszkij második feleségének a nevével, még akkor sem, ha a lány – unalmában – a cellában Dosztojevszkijt olvas. Vagy az az irodalmi párhuzam is csak lóg a levegőben, amikor a szexuális tárgyú fotóival kapcsolatos botránya miatt a főhősnek büntetésképpen az egyetemi kollégium kerítését kellett újrafestenie, és megtudjuk, hogy „a kerítés vasrúdjaikat ecsettel mázolgató Anyának a leleményes Tom Sawyer járt a fejében” (360.).

A terméketlen irodalmi „célozgatás” mellett pedig van még egy nagy problémája a regénynek. Anya a cellatársnői történeteit hallgatva – amelyekben ugyan alapvetően a nő az áldozat, de aztán a végén mégis mindig a férfi húzza a rövidebbet – egy közös tényezőre bukkan: „Anya összes cellatársnőjét hasonló történetek kötötték össze – ezekben az emberek élete egy cérnaszálon, fonalon, madzagon és hasonlókon függött, bármin, amit el lehet szakítani” (462.). Anya ezt a hasonlóságot észlelve a cellatársnőit a moirákhöz, azaz az sorsistennőkhöz hasonlítja. Ezzel azonban az elsőkönyves szerző elkövet egy nagy hibát: a cellalakók sorsa közötti, esetleges mitológiai párhuzam felfejtését nem a főhősére kellene bízni, hanem a csehovi, gorkiji ki nem mondott allúziókkal együtt az olvasójára. Ezt a szálát is „homályban” kellene hagynia, hogy ez a homály is a befogadó értelmezési horizontját gazdagíthassa. Am mivel Anya okfejtése ezt az egyébként erőltetett összefüggést egy az egyben leleplezi, ez sajnos még tovább rontja az amúgy is sok vonatkozásban kiforratlan regény színvonalát.

„MAGYAR FILOZÓFIA VAN IS MEG NINCS IS”

Percz László: *Reneszánsz – kezdet és vég. Magyar filozófiatörténeti írások*

Percz László könyve – miként azt az *Előszó*ban is olvashatjuk – a magyar filozófia történetírása elmúlt negyedszázadának áttekintésével, egy „Hosszú személyes bevezetés”-sel kezdődik, mely „boldogan számol be egy új tudományzak ígéretes megszületéséről”; majd a kötet végén egy „rövid tárgyszerű kivezetés”-sel, „A magyar filozófia elmúlt negyedszázada” áttekintésével zárul, mely „szomorúan vet számot egy egész tudomány – már amennyiben szegény filozófia tudománynak nevezhető egyáltalán – újabb kiábrándító kudarcáról”. A könyv tematikáját átfogó keretbe illesztő négy fejezet (szóhasználatában „ciklus”) tömöríti a szerző 2017 és 2021 között keletkezett további 17 írását, mozaikszerűen is részletezve a magyar filozófia és filozófiatörténet-írás távolabbi és közelebbi múltját, melyek „hosszabb vagy rövidebb konferencia-előadások, terjedelmesebb vagy tömörebb tanulmányok, tárgyszerűbb vagy személyesebb esszék, afirmatívabb vagy vitatkozóbb könyvismertetések, melegebb hangú vagy kritikusabb megemlékezések” (7.). Önreflexív megfigyelései egyike, hogy a kötetbe foglalt írások egy része egyfajta kötelességtudattól vezérelt, akár azért, mert többségük eredetileg konferencia-előadásnak készült, és így „óhatatlanul kötelességednek fogod érezni, hogy végiggondold a problémádat és megformáld a mondandódat” (9.); akár azért, mert a *Magyar Tudomány* szerkesztőjeként a feladatának tartotta, hogy a tudományterületén született eredményekről recenziók formájában is beszámoljon. A másik meghatározó jegyük pedig a személyesség: „Személyes esszé lett így a magyar filozófiatörténet-írás utóbbi évtizedekben végbement alakulását elmesélő történet: a tudományszak voltaképpeni születését önéletrajzi keretbe illeszti tehát. Személyesre sikerültek aztán a historiográfiai tanulmányok: az egyikben rekonstruált folyamatnak magam is szereplője vagyok, a másikban tárgyalt kézikönyvek egyikének pedig a szerzőtársa voltam. És személyesek, persze, az emlékezések is; az itt közölt portrék nem igyekeznek eltagadni, milyen viszony is fűzött a megrajzolt alakokhoz” (10.).

Olvasatomban az írások egyik közös jellemzője az összehasonlításokba illesztett különböző kapcsolódási pontok, a korrespondenciák, a kölcsönös megfelelések (felelgetések?) felfedezése és feltárása, melyek nyomán a vizsgált entitások – a filozófiai beszédmódok, a filozófusszerepek/filozófus-identitások, a különböző kutatás-módszertani gondolatkörrök, a filozófiai mozgalmak, az egyes életművek, az egyes kritikák, illetve a különböző receptív filozófiatörténeti tudományos teljesítmények – alapjellemezői válnak világosabbá. A másik pedig az elemzett gondolatkör kontextusainak és

Osiris Kiadó
Budapest, 2021
240 oldal, 2980 Ft

horizontjainak folytonossá tett, koncentrikus tágítása. A meglepőnek tűnő társítások, majd a párhuzamok kibontása, illetve az ellenpólusokba (hatásosan és egyúttal pontosan) tömörített különbözőségek feltárása így együtt jár újabb és újabb, koncentrikusan bővülő kontextusokba és horizontokba helyezéssel is. Az egyes, kultúr- és eszmetörténeti összetettségében is vizsgált filozófiatörténeti – többnyire a különböző életművek vizsgálatához kapcsolt – gondolatkörnek az adott kontextuson belüli tényszerű feltárása, elemzése és elhelyezése többször párosul az egyes életművekhez köthető önreflexív kontextusok felfedésével is, továbbá az utókor hatástörténeti, reflexív tudatában, valamint a különböző diszciplínák és tudatformák metszéspontjaiba való elhelyezéssel, sőt, néhol a szerző személyes kapcsolatainak, illetve egyéni gondolkodástörténetébe való beillesztésével is.

A szerző filozófia- és filozófiatörténet-felfogása is körvonalazódik, elsősorban annak hermeneutikai természete, miszerint: nincs lezártnak tekinthető filozófiatörténet, az utókor értelmező recepciója és kanonizációja, ha lassan és szakadozottan is, de mégiscsak egy folyton változó folyamatot mutat. A mai magyar filozófia történetében Percz László újrafelfedezései, a revitalizációkra is irányuló kutatásai és a másképpen-értést lehetővé tevő következtetései – érdemben és egyúttal igen nagymértékben – hozzájárulnak e folyamat napjainkban történő fenntartásához, éltetéséhez. Másrésztől igen élesen és tényszerűen mutatja be e folyamat különös természetét a magyar filozófia történetében, a folytonosság szakadozottságát, a folyamatos hagyományépítés és az ezzel együtt járó kánonképzés hiányát; mi több, ahogy azt tényszerűen összegzi: a „magyar filozófia egyetlen hagyománya éppen a folyamatos hagyománytörés” (16.). Továbbá ilyen hermeneutikai sajátosságnak vélem néhány tanulmányának egyik közös üzenetét, azt, hogy nincs egyetlen „igaz” filozófusszerep. Különböző, választható filozófusszerepek vannak, néhol vegyülve az írószereppel, a tudós- és/vagy ideológus-szereppel, valamint olyan, a filozófiai gondolkodásmódhoz is köthető szerepekkel, melyek az ember emberré formálódását hivatottak segíteni. A szerepválasztás kereteit az adott élettörténetek és a tágabb történelmi, politikai, ideológiai, kultúr-, illetve filozófiatörténeti kontextusok és mindezeknek az adott korra, helyre jellemző intézményesült fejlettségi formái határozzák meg. Ahogy nincs például egy „igaz” (filozófusi) kritika sem, igazságtartalma az adott gondolatrendszeren belül és annak tágabb kontextusában tehető mérlegre, így megértésükre e háttérrel együtt vállalkozhatunk. Szintén hermeneutikai sajátosságnak látom azt is, hogy az olvasók – az egyes írások dialogizáló, beszélgető stílusa révén – szinte együtt gondolkozhatnak a szerzővel a feszes gondolatmenettel közvetített filozófiatörténeti és a néhol önreflexív forrásértelmezésekből leszűrt bátor, az (elsősorban irodalmi) kanonizációs folyamatokat is alakító következtetéseiről. Szinte minden „ciklus”-ának gondolatívére jellemző a különböző horizontok – természetesnek tűnő – összekapcsolása vagy a különböző metszéspontokba való elhelyezésük.

A továbbiakban jelzésszerűen utalok néhány tanulmányra. A „*Filozófus vagy irodalmár?*” dilemmájába Határ Győző és Nádas Péter példáján keresztül vonódhatunk be. A szerző történeti előzményként Bessenyei György és Eötvös József – koruk kontextusa által is meghatározott és elhelyezett – autentikus szerepfelfogását és filozófiakritikáját elemzi részletesen, majd a világosan indokolt következtetéseit nekifeszíti az utókor homogenizáló, kategorizáló és ellentétes irányultságú recepciójának – „utókor Bessenyeiből mindenáron író akar teremteni, Eötvöst, ellenkezőleg, erőszakkal filozófusként akarja ábrázolni” (45.) –, melynek mai megkérdőjelezési tendenciáját is vázolja. A *Filozófusidentitások. Somló Bódog és gróf Révai József* című esszéjében a „tudományos filozófus” és „az élet filozófusa” filozófusszerep-felfogások tragikus alakulástörténetét fedezi fel. Percz László filozófiatörténész összehasonlító kutatása időben távoli vagy nézetrendszerükben igen különböző bölcselőkre is kiterjed. *Ellenfelekből szövetségeseink?* című esszéjében az európai horizontba is elhelyezett 1968-as, magyarországi újbaldal-kritikát vizsgálja, kiemelve és összehason-

líta Bibó István és Lukács György tanulmányait. A szerző jól indokolt következtetése, hogy „az újbaldal Bibó számára túl sok, Lukács számára viszont túl kevés. Bibó számára túl sok: a létező és működő szabadságintézmények ellen fordul. Lukács számára ellenben túl kevés: nem képes elérni a kapitalizmus megdöntésére egyedül hivatott forradalmi munkásmozgalom színvonalát” (81.). Hasonlóan meglepő társításra épül a filozófiatörténeti fejezet utolsó esszéje, melyben Szontágh Gusztáv, a „Magyar Tudós Társaság egyik első” és Vajda Mihály, „a Magyar Tudományos Akadémia ez idő szerint egyik utolsó filozófus tagja” memoárjait hasonlíttja össze. Nemcsak a filozófusok, hanem a személyiségek is közel kerülnek hozzánk, a szerző jól megtalált párhuzamai (a stílus, a művészet, a család, a visszaemlékezés, a politika, a történelem, a filozófia, a származás, a közösség, a vallás, a kritika és a magány kulcsszavai) és azok összefoglalásai révén. Nemcsak a kor lenyomatait emeli ki egyéni élettörténetükben, hanem a filozofikus gondolkodásmódnak két, csaknem másfél évszázadnyi távolsággal bíró időbeli horizontja közé préselt változástörténetről is képet kaphatunk, annak kezdő- és végpontja tükrében: a bölcselő emberről, elmélkedésük tárgyairól és annak mikéntjéről. A módszertani megoldásokat vizsgáló historiográfiai fejezet után az *Emlékezések* fejezet három esszéjében folytatódik az emberközelség és a történelmi léptékű, a politikai, a kultúr-, filozófia- és hatástörténeti horizontok összeolvadása. A szerző – Határ Győző, Hermann István és Heller Ágnes életművét elemző, illetve méltató – írásai tárgyszerűségbe személyes emlékeit is beleszővi, mintegy hitelesítve mondandóját. A negyedik, *Méltatások* fejezet recenzióinak többsége pedig sora veszi azokat az egyéni teljesítményeket, monográfiákat, szakkönyveket, melyek a magyar filozófia történetének további feltárásához és (kétségkívül szakadozott) folyamatához is kapcsolhatók.

Perecz László könyvének lényegi következtetése: a magyar filozófia távolabbi és közelebbi múltjával foglalkozó írásai „egy olyan kultúra filozófiai regiszterét tárgyalják tehát, amely kultúrában a filozófia – szemben az irodalommal – mindegyre csak rossz és még rosszabb helyzetbe kerül. Néha mintha kicsit úgy látszana, hogy igen, végre biztató folyamatok indulnak meg – aztán hamarosan minden a visszájára fordul. Hiába a jelentős alkotók, a fontos művek, a figyelemre méltó erőfeszítések, hiába a megannyi kísérlet, hogy a hazai filozófia végre változtatni tudjon a nemzeti kultúrában megöröklött státuszán. Nem, ez végül sohasem sikerül neki” (8.). A „miért” kérdésre adott szintetizáló válaszait kötetének terjedelmes kerete tömöríti, a *Hosszú személyes bevezetés A magyar filozófia történetírásának elmúlt negyedszázadáról* és a *rövid tárgyszerű kivezetés A magyar filozófia elmúlt negyedszázadáról*. Az alapkérdés „kezdetből világos volt. Magyar filozófia van is meg nincs is: úgy van, hogy nincs. Nincs ugyan, de valamiképpen mégis van. Milyen értelemben létezik mégis, ha nem létezik?” (15.) Valóban, a közelmúlt biztató, ám végül lassacskán mégis „visszájára” forduló, negyedszázados folyamata pontosan ezzel a dilemmával indult, melynek magam is tanúja lehettem. A magyar filozófiatörténeti témájú konferenciák egyik első, a Miskolci Egyetem Filozófia Tanszéke által 1992-ben szervezett eseményének megnyitóján először Tamás Gáspár Miklós kapta meg a szót, aki hatásos egyszerűséggel kijelentette: „magyar filozófia márpedig nincs, ahogy magyar filozófiatörténet sincs”. Többen visszakerdeztünk, hogy akkor miért vagyunk itt? Válaszként három napon át igen rangos előadásokat hallgathattunk – többek között – az akkor még New Yorkban élő Heller Ágnestől és Fehér Ferentől, Vajda Mihálytól, Fehér M. Istvántól, Hell Judittól, Lendvai L. Ferentől, Egyed Pétertől, Mester Bélától és Mészáros Andrástól. Az előadások tematikája – Böhm Károly, Bartók György, Kibédi Sándor, Hajnal István, Korniss Gyula, Joó Tibor, Prohászka Lajos, Pauler Ákos, Hamvas Béla, Lukács György és Bibó István életművéről, valamint a hazai filozófiai „munkálkodás” ágairól, jelen(tőség)éről, a megrekedések és újjáéledések hullámairól (stb.) – nemcsak megalapozták a közelmúlt negyedszázadának magyar filozófiatörténeti kutatási irányait, hanem sommázták is az azóta vál-

tozatlannak tűnő alaphelyzetet, mely akár a 20. század első harmadában – Bartók György szavaival szólva: „magyar filozófusok vannak, magyar filozófia nincs” –, akár 1992-ben, úgy Percz László szerint napjainkban is ugyanabba a megállapításba tömöríthető: „Magyar filozófia van is meg nincs is: úgy van, hogy nincs.” E változatlannak bizonyuló alaphelyzet a szerző szerint a magyar kultúra hagyományosan antifilozofikus karakterével és a 20. század második felétől is megfigyelhetően, e „tudomány” művelőinek gyenge érdekérvényesítési képességével függ össze. Következménye – miként a múltban, úgy a jelenben is –, hogy nincs magyar filozófiai kultúra, nem alakul(t) ki kanonizált hagyomány, és hiába tűnnek fel időről időre jelentős egyéni teljesítmények, a magyar filozófia alapvetően recepciófilozófia marad.

Percz László kritikai jelleggel reflektál a magyar filozófiatörténet tudományterületének mindenkori állapotára; a napjainkban is fennálló helyzethez való viszonyulása pedig – az eredmények méltatása mellett – hosszú hiánylistát tartalmaz. E hiátusok tényszerű tudatosítása jelentős eredmény, hiszen elindíthatja a fiatal kutatónemzedék közös együttműködését azon, hogy e hiányokat a következő évtizedekben fokozatosan megszüntetve, mégiscsak létezzen magyar filozófiai kultúra.

AZ

m21
PÉCSI GALÉRIA

ALTERNATÍV KOZMOSZOK

Zsolnay Kulturális Negyed, m21 Galéria

05.27.

08.28.

MAGIC
GROUP

nyomdai
ötletek

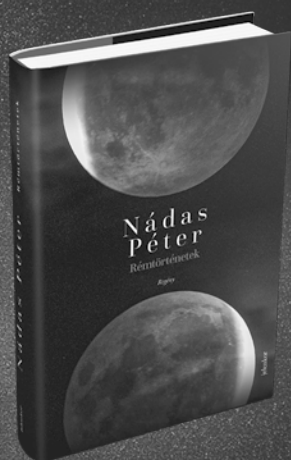
SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágyas tábla (3x2 m-ig) és tekerces UV-nyomatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
 - > Óriásformátumú nyomatás és konfekcionálás
 - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomatás

nyomdaiotletek@t-online.hu

Nádas Péter új regényében Céline és Móricz, Csehov és Borbély Szilárd, Csalog Zsolt és Tompa Andrea világához kapcsolódó univerzumban járunk. A *Rém történetek* hősei egy vízparti falu élőképének karakterisztikus alakjai.